

Tehetség PONT

‘DIES DIEM DOCET’

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK
JOGHALLGATÓK TOLLÁBÓL

Szerkesztette

- POGÁCSÁS Anett – ÁDÁNY Tamás
- KOVÁCS Krisztián – UJHELYI Dávid

PÁZMÁNY PRESS

'Dies diem docet'
Válogatott tanulmányok joghallgatók tollából

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

TehetségPONT 7.

Sorozatszerkesztők: *Pogácsás Anett és Szilágyi Pál*

‘DIES DIEM DOCET’

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK JOGHALLGATÓK TOLLÁBÓL

Szerkesztette:

POGÁCSÁS Anett – ÁDÁNY Tamás –
KOVÁCS Krisztián – UJHELYI Dávid

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2019

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
KAP19-11029-1.7-JÁK
projektje keretében jelent meg.

©Szerzők, Szerkesztők, 2019
© PPKE JÁK, 2019

ISSN 2064-1508
ISBN 978-963-308-363-5

Kiadja: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30. • www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Szabó István dékán

Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakalné Szeder Andrea

Nyomás: PPKE Egyetemi Nyomda

TARTALOM

Előszó	7
BADACSONYI Katalin Tegza Öröklés Kínában – a kínai öröklési törvény felépítése, jogintézményei	9
BURJÁN Anna Jégre vitt sportszövetségek, avagy veszélyben az európai sport hagyományai?	23
CSÁTI Veronika Gyermekjogok érvényesülése vagy eljárási siker? A gyermek tanúk kihallgatása az új büntetőeljárás törvény alapján	39
CSÁTI Veronika A „TÉSZ” létjogosultsága hazánkban, és végrehajtása a Szegedi Fegyház és Börtön HSR részlegén	57
CSIGI Ádám A bűnös szándék jelentőségének vizsgálata a magyar büntetőjogban	75
KECSKEMÉTI Máté Az adózás jövője	87
KIS Zsuzsanna Jogsértő bizonyítási eszközök a polgári per során	99
KOZMA Beatrix Az emberi méltóság megítélésének átalakulása a magyar magánjogban	111
Gina MERRIKIN Unequal Countries – Unequal Treaties. Are Treaties Always Fair?	129
MIHÓCZA Tímea GDPR-értékelés és tapasztalatok a privát szektor, illetve az információs és technológiai szolgáltatások tükrében	147

MOLNÁR Anna Gréta	
Vezetőből utas, avagy az önvezető járművek büntetőjogi felelősségének megítélése	163
RÁBAI Gábor	
A félautomata fegyverrendszerek. A jövő csatateré – a jelen problémája	181
SULLER Zénó	
Új nép születőben: a roma nem-területi nemzet koncepciója	197
TÓTH Eszter Anna	
A tökéletes piac nyomában, avagy a reprodukciós munka mint a biotőke legújabb formája	215

ELŐSZÓ

Dies diem docet. Minden nap tapasztaltabbak leszünk. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának oktatói ezért is szívügyüknek tekintik, hogy támogatást, teret és tollat adjanak azon hallgatóiknak, akik nap nap után, kitartó munkával fáradoznak tehetségük kibontakoztatásán. A kutatómunka természetesen nem csak a kutatót gazdagítja, az eredmények publikálása széleskörű haszonnal kecsegtet. Jelen tanulmánykötet – híven a sorozat többi kötetéhez – ezúttal is igen színes tartalommal jelenhet meg. Első ránézésre talán nem is válik világossá az olvasó számára, hogy például a kínai öröklési jog tanulságai, a pótyanyaság aktuális kérdései, a gyermek tanúk kihallgatásának eljárásjogi buktatói, az európai sport hagyományai, az adózás jövője vagy a jövő autóinak a szabályozása között milyen szoros is a kapcsolat. Az ebben a kötetben feldolgozott érdekes témákat az teszi igazán különlegessé, hogy nem csak tehetséges, de a felmerülő problémákra friss szemmel néző hallgatók kutattak a mélyükre, és vonták le a tanulságokat.

Közben pedig nem csak a hallgatók, de a témavezetők és a szerkesztők is tapasztaltabbá váltak, kölcsönösen gazdagodva a közös munka során. Ez a kötet egyúttal egyfajta köszönet is a fiatal szerzőknek, amiért újra és újra segítenek emlékeztetni arra, hogy a kutatáshoz szükség van egyfajta ifjonti lelkesedésre, letörhetetlen kíváncsiságra is. Közben pedig reméljük, hogy mindez az Olvasóink legnagyobb örömére szolgál, és ugyancsak hasznukra válik majd.

a Szerkesztők

ÖRÖKLÉS KÍNÁBAN – A KÍNAI ÖRÖKLÉSI TÖRVÉNY FELÉPÍTÉSE, JOGINTÉZMÉNYEI

BADACSONYI Katalin Tegza

1. Bevezetés

A Központi Statisztikai Hivatal 2018-as adatai szerint, a hazánkban élő kínai férfiak száma a 10.000 főt meghaladja, a nőké pedig majdnem eléri a 10.000 főt.¹ Ezáltal a közel 20.000 fős kínai közösség, népességével a románok és németek között, második helyet foglal el, a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok listáján.² Vélhetőleg a közeljövőben a hazánkban tartózkodó kínai állampolgárok száma további növekvő tendenciát fog mutatni, tekintve a Magyarország és Kína között erősödő gazdasági kapcsolatokat. Kettős állampolgárságot a Kínai Népköztársaság állampolgársági törvénye³ nem tesz lehetővé. Ezért meglepőnek tartom, hogy hazánkban nem készült még olyan összefoglaló mű, amely a kínai állampolgárok öröklésével foglalkozna.

Tanulmányom a kínai öröklési jog jogintézményeit, valamint a kínai öröklési törvény felépítését hivatott bemutatni, a hazai és a kínai öröklési jog eltéréseire fókuszálva.

A kínai öröklési jogot érintő magyar nyelvű írásos források hiányában, tanulmányom főleg jogszályon és külföldi szakirodalmon alapszik.

¹ http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnvn001b.html Megtekintés időpontja: 2018.10.30.

² Uo.

³ 中华人民共和国国籍法第三条 (A Kínai Népköztársaság állampolgársági törvénye 3. §).

2. A kínai öröklési jog megjelenése

A legkorábbi fennmaradt teljes kínai törvénykönyv a Tang-dinasztia idejére tehető,⁴ azonban már a Qin korszakban⁵ beszélhetünk törvényalkotásról. Akkoriban a jogalkotás büntetőjogias, közjogias elemeken alapult. Polgári jogi szabályozás, azon belül öröklési jogi szabályozás számottevően későbbtől datálható.⁶ 1949-ben a kommunista párt hatalomra kerülésével teljes paradigma-váltás következett be, mely hatályon kívül helyezett minden addigi jogforrást.⁷ Tehát az elkövetkező jogalkotási hullám termékeként került megfogalmazásra az öröklési törvény is.

Az örökléssel kapcsolatos kérdések, ugyan úgy, mint például a szomszédjogok vagy a családjogi kérdések, a magánszféra részét képezték, állami érdeket nem kapott teret a kérdésben. Ezért az öröklési kérdések rendezésének törvényi alapjai számottevően későbbi időpontra datálhatók, mint más országok modern jogalkotása esetében. Korábban szabályozásra azért sem volt szükség, mivel az individuumok nem bírói úton rendezték az ilyen jellegű vitás kérdéseiket.

Személyek közötti viszonyok bírói úton történő rendezésére valószínűleg lehetőség sem nyílt volna, tekintve, hogy a kínai jog a kezdetektől fogva *ius publicum* volt, az állam és az egyén viszonyát volt hivatott szabályozni, az egyének közötti viszonyok szabályozása nem nyert teret benne.⁸

A tradicionális kínai családmódel a *pater familias* számára gyakorlatilag korlátlan hatalmat biztosított az együtt élő, rendszerint több nemzedék fölött. A széles értelemben vett családot az egymással rokonságban lévő, ezáltal azonos családnévet viselő nemzetség, klán alkotta, mely más kultúrákhoz nem fogható hatalommal ruházta fel a nemzetségszéfő személyét. Ez a hatalom olyan kiterjedt formában mutatkozott meg, hogy a nemzetségszéfő egyben szakrális vezető képében is megjelent, tekintve, hogy a nemzetségszéfő vezetésével, a nemzetség templomában rendszeres gyűléseket, szertarásokat szerveztek. Ez az erős, az élet minden területére kiható családi kötelék, olyan mértékben befolyásolta a

⁴ Tang-dinasztia i. sz. 618–907. A törvénykönyv a唐律疏義 (Tánglǜ shūyì) nevet viseli.

⁵ Qin állam i. e. 221–206.

⁶ 1985. október 1.

⁷ Stephen L. MCPHERSON: Crossing the River by Feeling the Stones – The Path to Judicial Independence in China. *Penn st. Int'l. Rev.*, Vol. 26. 2008. 787., 792.

⁸ SALÁT Gergely: *Büntetőjog az ókori Kínában – Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján*. Budapest, Balassi Kiadó, 2003. 12.

jogalanyok gondolkodását, hogy az az állampolgári tudatra, a Kínához tartozás tudatára is hatással volt.⁹

Tekintve, hogy a jogszabályok magánjogi kérdéseket nem tárgyaltak, valamint a nemzetségszű irányította a tág értelemben vett család életének minden mozzanatát, feltételezhető, hogy bírói út helyett a magánjogi kérdések a nemzetségszű hatáskörébe kerültek.

A tradicionális társadalmi beállítottság mellett, szerepet játszhatott annak ténye is, hogy a törvény megalkotását megelőző húsz év gazdasági fejlődése következtében, a bevételek nőtték, így több magántulajdonhoz jutottak a jogalanyok, melynek biztonságát a hatalmon lévő vezetés már garantálta is.¹⁰

Az 1950-es években kezdett mutatkozni elenyésző számban igény nők részéről, nőket védő öröklési jogi rendelkezések megalkotására,¹¹ azonban a legtöbb esetben maguk a nők is úgy gondolták, hogy nincsen jogalapjuk az öröklésre.¹² És öröklési kérdéseket rendező jogszabály továbbra sem, csak harmincöt évvel később került megalkotásra.

Az öröklési rendelkezések nem egy összefogó mű részeként, hanem egy különálló törvényben kaptak helyet. A szabályozást a kínai polgári törvénykönyv alapozza meg, az örökléshez való jog elismerésével.¹³

Az 1985. április 10-én elfogadott, 1985. október 1-jén hatályba lépett Öröklési törvény változatlan tartalommal¹⁴ napjainkig hatályos. Tehát, ellenben a hazai szabályozásunkkal, a kínai öröklési jogi szabályozás, a Kínában hatályba lépett első szabályozás, melyben – írott törvényi szinten – hatályba lépése óta változás nem történt.

⁹ JORDÁN Gyula: „Az ég magas, a császár messze van” – Igazságszolgáltatás, jog és politika Kínában. ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 213.

¹⁰ Delia DAVIN: The new inheritance law and the peasant household. *Journal of Communist Studies*, Vol. 3., Iss. 4., 1987. 55–53.

¹¹ Ld. DAVIN i. m. 58.

¹² Ld. SANG Ye: *Chinese Lives (Beijing Ren)*. Angol változat szerk. Delia Davin és W. J. F. Jenner. London–New York, MacMillan–Pantheon, 1987.

¹³ Anna M. HAN: Inheritance Law of the People’s Republic of China. *Santa Clara Law Digital Commons*, I-I-1988. 76.

¹⁴ Thomas E. SIMMONS: A Chinese Inheritance. *Quinnipiac Probate Law Journal*, Volume 30., Issue 2., 2017. 125.

3. A kínai öröklési törvény felépítése

A kínai öröklési törvény felépítésében a modern, európai törvények felépítését követi. Ez azért lényeges, mert a Qin korszakra jellemző törvényalkotás esetek rövid leírásán alapult, melyek a szankciókat is magukban tartalmazzák.

A törvény öt fejezetre oszlik. Első fejezete a bevezető rendelkezések, a második a törvényes öröklést tárgyalja, a harmadik a végintézkedésen alapuló öröklést, a negyedikben foglalnak helyet a hagyatéki eljárás szabályai, és a törvényt a kiegészítő rendelkezések zárják.

A törvényben a hagyatéki eljárás szabályaira vonatkozó rendelkezésből található a legtöbb.

A törvény érdekessége, hogy nem tisztán anyagi jogi törvény, egyes eljárás-jogi intézkedéseket is magába foglal.

4. A kínai öröklési törvény rendelkezései

4.1. Bevezető rendelkezések

A kínai öröklési törvény törvénybe foglalt célja az állampolgárok magántulajdon örökléséhez fűződő jogának védelme.¹⁵

Az öröklés a halál beálltával nyílik meg.¹⁶ Az örökség a halál pillanatában át száll az örökösökre, mint a magyar öröklési jog¹⁷ esetében, ellenben például az osztrák jogban megjelenő nyugvó hagyaték intézményével, melyben a hagyaték számára gondnokot rendelnek, a hagyaték perképességgel rendelkezik, valamint az örökös a hagyaték átadó bíróság határozatának jogerőre emelkedésével szerzi meg a hagyatékot.

A törvény az örökség részeként nevesíti az örökagyó jövedelmét, ingatlanát, megtakarításait, mindennapi használati tárgyait, erdei fáit, állatállományát, baromfiat, kulturális tárgyait, könyveit, referenciaanyagait, jogosan birtokolt termelési eszközeit, szerzői és szabadalmi jogait, valamint más törvényes vagyont.¹⁸

¹⁵ 中华人民共和国继承法 (továbbiakban: Kínai öröklési törvény) 1. §.

¹⁶ Kínai öröklési törvény 2. §.

¹⁷ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (továbbiakban: Ptk.) 7:4. §.

¹⁸ Kínai öröklési törvény 3. §.

Szerződésből fakadó személyes jogosultságok örökölhetőek.¹⁹

A hagyaték a törvényes öröklés szabályai szerint oszlik szét az örökösök között, kivéve, ha az örökgyó végrendelkezett.²⁰

A tartási szerződés is megjelenik a kínai öröklési jogban, azonban a tartásra kötelezett nem örökös jogosultságait, hanem csak hagyományosi jogosultságokat kap a tartásért történő ellenértékképpen.²¹ Ennek szabályai a negyedik fejezetben találhatóak meg.²²

A cselekvőképességében teljesen korlátozott személy örökséghez vagy hagyományhoz való jogát törvényes képviselője által gyakorolhatja, cselekvőképességében részlegesen korlátozott személy pedig törvényes képviselője vagy a cselekvőképességében részlegesen korlátozott személy a törvényes képviselője beleegyezésével saját maga gyakorolhatja.²³

Négy érdemtelenégi okot tartalmaz a törvény, az első az örökgyó szándékos megölése, a második bármely más örökös megölése az örökség megszerzése érdekében, a harmadik az örökgyó magára hagyása vagy a vele való rossz bánásmód, a negyedik pedig hamis végakarat készítése, a végakarat hamisítása vagy megsemmisítése.²⁴

A törvényben a megbocsátás²⁵ intézménye nem kap helyet, ellentétesen a korábbi gyakorlattal, mely alapján a száműzetésbe küldött családtagoknak a megszakadt családi kötelék újbóli létrehozására bocsánatkéréssel lehetőségük nyílt.²⁶

Korábban a kitagadás érvényességéhez igénnyel kellett fellépni a hatóságok előtt,²⁷ azonban ebben is változás következett be, már a kitagadásnak nem kell a hatóságok előtt történnie.

Öröklési kérdésekben objektív jogvesztő határidőről és szubjektív határidőről is beszélhetünk. A bírósághoz fordulásra nyitva álló időtartam az örökös örökléshez való joga megsértéséről történő tényleges tudomásszerzés napjától számítva, vagy azon naptól számítva, amikor tudomást kellett volna szereznie,

¹⁹ Kínai öröklési törvény 4. §.

²⁰ Kínai öröklési törvény 5. §.

²¹ Ld. Kínai öröklési törvény 5. §; Ptk. 6:491. §.

²² Kínai öröklési törvény 31. §.

²³ Kínai öröklési törvény 6. §.

²⁴ Kínai öröklési törvény 7. §.

²⁵ Ptk. 7:6. § (2).

²⁶ JORDÁN Gyula: „Az ég magas, a császár messze van” – Igazságszolgáltatás, jog és politika Kínában. ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 218.

²⁷ Uo.

mindkét esetben két év. Az öröklés megnyílása napjától számított húsz év után viszont elévül a követelés.²⁸

4.2. Törvényes öröklés

A törvény kimondja a nők és férfiak örökléshez való jogának egyenlőségét.²⁹ Ez azért érdekes, mert korábban kizárólag férfiak voltak jogosultak örökség megszerzésére, mégpedig egyenlő arányban.³⁰ Túlélő házastárs fiú örökös hiányában sem örökölhettek, kizárólag őrzésébe ment át az örökhagyó hagyatéka.³¹ Ezen törvényi rendelkezés előfutárának az 1950. április 13. napján hatályba lépett Házassági Törvény³² tekinthető, mely 12. §-ában, mely mind a túlélő férfi, mind a túlélő nő házastárs számára lehetővé tette az elhunyt házastárs után történő öröklést.

A hagyatéki osztályok a kínai jogban eltérően alakulnak, mint a magyar jogban, ugyanis első helyen a házastárs és a gyermek mellett a szülő is örököl. A második osztályban foglalnak helyet az oldalági hozzátartozók, tehát a testvérek, valamint az apai és anyai nagyszülők. Amennyiben az első öröklési osztályból van örökös, az a második öröklési osztály öröklését kizárja.³³

A magyarázó rendelkezések is ebben a szakaszban foglalnak helyet, a törvény kifejti, hogy gyermek alatt értendő a törvényes, a törvénytelen, az örökbefogadott és a mostohagyermek is, utóbbi viszont kizárólag abban az esetben, ha támogatta az örökhagyót vagy az örökhagyótól támogatásban részesült.³⁴ Megjegyzendő, hogy korábban a feleségtől, ágyastól és a házban élő rabszolgától származó gyermek is törvényes gyermeknek minősült, törvénytelennek a házasságon kívül világra jött gyermek számított, mely gyermek a családba be tudott kerülni, viszont a törvényes gyermekeknél alacsonyabb pozícióban. Továbbá, az örökbefogadásnak két fajtája létezett, az első abban az esetben, ha fiú gyermeke nem volt az örökbefogadó apának és a gyermek azonos nemzetiségből származott, ez az eljárás az özvegy által poszthumusz is elvégezhető

²⁸ Kínai öröklési törvény 8. §.

²⁹ Kínai öröklési törvény 9. §.

³⁰ JORDÁN i. m. 218.

³¹ Shuzo SHIGA: *Family Property and the Law of Inheritance in Traditional China*. Chinese Family Law, David C. Buxbaum, 109–150.

³² 中华人民共和国婚姻法 (továbbiakban: Házassági Törvény).

³³ Kínai öröklési törvény 10. §.

³⁴ Kínai öröklési törvény 10. §.

volt, míg a másíkfajta örökbefogadás során, akár fiú, akár lánygyermek örökbefogadására sor kerülhetett, azonban, ez könyörületességi szempontból történt, így megkötések nem tartoztak hozzá.³⁵

Szülők alatt a természetes szülőket, örökbefogadó szülőket és mostohaszülőket is érti a törvény, mostohaszülő esetén, ugyan azzal a feltétellel, mint amelyet mostohagyermekhez társít a törvény.³⁶

Testvérek alatt a vér szerinti testvérek, féltestvérek, örökbe fogadott testvérek, és mostohatestvérek egyaránt értendők, mostoha testvérek esetén ugyan azzal a kikötéssel, mint amely a mostohaszülők és mostohagyermek esetén jelenik meg.³⁷

A reprezentáció elve is megtalálható a kínai jogban, a magyar öröklési joggal egyező tartalommal.³⁸

Az örökhagyó gyermeke megözvegyült házastársának lehetősége nyílik saját jogon örökölni, amennyiben az meghatározó hozzájárulást nyújtott az örökhagyó számára. Ebben az esetben az első öröklési osztályban foglal helyet.³⁹ Ez a rendelkezés az úgynevezett szocialista erkölcs elvén alapul, a figyelmesség elvét vegyíti a rokonsági fokkal.⁴⁰

Az azonos öröklési osztályban lévő örökösök alapesetben egyenlő mértékű örökségre jogosultak, ami alól kivételt képez, ha valamelyik örökös munkára képtelen és ebből kifolyólag anyagi problémákkal küzd. Valamint, azon örökösök is nagyobb részesedésre tarthatnak számot, akik meghatározó hozzájárulást nyújtottak az örökhagyó számára, vagy az örökhagyóval egy háztartásban éltek. Azonban, azon örökösök, akiknek lehetőségük lett volna az örökhagyó ellátására, de ennek a kötelezettségüknek nem tettek eleget, az öröklésből teljes mértékben kiesnek vagy az örökségnek kisebb részére tarthatnak igényt, mint a rájuk eső hányad lenne.⁴¹

Az egyelő mértékben történő öröklés főszabályát egy „rendelkezés várt örökségről”⁴² jogintézményéhez hasonló jogintézmény is képes áttörni, azonban a kínai öröklési törvény esetében az örökösök örökrészeokról szóló megállapodá-

³⁵ JORDÁN i. m. 215.

³⁶ Kínai öröklési törvény 10. §.

³⁷ Kínai öröklési törvény 10. §.

³⁸ Ld. kínai öröklési törvény 11. §, Ptk. 7:55. § (3).

³⁹ Kínai öröklési törvény 12. §.

⁴⁰ HAN i. m.76.

⁴¹ Kínai öröklési törvény 13. §.

⁴² Ptk 7:54. §.

sának nem kell megelőznie az öröklés megnyíltának időpontját, valamint ahhoz kötelező írásos formát sem ír elő a törvény.⁴³

Megfelelő mértékű részesedésre jogosult továbbá olyan személy is, aki nem törvényes örökös, azonban az örökhagyó támogatására szorult, munkaképtelen és nincsen bevételi forrása, vagy aki nem törvényes örökös, de nagymértékben támogatta az örökhagyót.⁴⁴ A törvény a megfelelő mértékű részesedés és a nagymértékben történő támogatás fogalmának tartalmát nem határozza meg.

Az örökléssel kapcsolatos felmerülő kérdések egymás közötti megvitatása, az örökösök törvénybe foglalt kötelezettsége. Az örökrészek szétosztásának idejét és módját az örökösök döntenek el, konzultáció útján. Amennyiben nem jutnak megállapodásra, mediációs bizottsághoz vagy bírósághoz fordulhatnak.⁴⁵

4.3. Végintézkedésen alapuló öröklés

Szóbeli végrendelet tételére már a feudális időkben is lehetőség nyílt az örökhagyó számára, mikor a haldokló összehívta családtagjait végakarátának ismertetése céljából. Azonban 1911-től, a Kínai Köztársaság megalapításától, a kínai polgári törvénykönyv kifejezetten nevesíti a végintézkedésen alapuló öröklés lehetőségét.⁴⁶

Végintézkedésen alapul öröklésnél az örökhagyó hagyatékátadó személyt jelölhet ki.⁴⁷

Örökös lehet olyan személy, aki törvényes öröklés alapján is örökös lenne, az állam, kollektíva vagy olyan személy, aki törvényes öröklés alapján nem lenne örökös.⁴⁸ Úgy gondolom, az állam végrendeletben történő örökösként való megjelenése felvetheti a visszaélések kérdését, ugyanis tekintve, hogy az örökös aktívákat és passzívákat is egyaránt örököl, így előfordulhat azon eset, amelyben az örökhagyó halála előtt kölcsönököt vesz fel olyan személy részére, aki törvényes öröklés alapján örökös lenne, majd az államot jelöli meg a gyakorlatilag csak passzívából álló örökség végrendeleti örököseként. Valamint kizárólag hagyományt rendel azon személyek részére, akik törvényes öröklés

⁴³ Kínai öröklési törvény 13. §.

⁴⁴ Kínai öröklési törvény 14. §.

⁴⁵ Kínai öröklési törvény 15. §.

⁴⁶ LIU Chun Mao: *Ji Cheng Fa Tong Lun ('A General Introduction to Inheritance Law')*. 1986. 142.

⁴⁷ Kínai öröklési törvény 16. §.

⁴⁸ Kínai öröklési törvény 16. §.

útján örökölnének. A törvényben ugyanis nem található arra vonatkozó rendelkezés, melynek értelmében a hagyatékból történő bizonyos mértékű részesedés esetén a hagyományosra örökösként lehetne tekinteni, és ennek megfelelően a hagyatéki terhek viselésére is kötelezhető lenne.

A végrendeletnek öt fajtája lehet. A közvégrendelet és a magánvégrendelet is megjelenik a kínai öröklési jogban. Közvégrendelet kizárólag közjegyző által készülhet.⁴⁹ Tehát egyezően a hatályos magyar joggal, helyi bíróságnak nincsen hatásköre végrendelet készítésére. Továbbá megjegyzendő, hogy a közjegyzőnél letett végrendeletet intézményét nem ismeri a kínai öröklési jog.

Holográf végrendelet esetén az örökhagyó saját kézírásával kell az egész végrendeletnek készülnie, azt aláírásával, keltezéssel kell ellátnia az örökhagyónak.⁵⁰

Allográf végrendelet esetén érvényességi feltétel legalább két tanúnak a jelenléte, melyek közül az egyik foglalja írásba az örökhagyó végakaratainak tartalmát. További érvényességi kellék a tanúk aláírása és a keltezés.⁵¹

Hangfelvétel útján is készülhet végrendelet, ehhez az egyedüli törvénybe foglalt kritérium legalább két tanúnak a jelenléte.⁵² Azt nem említi a törvény, hogy a hangfelvételnek tartalmaznia kell-e készülésének idejét.

Vészhelyzet esetén szóbeli végrendelet is tehető, legalább két tanú jelenlétében, mely a vészhelyzet elmúlását követően érvényességét veszti, amennyiben írásba nem foglalja azt az örökhagyó, vagy hangfelvétel útján nem készít új végrendeletet.⁵³ Azonban időkorlátot a törvény ehhez nem társít, ellenben a magyar szabályozásban megjelenő 30 nappal.⁵⁴

Tanú szerepét nem töltheti be cselekvőképtelen vagy cselekvőképességében korlátozott személy, örökös, hagyományos, valamint olyan személy, akinek érdekei kapcsolatban állnak az örökösökkel vagy hagyományosokkal.⁵⁵ Érdekes megfigyelni, hogy hagyományosról először ezen a ponton beszél a törvény, bár hagyományozás lehetőségét már a bevezető rendelkezésekben⁵⁶ említi, viszont annak feltételeire vonatkozó rendelkezéseket csak a negyedik fejezet tartalmaz.⁵⁷

⁴⁹ Kínai öröklési törvény 17. §.

⁵⁰ Kínai öröklési törvény 17. §.

⁵¹ Kínai öröklési törvény 17. §.

⁵² Kínai öröklési törvény 17. §.

⁵³ Kínai öröklési törvény 17. §.

⁵⁴ Ld. Ptk. 7:45. §

⁵⁵ Kínai öröklési törvény 18. §.

⁵⁶ Kínai öröklési törvény 5. §.

⁵⁷ Kínai öröklési törvény 31. §.

A köteles rész intézményét a törvény nem ismeri, azonban, az örökségből szükséges mértékű rész biztosítására kötelezi az örökhagyót olyan örökös vonatkozásában, aki munkaképtelen és bevételi forrással nem rendelkezik.⁵⁸ A szükséges mértékű rész fogalmára magyarázat nem található a törvényben.

A végrendelet visszavonható és megváltoztatható, azonban közjegyző által készített végrendelet nem vonható vissza és nem módosítható másfajta végrendelettel, mint közjegyző által készített végrendelettel, így még szóbeli végrendelettel sem. Több végrendelet tartalma ütközésének esetén a legkésőbb készült végrendelet alkalmazandó.⁵⁹ Azzal kapcsolatban viszont a törvény nem egyértelmű, hogy amennyiben az utolsó végrendelet érvénytelen lenne, az azt megelőző hatályosnak tekinthető-e.

Amennyiben a végrendelet kötelezettséget ró az örökösökre, vagy hagyományosokra, azoknak a kötelezettségnek eleget kell tenniük, amennyiben kimenthető ok nélkül nem tesznek eleget kötelezettségüknek, az illetékes személy vagy szervezet kérvényezheti a bíróságtól az örökös vagy hagyományos örökséghez való jogának hatálytalanítását.⁶⁰ Azonban a törvény taxatív listával nem szolgál a kimenthető okokat illetően.

Érvénytelen azonban az olyan kikötés a végrendeletben, mely a szocialista erkölcsbe ütközik, mint például, ha az örökség megszerzésének feltétele, hogy a lánygyermek férjhez menjen, és fiúgyermeket hozzon a világra, tekintve, hogy ez a kikötés a nőkkel szemben diszkrimináló hatású.⁶¹

Cselekvőképtelen és cselekvőképességében korlátozott személyek végrendelete semmis. A végrendelet az örökhagyó szándéka szerint értelmezendő, a kényszer alatt és csalás eredményeképpen született végrendeletek semmisek. Továbbá semmis a hamis végrendelet, és a hamisított végrendeletnek a hamisítással érintett része is.⁶²

4.4. Hagyatéki eljárás

Az öröklés megnyílása után, az örökhagyó haláláról tudomást szerzett örökös azonnal köteles a többi örököst és a hagyatékátadó személyt értesíteni.

⁵⁸ Kínai öröklési törvény 19. §.

⁵⁹ Kínai öröklési törvény 20. §.

⁶⁰ Kínai öröklési törvény 21. §.

⁶¹ HAN i. m. 76.

⁶² Kínai öröklési törvény 22. §.

Amennyiben erre nincsen lehetőség, a törvény jogi személyeket jelöl meg, melyek értesítendőek.⁶³ Azonban az értesítés elmaradásához a törvény szankciót nem fűz.

Örökségről való lemondás a hagyaték szétesztését megelőzően lehetséges, amennyiben lemondásra utaló magatartás nem történik, az örökség örökös általi elfogadása vélelmezett.⁶⁴ Hagyományról történő lemondás azonban lehetséges a tudomásszerzéstől számított két hónapon belül, viszont amennyiben a hagyományos nem tesz elfogadó nyilatkozatot, a hagyományról történő lemondás vélelmezett.⁶⁵

Amennyiben az örökhagyó hagyománya közös tulajdont tartalmaz, a közös tulajdon házastársat illető felét kell először a túlélő házastárs saját tulajdonába adni, amennyiben eltérő megállapodás nem született ennek kérdésében, és az ez után megmaradó tulajdoni hányad fogja képezni a hagyaték részét.⁶⁶ Tehát a kínai jog nem kezeli külön a hagyaték elemeit ingó és ingatlan esetében, a túlélő házastárs ugyan olyan mértékű hányadra tarthat igényt ingó és ingatlan esetén.⁶⁷

Amennyiben az örökhagyó hagyatékának elemei családtagjaival közös vagyont képeznek, a családtagok tulajdoni hányadát szükséges első lépésben elkülöníteni az örökhagyó hagyatékától a hagyaték elemeinek megosztása során.⁶⁸

A törvényes öröklés szabályai alkalmazandóak abban az esetben, ha a végrendeleti örökös vagy hagyományos az örökséget vagy hagyományt visszautasította; a végrendeleti örökös ki lett tagadva; a végrendeleti örökös vagy hagyományos az örökhagyó halála előtt elhalálozott; a végrendelet érvénytelen részével érintett intézkedések tekintetében; valamint a hagyaték azon része tekintetében, melyről a végrendelet nem rendelkezik.⁶⁹

A hagyaték megosztásának idejére, a még meg nem született örökös javára fenntartást ír elő a törvény. Amennyiben a gyermek halva születik, az örökségét a törvényes öröklés rendje szerint örökli a többi örökös.⁷⁰

⁶³ Kínai öröklési törvény 23. §.

⁶⁴ Kínai öröklési törvény 25. §.

⁶⁵ Kínai öröklési törvény 25. §.

⁶⁶ Kínai öröklési törvény 26. §.

⁶⁷ Vö. Ptk. 7:58. § (1) a).

⁶⁸ Kínai öröklési törvény 26. §.

⁶⁹ Kínai öröklési törvény 27. §.

⁷⁰ Kínai öröklési törvény 28. §.

A hagyomány megosztása észszerűségi kritériumok mentén történik, nem járhat a hagyomány elemei hasznosságának csökkenésével. Amennyiben nincsen lehetőség természetbeni megosztásra, értékbecslés történik és megváltásra kerülhet a tulajdoni hányad, vagy az örökösök közös tulajdonába kerül.⁷¹

A törvény kimondja, hogy amennyiben a túlélő házastárs később újabb házasságot köt, az örökölt vagyont megtarthatja, ehhez való jogának korlátozására senki nem jogosult.⁷² Ennek jelentősége abban rejlik, hogy a vidéki társadalom szempontjából az úgynevezett családi tulajdon bírt a legnagyobb jelentőséggel,⁷³ melynek részekre osztását, más család vagyonába történő integrálását kívánták megakadályozni. Házasságkötést követően, a nők férjük családja részét képezték,⁷⁴ ezáltal az újabb házasságra lépő özvegy házasságkötése, az eredetileg előző férje családi vagyonát képző vagyonelemeket, új házastársa családi vagyona részévé tette. Az ilyen jellegű vagyónáramlások hatásai a gazdasági tevékenységekre hátrányos hatással bírtak,⁷⁵ ezért a női hozzátartozók öröklése, így közvetetten az új házasságot kötő özvegy férje utáni öröklése a családi vagyon egyben tartását veszélyeztette, mely gazdasági ellehetetlenülés kiváltó oka lehetett.

A tartási szerződés részleteit is az eljárásjogi kérdések között tárgyalja a törvény. Eltartó nem kizárólag természetes személy lehet, közös tulajdonban lévő vállalat is elláthatja a tartásra kötelezett szerepét.⁷⁶

A hagyatéknak, mely vonatkozásában sem örökös, sem hagyományos nem kerül megnevezésre, az államra száll, abban az esetben, amennyiben közös tulajdonú szervezet tagja volt az örökhagyó, a szervezetre száll.⁷⁷

Az örökös köteles az örökség erejéig az adók és az örökhagyó adósságának kifizetésére, ezen mértéket meghaladóan nem kötelezhető, de teljesítheti a követelést. Azon örökös, aki az örökséget visszautasítja, nem kötelezhető sem az örökséggel kapcsolatos adók, sem az örökhagyó adósságainak megfizetésére.⁷⁸ A hagyományozás nem lehet hatással adók fizetésére és a hagyományozó adósságainak törlesztésére.⁷⁹

⁷¹ Kínai öröklési törvény 29. §.

⁷² Kínai öröklési törvény 30. §.

⁷³ DAVIN i. m. 55–56.

⁷⁴ DAVIN i. m. 54.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Kínai öröklési törvény 31. §.

⁷⁷ Kínai öröklési törvény 32. §.

⁷⁸ Kínai öröklési törvény 33. §.

⁷⁹ Kínai öröklési törvény 34. §.

4.5. Kiegészítő rendelkezések

A kiegészítő rendelkezésekben kerül megfogalmazásra, hogy kínai állampolgárok miként örökölhettek a Kínai Népköztársaságon kívül, valamint hogy külföldi állampolgárok miként örökölhettek a Kínai Népköztársaság területén. Ingó dolog esetében az örökhagyó lakóhelyének joga irányadó, míg ingatlan esetében az ingatlan fekvése szerinti jog az irányadó. Abban az esetben viszont, ha egyezmény vagy megállapodás született a két érintett állam között, az egyezmény vagy a megállapodás értelmében választandó ki az alkalmazandó jog.⁸⁰

5. Záró gondolatok

A kínai öröklési törvény annak ellenére, hogy megalkotása óta módosítás nem történt benne, az örökléssel kapcsolatos kérdéseket korszerűen szabályozza.

Véleményem szerint azonban nagy hiányossága, hogy a közjegyzőnél készített végrendelet szóbeli végrendelettel nem módosítható, ugyanis szóbeli végrendelet csak abban az esetben érvényes, ha veszély áll fenn. Tehát amennyiben az örökhagyó életveszélyes helyzetben van, elesik végakarata megváltoztatásának lehetőségétől, amennyiben közjegyző által készített végrendelettel rendelkezik.

A szóbeli végrendelet írásba foglalása, vagy hangfelvétel útján történő rögzítésére fenn álló idő, pontos meghatározásának hiánya is vitás helyzeteket eredményezhet.

Emellett, a hagyaték elemeinek felsorolása a mai életviszonyok tükrében elavultan hathat, annak módosítása célszerű lehet.

Azonban nagyszerű ötletnek tartom az örökhagyó özvegy leszármazója saját jogaon történő öröklésének lehetőségét.

A hangfelvétel útján történő végrendelettel kapcsolatos aggályom, hogy hogyan válik egyértelműen azonosíthatóvá benne az örökhagyó személy, a jelen lévő tanúk személye, valamint a végrendelet készítésének ideje.

⁸⁰ Kínai öröklési törvény 36. §.

JÉGRE VITT SPORTSZÖVETSÉGEK, AVAGY VESZÉLYBEN AZ EURÓPAI SPORT HAGYOMÁNYAI?

BURJÁN Anna

1. Bevezetés

A sport szó hallatán sokunknak az Olimpiai Játékok döntőinek végtelen izgalmai, kedvenc csapatunk mérkőzései, az általunk kedvelt sportoló sikerei jutnak eszünkbe. Ugyanakkor a sport fogalmával nemcsak a sportpályán átélt küzdelmek forrtak egybe, de az is egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a sport üzlet. A sport gazdasággal való összefonódása a sport irányító szervezeteket is kihívásokkal szembesítette, kiváltképp a szabályalkotó tevékenységüket illetően. Egyre inkább összeférhetetlennek tűnik ugyanis az a kettős szerep, amit a sportáguk szabályozójaként és a sportág kereskedelmi értékének kihasználójaként töltenek be. Jelen tanulmány arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy a versenyfelügyeleti eljárások képében is jelentkező próbatételek milyen hatással lehetnek a sport sajátos jellemzőire, különös tekintettel a piramis struktúrára.

2. A sport sajátossága és az európai sportmodell

Régóta vitatott, máig ható kérdés, hogy a sport az Európai Unió jogrendjében különlegesnek minősül-e, igényel-e ennek megfelelő sajátos bánásmódot, ha igen, milyen mértékig.¹ A sport sajátos természetét és az európai sportmodellt már az Európai Bizottság (a továbbiakban: Bizottság) által készített Helsinki

¹ Robert SIEKMANN: *Introduction to International and European Sports Law*. The Hague, T.M.C. Asser Press, 2012. 67. A jelen tanulmányban hivatkozott internetes források utolsó elérési ideje egységesen 2019. február 4. napja.

jelentés² elismerte. Ezt követően számos uniós dokumentumban figyelmet kapott. A sportról szóló Fehér Könyv szerint a sport sajátosságát két jellegzetességen keresztül ragadhatjuk meg.³ A specialitás megjelenik egyrészt sporttevékenység és olyan sportszabályok sajátosságában, melyek többek között a kompetitív egyensúlyt igyekeznek megőrizni a versenytársak, sportklubok között. Megmutatkozik ugyanakkor a sport struktúrájának sajátosságában is, mely magában foglalja a piramis rendszert, a piramis egyes szintjei közötti szolidaritási mechanizmusokat és a sportágankénti egy szövetség elvét.⁴ A Bizottság és az Európai Unió Bíróságának gyakorlata soha nem vonta kétségbe a sport sajátos természetét,⁵ de ez nem eredményezte azt, hogy az uniós jog alatt teljes mentességet biztosítson számára.⁶

Az európai sport tehát hagyományosan szövetségek rendszerében szervezett, melyek közül tagállamonként csak egy, a legmagasabb szintű szövetség kapcsolódik a nemzetközi sportszövetségekhez.⁷ Ez tulajdonképpen egy egymásra épülő, négy szintet magában foglaló szisztéma, mely felöleli a klubokat, területi szövetségeket, nemzeti szövetségeket és az európai szövetségeket.⁸ Tekintettel arra, hogy sportáganként egy-egy szövetség működik, a sportszövetségek monopol helyzete nyilvánvaló, a sportszabályozás modern korában ennek a pozíciónak a megőrzésére törekedtek.⁹ Különböző szabályokkal igyekeztek elejét venni annak, hogy ezt a helyzetüket bárki is kétségbe vonja. Ez magában foglalja olyan szankciók kilátásba helyezését is, melyekkel az általuk nem engedélyezett versenyeken indulókat sújtják.¹⁰ Az utóbbi időben a sportszövetségeknek számolniuk kell a helyzetüket érő fokozódó fenyegetéssel. A monopol pozíció áttörésére leginkább egy alternatív, erősebb sportszövetség vagy szervezet és/vagy verseny létrehozása ad lehetőséget.¹¹ Ez nyilvánvalóan azzal a negatív

² COM(1999) 644 final The Helsinki Report on Sport, 1999.12.10., <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1999:0644:FIN:EN:PDF>

³ COM(2007) 391 végleges Fehér Könyv a sportról, 2007.07.11. 14., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0391&from=HU>

⁴ Uo. 14.

⁵ SEC/2007/0935 final Commission Staff Working Document – The EU and sport: Background and context, 3.4. pont.

⁶ COM(2007) 391. 14.

⁷ European model of sport: consultation document, 2–3., http://www.bso.or.at/fileadmin/Inhalte/Dokumente/Internationales/EU_European_Model_Sport.pdf

⁸ Uo. 2–3.

⁹ Simon BOYES: Don't take away my break-away: balancing regulatory and commercial interests in sport, *Nottingham Law Journal*, Vol. 25., 2016. 28–33., 30.

¹⁰ European model of sport: consultation document, 2–3.

¹¹ BOYES i. m. 29–30.

hatással is járna, hogy több játékos és néző pártolhatna át a szövetségek által szervezett versenyektől ezen eseményekhez.¹² Szembesülhetnek azonban azzal a lehetőséggel is, hogy a sportág vezető sportolói vagy klubjai próbálnak új versenysorozatot, bajnokságot alapítani, ahogy azt az angol labdarúgó klubok tették a Premier League esetében.¹³

A Bizottság, illetve a Bíróság korábban két ügyben foglalkozott a sport-szövetségek azon szabályaival, melyekkel a piacot a párhuzamos verseny-szervezők elől igyekeztek lezárni. Ezek közül az egyik a FIA-ügy volt. A Nemzetközi Automobil Szövetség előírásaival olyan versenysorozatokat kívánt ellehetetleníteni, melyek a saját bajnokságuk számára konkurenciát jelenthettek volna. Erőfölényét tehát arra használta fel, hogy kiszorítsa őket a piacról.¹⁴ Az eljárás a Bizottság és a FIA megállapodásával zárult, melyben a szövetség vállalta, hogy biztosítja a hozzáférést a motorsporthoz más versenyszervezetek számára is.¹⁵ A másik ügyben¹⁶ a görög állam által engedélyezési jogkörrel felruházott ELPA és a MOTOE konfliktusa állt a középpontban. Mint minden potenciális versenyszervezőnek, a MOTOE-nek is engedélyért kellett folyamodnia az ELPA-hoz. Ennek értelmében az ELPA azáltal, hogy szabályozó monopóliumot gyakorolt a versenyek jóváhagyása felett, kereskedelmi minőségben is eljár.¹⁷ Az ügy tanulsága, hogy az erőfölénnyel visszaélés pusztán kockázata is elég ahhoz, hogy megállapítható legyen az EUMSZ 106. (1). bekezdésének megsértése a 102. cikkkel együttesen.¹⁸ Az ítélet értelmében egy engedélyezési jogkörrel ellátott jogi személy képes a verseny káros befolyásolására azáltal, hogy bizonyos versenyeket előnyben részesít.¹⁹ Emiatt ajánlott az ilyen jogi

¹² COOPERS-LYBRAND: Report: The Impact of European Union Activities on Sport. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Journal*, Vol. 17., 1995/2. 290.

¹³ BOYES i. m. 31.

¹⁴ IP/99/434. (Commission opens formal investigation into Formula One and other international motor racing series), 1999.06.30., http://europa.eu/rapid/press-release_IP-99-434_en.htm?locale=en

¹⁵ IP/01/1523. (Commission closes its investigation into Formula One and other four-wheel motor sports), 2001.10.30., http://europa.eu/rapid/press-release_IP-01-1523_en.htm

¹⁶ C-49/07. sz. ügy Motosykletistiki Omospondia Ellados NPID (MOTOE) kontra Elliniko Dimosio [EBHT 2008., I-4863. o.], <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=3E5306E8896D34648C3A826518926E22?text=&docid=67060&pageIndex=0&doclang=HU&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=10227203>

¹⁷ BOYES i. m. 33.

¹⁸ C-49/07. 50. pont.

¹⁹ Uo. 52. pont.

személyeket kötelezettségek, korlátozások és felülvizsgálat tárgyává tenni.²⁰ Már ezekkel az ügyekkel kapcsolatban is felvetődött, illetve egyre aktuálisabb a kérdés, hogy meddig kellene terjednie a sportszövetségek sportáguk feletti befolyásának? Kiterjedhet-e a hatalmuk korlátozása addig, hogy a releváns piacért versenyezniük kelljen?²¹ Az is vitatott, hogy egyáltalán mennyiben alkalmazhatóak a versenyjogi szabályok a sportszövetségek döntéseire, erre azonban bővebben a következő pontban térek ki.

3. A versenyjog alkalmazhatósága sportbeli kérdésekre

A sportszövetségek szabályozó tevékenységen belül két kategóriát szükséges elkülönítenünk, melyek kapcsolatba kerülhetnek a versenyjogi előírásokkal. Az első esetben a szabályozó testületek vagy versenyszervezők által elfogadott szabályok és rendeletek váltják ki a korlátozást. Feltétel, hogy a rendelkezések kifejezetten a sporttevékenységre vonatkozzanak. A második kategória közép-pontjában a sporttevékenység kereskedelmi összefüggései állnak.²² Ugyanakkor tényleg vezethet minket a kettő éles elválasztása. Ráadásul a Meca-Medina ítélet is inkább a határok elmosódását eredményezte.²³ Eszerint egy tisztán sport szabály pusztán jellegénél fogva nem eredményezi az azt meghozó szervezet vagy azzal érintett személy Szerződés hatálya alóli kikerülését.²⁴ Véleményük szerint a sportszabályok tárgyai lehetnek a Szerződés rendelkezéseire és egyes kötelezettségekre alapozott vizsgálatnak, hiszen ezek megszüntetik a sportolók és csapatok számára az egyébként gazdasági tevékenységnek minősülő hivatásos sportban való részvétel feltételeit. Az eddigi vizsgálatok inkább a sport jövedelemtermelő megnyilvánulásaihoz kapcsolódtak, de a szervezeti sportszabályokat illetően most kezd megdőlni az érdeklődés, a döntési gyakorlat ezekre eddig kevés példával szolgálhatott.²⁵

²⁰ Samuli MIETTINEN: Policing the boundaries between regulation and commercial exploitation: Lessons from MOTOE case. *International Sports Law Journal*, 2008/3–4. 17.

²¹ COOPERS–LYBRAND i. m. 290.

²² Simon GARDINER (szerk.): *Sports law*. London–New York, Routledge, 2012. 181–182.

²³ GARDINER i. m. 243.

²⁴ C-519/04 sz. ügy David Meca-Medina és Igor Majcen kontra Bizottság, 27. pont.

²⁵ Ben VAN ROMPUY: EU Commission adopts first-ever antitrust prohibition decision on regulatory aspects of sport, Regulating for Globalization. 12/02/2018. <http://regulatingforglobalization.com/2018/02/12/eu-commission-adopts-first-ever-antitrust-prohibition-decision-regulatory-aspects-sport/>

A Bizottság a Fehér Könyvhöz tartozó munkadokumentumában tapasztalatait összegyűjtve mutatja be azt a módszertant, melyet az EUMSZ 101. és 102. cikkeinek alkalmazása során irányadónak tekint.²⁶ Így az alábbi kérdések tisztázása szükséges annak megállapításához, hogy a sportszövetség valamely szabálya versenyjogi vizsgálat tárgya lehet-e. Először annak tisztázása szükséges, hogy az adott rendelkezést elfogadó sportszövetség minősíthető-e vállalkozásnak vagy vállalkozások társulásának. A sportszövetség vállalkozási minősége megállapítható, amennyiben önmagában végez gazdasági tevékenységet. Amennyiben a sportszövetség tagjai fejtik ki a gazdasági tevékenységet, a sportszövetségről mint vállalkozások társulásáról beszélhetünk. Jelentőséghez jut azon kérdés tisztázása is, hogy az a sportág, amelyben a tagok működnek, milyen mértékig tekinthető gazdasági tevékenységnek. Másrészt fontos azt is megválaszolni, hogy mi az a terjedelem, ameddig a tagok által kifejtett gyakorlat gazdasági tevékenységnek értékelhető. Utóbbi kérdések azért lényegesek, mert amennyiben a gazdasági tevékenység fogalma az adott esetben nem áll meg, a 101. és 102. cikkek nem lesznek alkalmazhatóak. Ezenfelül azt szükséges eldöntenünk, hogy megvalósítja-e a vizsgált rendelkezés a versenykorlátozást az erőfölénnyel visszaélést a 101., illetve 102. cikkek alapján. Mindez három további – Wouters ügy²⁷ alapján deklarált – körülmény áttekintését igényli: 1. azt az általános környezet, melyben a rendelkezés elfogadásra került, illetve milyen célok elérésére törekszik, 2. az okozott korlátozás lényeges-e az elérni kívánt célhoz képest, 3. a szabály arányos-e az általa elérni kívánt céllal. Továbbá azt is szükséges körüljárni, hogy mindez kiterjed-e a tagállamok közötti kereskedelemre. Végül annak a négy feltételnek a teljesülését kell megvizsgálni, melynek értelmében a 101. cikk (3) bekezdés lehetőséget ad a mentesülésre.

²⁶ SEC/2007/0935 final Commission Staff Working Document – The EU and sport: Background and context, 36.

²⁷ C-309/99. sz. ügy J. C. J. Wouters, J. W. Savelbergh és Price Waterhouse Belastingadviseurs BV kontra Algemene Raad van de Nederlandse Orde van Advocaten [EBHT 2002., I-1577. o.].

4. Az ISU-ügy²⁸

4.1. Az eljárás előzményei

A sportszövetségeket érintő fokozott versenyfelügyeleti érdeklődés a Nemzetközi Korcsolyaszövetséget (a továbbiakban: ISU) sem kerülhette el. Megjegyzendő, hogy nem ez volt az egyetlen ügy, amelyben a szövetség döntéseinek versenyjogi szempontú vizsgálata felmerült. Utóbbira a határozat elemzésének kapcsolódó részében még visszatérünk. Az ügy előzményét egy, az Icederby által Dubajban megrendezni tervezett korcsolyaverseny jelentette. A későbbi panaszosok is ezen a megmérettetésen szerettek volna részt venni, azonban az ISU nem engedélyezte a versenyt.

A Bizottság eljárására két holland gyorskorcsolyázó, Mark Tuitert és Niels Kerstholt panasza alapján indult meg 2015 októberében.²⁹ Erre a Tanács 1/2003/EK rendelete alapján lehetőségük volt, hiszen az a természetes vagy jogi személy általi panasztételt lehetővé teszi,³⁰ ha ehhez jogos érdekük fűződik. Annak ellenére, hogy a Bizottság már foglalkozott sportirányítási szervek által hozott szabályokkal, a döntésre első ízben került sor az említett 7. cikk alapján.³¹ A kifogásközlés elküldésére 2016 szeptemberében került sor.³² Már előzetesen is azok az aggályok fejeződnek ki, melyeket később a határozat meg is erősített. A legnagyobb problémát a részvételi szabályok által előrevetített büntetési lehetőségek jelentették, hiszen ezek akár az életre szóló eltiltás esélyét is magukban hordozták. Egy sportoló számára, akinek eleve időben korlátozott lehetősége van pályafutása kiteljesítésére, valószínűleg a legjelentősebb sportesemények, így például az Olimpiai Játékok jelentik a prioritást. Az ezeken való részvételi jogukat nem szívesen veszélyeztetik. Egy ilyen szankció ráadásul nemcsak a sportolói hivatást érinti, de azt is megghiúsítja, hogy később edzőként vagy sportbíróként helyezkedjenek el.³³ Ez a másik oldalon a sportesemények

²⁸ AT.40208. sz. ügy (International Skating Union's Eligibility Rules), HL [2018] C 148., 2018.04.27., 9–12. o., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_2018.148.01.0009.01.ENG&toc=OJ:C:2018:148:TOC

²⁹ AT.40208. sz. ügy (Commission opens formal investigation into International Skating Union's eligibility rules), 2015.10.05., http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5771_en.htm

³⁰ 1/2003/EK rendelet a Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról [2002] HL L 1, 2003.01.04., 7. cikk (2).

³¹ AT.40208. i. m. 24. pont.

³² IP/16/3201 (Commission sends Statement of Objections to International Skating Union on its eligibility rules), 2016.09.27., http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3201_en.htm

³³ VAN ROMPUY i. m.

szervezői számára a prominens sportolók rendezvényektől való távolmaradását eredményezi, végső soron a piacra lépést akadályozva számukra.³⁴ A részvételi szabályok versenyjogi megítélése során az alkalmazott eszközök, büntetések arányossága lesz az a tényező, ami a versenykorlátozás megállapítását megalapozhatja. Azonban előzetesen is valószínűtlennek tűnt, hogy egy olyan büntetés kivetése, amely egy sportoló karrierjének végét jelenti, átmenne ezen a szűrőn.³⁵ A kifogási nyilatkozat ugyan nem nyilvános, de a sajtóközleményből arra lehetett következtetni, hogy tartalmát a Bizottság a panaszosok fő érveivel egyetértve határozta meg.³⁶

A kifogásközlésre reagálva az ISU meglepődését fejezte ki és tagadta, hogy a független rendezvényszervezőknek ne lenne lehetősége nemzetközi versenyek szervezésére.³⁷ A szövetségnek az előírások megvédéséhez egyrészt azt kellett volna igazolnia, hogy nem zárja ki a korcsolyaversenyek szervezésének piacáról a potenciális piacra lépőket. Másrészt azt kellene bizonyítani, hogy a konkurensok elutasítására etikai és integritási céllal kerül sor és annak biztosítására szolgál, hogy a korcsolyázók egészsége és biztonsága megfelelő védelmet élvezzen.³⁸ A szövetségnek ez nem sikerült,³⁹ habár az egész eljárás során készségesnek mutatkozott a vita békés megoldására.⁴⁰ Ilyen előzmények után került sor a Bizottság határozatára.

³⁴ IP/16/3201 i. m.

³⁵ Katarina PIJETLOVIC: *European model of sport: alternative structures*. In: Jack ANDERSON – Richard PARRISH – Borja GARCIA (szerk.): *Research Handbook on EU Sports Law and Policy*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2018. 349–350.

³⁶ Alex HAFNER – Krish MISTRY: The law on banning athletes from competing in rival leagues: EU Statement of Objections in the ISU case. *LawInSport Blog*, 2016.10.05. <https://www.lawinsport.com/blog/snr-denton-blog/item/the-law-on-banning-athletes-from-competing-in-rival-sports-leagues>

³⁷ ISU believes that the European Commission's antitrust allegations are unfounded. *ISU Press Release*, 2016. 09. 27. <https://www.isu.org/news/65-isu-news/11268-ec-antitrust-allegations-are-unfounded?templateParam=15>

³⁸ PIJETLOVIC i. m. 350.

³⁹ AT.40208. i. m. 4. pont.

⁴⁰ ISU Statement – EU Commission Decision, 2017.12. 08. <https://www.isu.org/news/145-news/11810-isu-statement-european-commission-decision?templateParam=15>

4.2. Az határozat elemzése

4.2.1. Vállalkozás vagy vállalkozások társulásai

A vita az ISU által elfogadott részvételi szabályok körül zajlott.⁴¹ Az ISU egy, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság által (a továbbiakban: NOB) elismert nemzetközi sportszövetség, melynek fő feladata a korcsolyasport világszintű igazgatása.⁴² Ennek részeként nemzetközi gyorskorcsolya eseményeket bonyolít le és ezek kereskedelmi kiaknázásával is foglalkozik. Erre tekintettel kimondható, hogy gazdasági tevékenységet folytat.⁴³ Az érintett szabályzatot az alapszabály részeként az ISU határozta meg tagjaira, azaz a nemzeti szinten működő szövetségekre is kötelező jelleggel. A nemzeti szövetségek szintűgy végeznek gazdasági tevékenységet, így vállalkozásnak minősíthetők. Következésképp a Bizottság az ISU-t vállalkozások társulásainak minősítette.⁴⁴

4.2.2. Releváns piac

A versenyellenes magatartások mindig egy konkrét piacon, területen jelentkeznek. A konkrét esetben ez a nemzetközi gyorskorcsolya versenyek szervezésével és kereskedelmi hasznosításával kapcsolatos világszintű piacot öleli fel.⁴⁵

4.2.3. Versenykorlátozó részvételi szabályok

A Bizottság megállapítása szerint a részvételi szabályok az EUMSZ 101. cikk (1) bekezdése alapján versenykorlátozóak. Habár a Bizottság a cél szerinti versenykorlátozást tartotta megállapíthatónak, kifejtette a véleményét a szabályok versenykorlátozó hatásáról is.⁴⁶ A cél szerinti versenykorlátozás kimondására a részvételi szabályok tartalmának, jogi és gazdasági környezetének figyelembe

⁴¹ AT.40208. i. m. 1. pont.

⁴² International Skating Union Constitution and General Regulations 2018., 1. cikk (1), <https://www.isu.org/isu-statutes-constitution-regulations-technical/17913-constitution-general-regulations-2018/file>

⁴³ AT.40208. i. m. 12. pont.

⁴⁴ Uo. 12. pont.

⁴⁵ Uo. 11. pont.

⁴⁶ Uo. 14–19. pont.

vétele alapján jutottak. Ráadásul magának a szabályzatnak a szövege is úgy szólt, hogy ezekkel a szövetség a saját gazdasági és egyéb érdekeinek megóvására törekszik.⁴⁷ Mivel az ISU rendelkezései akadályozták, visszatartották a korcsolyázókat a harmadik felek által szervezett versenyektől, így a nemzetközi gyorskorcsolya-rendezvények szervezői, mint potenciális versenytársak sem tudták a korcsolyázók szolgáltatásait igénybe venni.⁴⁸ A részvételi szabályok ugyanakkor hatásukban is versenykorlátozóak, tulajdonképpen a szövetség és tagjai piaci erejének fenntartását szolgálják. A határozat szövege kiemeli a rendelkezések kibocsájtásra gyakorolt káros hatását. Ez abban fejeződik ki, hogy eleve a szövetség engedélyhez kötött az ilyen események szervezése, másrészt a sportolók szolgáltatásait is korlátozottan tudják csak igénybe venni.⁴⁹ Problémát jelent továbbá, hogy csökken a fogyasztók választási lehetősége is, hiszen így eleve kevesebb versenyt tekinthetnek meg. Mindemellett az innovációt is hátrányosan érinti.⁵⁰

Amennyiben a körülmények a 101. cikk sérelmének megállapítását indokolják, bizonyos feltételek esetén lehetőség van a (3) bekezdés szerinti mentesülésre. Az ISU által működtetett pénzügyi szolidaritási rendszer jelenthetett volna egy ilyen kapaszkodót. A szövetségnek ehhez igazolnia kellett volna, hogy a harmadik fél rendezők piacra lépése ennek működését veszélyezteti.⁵¹ A szolidaritásra a közvetítési jogok értékesítésével kapcsolatos ügyekben is előszeretettel szoktak hivatkozni a labdarúgó szövetségek,⁵² kérdéses azonban, hogy az arányossági teszten átmenne-e a kínálatot olyan mértékben korlátozó rendelkezés, ami teljesen megszünteti a versenyt az érintett piacon. Megoldást jelenthetne, ha a szövetség valamiféle hozzájárulás fizetésére kötelezné a harmadik felek által rendezett események szervezőit vagy az azon résztvevő, díjazásban részesülő sportolókat.⁵³ (A harmadik fél szervező szolidaritási hozzájárulás teljesítésre kötelezése később az ISU által közreadott közleményben

⁴⁷ Uo. 14–15. pont.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. 19. pont.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ VAN ROMPUY i. m.

⁵² Ld. pl. IV/37.398 sz. ügy (UEFA – Central marketing of the commercial rights to the UEFA Champions League) HL [1999] C99., 1999. 04. 10., 23–24., 8. pont.

⁵³ VAN ROMPUY i. m.

meg is jelenik.)⁵⁴ A Bizottság azonban nem tartotta nélkülözhetetlennek vagy arányosnak az ISU előírásait, így a 101. cikk (3). bekezdését sem alkalmazta.⁵⁵

4.3. Következmények

A sportszövetségnek a határozat értelmében át kellett alakítania szabályzatát. Az ISU közzétette azokat a rendelkezéseket,⁵⁶ melyek alapján a harmadik fél által benyújtott kérelmeket elbírálja, emellett ígéretet tettek a kérelmek átlátható és megkülönböztetés-mentes kezelésére. Utóbbi a szövetség tagjai által beadott kérvényekkel összefüggésben értendő. Ennek elfogadására azért volt szükség, mert a Bizottság hiányolta a harmadik felek által szervezett rendezvények engedélyezéséhez szükséges egyértelmű, az említett követelményeknek megfelelő előírásokat.⁵⁷ Nem kérdőjelezték meg azonban a szövetség azon jogát, hogy dönthessen az ilyen események jóváhagyásáról vagy elutasításáról.⁵⁸ Ami a sportolókat illeti, a korábbi életre szóló eltiltási lehetőség a hatályos szabályzatban már nem szerepel, de a szövetségnek továbbra is lehetősége van szankciót alkalmazni a részvételi szabályokat megszegő korcsolyázóval szemben. Ezek figyelmeztetésre és meghatározott időre szóló eltiltásra korlátozottak, illetve lehetséges bizonyos esetben a kettő kombinációja. Utóbbi esetben az eltiltási periódus legfeljebb kettő, előbbi esetben egy évre szólhat. Természetesen az arányosság követelményét és az eset körülményeit figyelembe kell venni.⁵⁹ Az életre szóló eltiltás egyébként már a 2016-os szabályzatból kikerült, de a módosított szankciók így sem feleltek meg a Bizottság elvárásainak.⁶⁰ Az ISU ki is fejezte hajlandóságát a szankciórendszer további átalakítására, amennyiben azok megfelelnek a szövetség alapvető céljainak.⁶¹

⁵⁴ International Skatin Union Communication No. 2171., B. pont.

⁵⁵ AT.40208. i. m. 22. pont.

⁵⁶ ISU Communication No. 2171. i. m.

⁵⁷ AT.40208. i. m. 21. pont.

⁵⁸ VAN ROMPUY i. m.

⁵⁹ ISU Constitution and General Regulations 2018. i. m. 102. szabály, 7. pont d.).

⁶⁰ AT.40208. i. m. 16. pont.

⁶¹ ISU Statement – EU Commission Decision i. m.

4.4. A választottbíróági kikötések megítélése és a Pechstein-ügy

Végül, de nem utolsó sorban az ISU által alkalmazott választottbíróági kikötésre szeretnék kitérni. A hatályos szabályzat abban az esetben teszi kötelezővé a Nemzetközi Sport Választottbíróasághoz (a továbbiakban: CAS) folyamodást, ha a harmadik fél nemzetközi verseny szervezésére vonatkozó kérelmét a szövetség etikai, sportbeli vagy technikai kritériumokra hivatkozva utasítja el.⁶² Ez tulajdonképpen egy kizárólagos hatáskört biztosít a CAS-nak a részvételi szabályokkal kapcsolatos fellebbezések esetén.⁶³ A Bizottság véleménye szerint egy választottbíróági kikötésbe való beleegyezés önmagában még nem jelent problémát, de az ISU részvételi szabályainak versenykorlátozó hatását a fellebbezési előírások tovább fokozzák.⁶⁴

A sportszövetség határozataival szembeni fellebbezésre azonban nemcsak a szövetség alapszabálya alapján kerülhet sor, hanem akkor is, ha egyedi megállapodás rendelkezett róla.⁶⁵ Egyébként az, hogy alapszabály vagy a monopól sportszövetség egyoldalú előírása alapján kerül sor az eljárásra, az érintett sportoló szempontjából nem igazán bír jelentőséggel.⁶⁶ Utóbbira a Pechstein-ügy szolgálhat példaként, mely az elemzett eljárást is tovább árnyalhatja. Az egész eljárás előzménye egy, az ISU által alkalmazott regisztrációs dokumentum volt, melyet a német gyorskorcsolyázónak, Claudia Pechsteinnek is alá kellett írnia a versenyek előtt. Ez tartalmazott egy olyan kikötést is, mely az ISU döntéseivel szembeni fellebbezés esetére CAS előtti eljárást írt elő. Miután a szövetség doppingvétség miatt két éves eltiltással sújtotta a sportolót, a választottbíróági kikötés értelmében kénytelen volt a CAS-hoz fordulni felülvizsgálatért. A CAS – Pechstein számára kedvezőtlen – döntését⁶⁷ követően a svájci bíróságoknál keresett igazat, azonban ott sem járt sikerrel.⁶⁸ Ilyen előzmények után érte el az ügy a német bíróságokat, és ezen a ponton kapcsolódik be a versenyjog is

⁶² ISU Constitution and General Regulations 2018. 26. cikk 2. e.).

⁶³ AT.40208. sz. ügy (Provisional non-confidential version of the decision), 268. pont.

⁶⁴ Uo. 269. pont.

⁶⁵ Code of Sports-related Arbitration, R27. http://www.tas-cas.org/fileadmin/user_upload/Code_2017_FINAL__en_.pdf

⁶⁶ Ulrich HAAS: Role and application of Article 6 of the European Convention on human rights in CAS procedures. *International Sports Law Review*, Vol. 12., 2012/3. 45.

⁶⁷ CAS 2009/A/1912 P. v. International Skating Union (ISU) & CAS 2009/A/1913 Deutsche Eisschnelllauf Gemeinschaft e.V. (DESG) v. International Skating Union, 2009. 11. 25.

⁶⁸ 4A_612/2009 Claudica Pechstein v. International Skating Union, 2010. 02. 10.

az eljárásba. A müncheni regionális bíróságnak⁶⁹ már a korcsolyaszövetség esetleges erőfölénnyel való visszaéléséről is döntenie kellett. Habár a bíróság elutasító ítéletet hozott, az egy felelősség elvével ('single responsibility principle') kapcsolatos meglátásai említést érdemelnek. Az ISU gyorskorcsolya világbajnokság versenyek rendezésének piacán erőfölényes helyzetben van, hiszen a piramis struktúra miatt az adott sportág irányítását egy nemzetközi sportszövetség végzi. Ez a tény eredményez egy strukturális aszimmetriát a sportszövetség javára a sportolóval szemben. A korcsolyázó így tulajdonképpen beakadályozta a választottbírói kikötés aláírásába, hiszen enélkül nem lett volna lehetősége versenyezni és pénzt keresni. Ezt követően került az ügy a müncheni tartományi legfelsőbb bíróság ('OLG') elé.⁷⁰ A másodfokú döntés értelmében a szövetség visszaélt erőfölényével azáltal, hogy olyan regisztrációs dokumentum aláírását kívánta meg, amely tisztességtelen üzleti feltételt tartalmazott. A szövetségi bíróság ('BGH') azonban ismételten eltérő álláspontra helyezkedett.⁷¹ A szövetség érintett piacon elfoglalt erőfölényét nem tagadta, azonban a versenyjogi szabályok megsértését nem tartotta megállapíthatónak.

Az ISU-val szembeni bizottsági eljárás kétség kívül különbözik a Pechstein-ügytől, azonban tekintettel arra, hogy előbbi fellebbezés folytán a Törvényszék előtt folyamatban van,⁷² érdemes néhány tanulságot levonni. Ezt azért is tartom fontosnak, mert az ISU fellebbezését részben a választottbírói kikötések versenykorlátozó hatásának tagadására alapozta.⁷³ Az egyik konklúzió, hogy a monopol sportszövetségek választottbírói kikötései sem mentesülnek a versenyjogi vizsgálat alól.⁷⁴ A másik fontos tanulság, hogy bizonyos esetben a kikötések érvénytelensége is megállapítható a versenyjogi rendelkezések alapján.⁷⁵ Erre különösen akkor kerülhet sor, ha választottbírói testülettel szemben támasztott olyan követelmények hiányoznak, mint pártatlanság vagy függetlenség. Ha ugyanis a választottbírói tagjait túlnyomórészt az erőfölényben lévő vállalkozás határozta meg, vagy ha annak összetételére a feleknek

⁶⁹ 37 O 28331/12, Pechstein v. Deutsche Eisschnelllauf-Gemeinschaft eV and ISU, Landesgericht München I., 2014. 02. 26. <http://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/Y-300-Z-BECKRS-B-2014-N-04323?hl=true&AspxAutoDetectCookieSupport=1>

⁷⁰ U 1110/14 Kart Claudia Pechstein/International Skating Union, 2015. 01. 15.

⁷¹ KZR 6/15 – Pechstein/International Skating Union. 2016. 06. 02.

⁷² T 93/18. International Skating Union kontra Bizottság.

⁷³ Uo. 6. pont.

⁷⁴ Mariusz MOTYKA-MOJKOWSKI – Krystyna KLEINER: The Pechstein Case in Germany: A Review of Sports Arbitration Clauses in Light of Competition Law. *Journal of European Competition Law and Practice*, Vol. 8., 2017/7. 460.

⁷⁵ Uo. 457.

nem volt együttes ráhatása, a függetlenség kritériuma nem áll meg.⁷⁶ Az OLG ennek eldöntésére egyrészt a fellebbezési eljárásokban a testület elnökének kinevezésére vonatkozó szabályokat vizsgálta meg. Másrészt a választottbírók kijelölésének módját vette górcső alá, amely a CAS zárt választottbírói listájáról történik.⁷⁷ A bíróság megítélése szerint az ICAS-on keresztül a sportszövetségeknek túlzott befolyása van a választottbírák listájának összeállítására, ez pedig aláássa a CAS függetlenségét.⁷⁸ A BGH ezt a megközelítést egyébként elutasította ítéletében.⁷⁹ A BGH-t döntésének meghozatalában az a tény is vezérelhette, miszerint a CAS-ra szükség van a doppingellenes küzdelemhez. Kérdés azonban, hogy a doppingellenes harc hatékonysága a versenyjog alóli mentesülést eredményező jogos érdeket képez-e.⁸⁰ Érdekes felvetés, különösen az akutális ISU-ügy fényében, hogy vajon nem dopping tárgyú kérdésben a BGH más döntésre jutott volna-e.⁸¹

Alapvető eltérés ugyanakkor, hogy a Pechstein-ügyben a német bíróságok a német versenyjogi szabályokra támaszkodva hoztak döntést, nem pedig az EU-s versenyszabályokra, azon belül is az erőfölénnyel való visszaélés szabályai alapján. Vannak, akik szerint az az elemzés, amit az OLG elvégzett a német versenyjogi szabályok kapcsán, alkalmazható a 102. cikkel való összeegyeztethetőség megítélésére is.⁸² Ebből következően a sportszövetségek által előszeretettel alkalmazott választottbírói kikötések erőfölénnyel való visszaélést valósítanak meg tekintettel a CAS függetlenségének hiányára.⁸³ A Pechstein-ügy bővebb elemzése véleményem szerint meghaladja a tanulmány kereteit. Azonban érdemes vele szemléltetni, hogy a választottbírói szabályok és a versenyjog kapcsolódási területe még nincs teljesen feltárva. Így

⁷⁶ Uo. 460.

⁷⁷ Antoine DUVAL – Ben VAN ROMPUY: The compatibility of forced CAS arbitration with EU competition law: Pechstein reloaded. 22. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2621983

⁷⁸ U 1110/14 Kart.

⁷⁹ KZR 6/15.

⁸⁰ Rupprecht PODSZUN: The Pechstein Case: International Sports Arbitration versus Competition Law. How the German Federal Supreme Court Set Standards for Arbitration. 19. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3246922

⁸¹ Despina MAVROMATI: The Legality of the Arbitration Agreement in favour of CAS under German Civil and Competition Law – The Pechstein Ruling of the German Federal Tribunal (BGH) of 7 June 2016. 15. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2800044

⁸² DUVAL–VAN ROMPUY. i. m.

⁸³ Uo. 28.

elképzeltető, hogy a jövőben a nemzetek és az EU bíróságainak figyelmét is felkelti majd.⁸⁴

5. Mi várható ezután?

A határozathozatalt komoly várakozás előzte meg. Volt, aki az ügy várható hatásait a Bosman-esethez⁸⁵ hasonlította,⁸⁶ melyhez hasonló mérföldkő az egész sportvilágot átalakíthatja. Ez elsősorban az európai sportmodell eddigi formájának megváltozásában mutatkozhat meg.⁸⁷ Ettől való félelmét fejezte ki a NOB elnöke, Thomas Bach is és felszólított az európai sportmodell védelmére.⁸⁸ Bach bírálta a kormányokat és ez EU-t, véleménye szerint ugyanis az általuk alkalmazott tisztán piac alapú megközelítés semmibe veszi azt a szociális hozzájárulást, amit a társadalom a sportnak köszönhet Európa-szerte.⁸⁹ Nem meglepő módon a korcsolyaszövetség is hasonló álláspontra helyezkedett, kritikája szerint a kereskedelmi érdekeket előtérbe helyezve hozták meg a döntést, miközben a sport sajátos természetét teljesen figyelmen kívül hagyták.⁹⁰ Ez annyiban megcáfolható, hogy a Bizottság részben erre hivatkozva mellőzte a bírság kiszabását.⁹¹ Véleményem szerint nélkülözhetetlen, hogy a sportszövetségek szem előtt tartásuk a sportolók érdekeit, azonban azt is látni kell, hogy a sportszövetségek félelme nem teljesen alaptalan. A kerékpársport megfelelő ellenpéldaként szolgálhat, hiszen a legjelentősebbnek számító versenyt, a Tour de France-t nem a Nemzetközi Kerékpáros Szövetség ('UCI') szervezi. A szövetségtől függetlenül működő Amaury Sport Organisation ('ASO') birtokolja az esemény média jogait is, a bevételekből azonban nem

⁸⁴ MOTYKA-MOJKOWSKI-KLEINER i. m. 462.

⁸⁵ C-415-93. sz. ügy Union royale belge des sociétés de football kontra Jean-Marc Bosman [EBHT 1995, I-04921. o.].

⁸⁶ Foo Yun CHEE: Exclusive: EU set to rule in favor of speed skaters over ISU ban threat – sources. Reuters.com, <https://www.reuters.com/article/us-eu-isu-skating-antitrust-exclusive/exclusive-eu-set-to-rule-in-favor-of-speed-skaters-over-isu-ban-threat-sources-idUSKBNIDE10Q>

⁸⁷ PIJETLOVIC i. m. 350.

⁸⁸ Michael PAVITT: Back calls on NOCs to work with Governments to defend European sports model from „serious threat” of commercial enterprises, Inside the Games. <https://www.insidethegames.biz/articles/1072030/bach-calls-on-nocs-to-work-with-governments-to-defend-european-sports-model-from-serious-threat-of-commercial-enterprises>

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ ISU Statement – EU Commission Decision i. m.

⁹¹ AT.40208. sz. ügy i. m. 24. pont.

kívánja a csapatokat részesíteni, így itt hiányzik a sportszövetségeknél bevált szolidaritási mechanizmus. Mindez azonban a finanszírozhatatlanság szélére sodorhatja a sportágat, hiszen a csapatok bevétele jelenleg szinte kizárólag szponzori pénzekre alapszik.⁹²

Az ISU-ügy jelenleg még folyamatban van a Törvényszék előtt.⁹³ A szövetség fellebbezése részben arra épül, hogy a részvételi szabályok se céljukban, se hatásukban nem versenykorlátozóak. Emellett a 101. cikk hatályát érintően vannak fenntartásaik. A sportszövetségek tehát semmiképp nem lehetnek nyugodtak. Az utóbbi időben egyébként is elszaporodtak a konkurens sportesemények kapcsán a szövetséget ért támadások,⁹⁴ melyekben a nemzeti hatóságok egyező megközelítés alapján döntöttek a sportszövetségi rendelkezések versenyjoggal való összeegyeztethetőségéről.⁹⁵ Illetve leginkább annak hiányáról. Ezen ügyek többsége az EU-s tagországok valamelyikéhez köthető. A sportirányító szervezeteknek azonban nem csak az EU vagy tagállamai versenyjogától van félnivalója. Nemrég látott napvilágot a hír, miszerint a Nemzetközi Úszó Szövetséggel (a továbbiakban: FINA) szemben is hasonló eljárás van kilátásban.⁹⁶ Három úszó, köztük Hosszú Katinka, csoportos keresetet indított,⁹⁷ illetve az úszókkal párhuzamosan a Nemzetközi Úszó Liga („International Swimming League”) is keresetet nyújtott be.⁹⁸ Álláspontjuk szerint a szövetség jogellenesen korlátozta a versenyt a nemzetközi úszóversenyek piacán, megsértve ezzel az amerikai antitruszt jogot. A FINA az ISU-hoz hasonlóan büntetéssel fenyegette azokat az úszókat, akik általuk nem engedélyezett versenyeken vesznek részt, megfosztva az úszókat annak lehetőségétől, hogy pénzt keressenek. Az eljárások tehát folyamatban vannak, a sportszövetségekre nehezedő nyomás talán minden eddiginél nagyobb. Úgy tűnik, hogy egyre távolabb kerülnek azon céljuktól, hogy egy általános mentességet érjenek el a sport számára az EU jogrendszerén

⁹² Daniel McMAHON: Inside the war over the Tour de France, and how it may change pro cycling forever. <https://www.businessinsider.com/aso-uci-war-tour-de-france-pro-cycling-2016-1#-4>

⁹³ T 93/18.

⁹⁴ Ld. pl. Show jumping Ireland-ügy. <https://www.ccpc.ie/business/enforcement/civil-competition-enforcement/closed-investigations/show-jumping-ireland-restrictive-rule/>; Global Champions League-ügy; Euroleague Basketball-ügy.

⁹⁵ PIJETLOVIC i. m. 350.

⁹⁶ Tom Shields, Michael Andrews, Katinka Hosszu Sue FINA For Antitrust Violations, *Swimming World*, https://www.swimmingworldmagazine.com/news/tom-shields-michael-andrew-katinka-hosszu-sue-fina-for-antitrust-violations/?fbclid=IwAR3AsotvkLYE4Usqse6fW8MPmHhSvk0ZqQYA22fRQOk476v_1xtSwNGmFhM

⁹⁷ Shields, et al. v. FINA, Case No. 18-cv-07393.

⁹⁸ International Swimming League, Ltd. v. FINA, Case No. 18-cv07394.

belül.⁹⁹ Úgy gondolom, hogy a fentiek fényében érdeklődéssel várhatjuk az ügyek kimenetelét, hiszen komoly változásokat idézhetnek elő a sport irányítási rendszerében.

⁹⁹ Ian BLACKSHAW: How 'Special' is Sport under EU Law in the Light of the Court of Justice of the European Union's Recent Decision in the Oliver Bernard Case? *Business Law International*, Vol. 12., 2011/2. 245.

GYERMEKJOGOK ÉRVÉNYESÜLÉSE VAGY ELJÁRÁSI SIKER?

*A gyermek tanúk kihallgatása az új büntetőeljárás törvény
alapján*

CSÁTI Veronika

1. Bevezetés

A büntetőeljárás során számtalanszor előfordul, hogy 14 év alatti gyermekeket kell jellemzően tanúként meghallgatni. Az minden jogalkalmazó számára világos, hogy a gyermekek kihallgatása speciális felkészültséget igényel mind a nyomozási bírótól, mind pedig a perben eljáró bírótól. A legnehezebb feladat éppen ezért az, hogy elkerüljék a 14. életévét be nem töltött tanúk befolyásolását az eljárás során. Hamis vagy torz adatok sajnálatos módon azonban nem csupán akkor születhetnek, ha valaki szándékosan meg akarja téveszteni a nyomozó hatóságot vagy a bíróságot. A valóban megtörtént események és az elhangzó vallomás között akkor is hatalmas különbségek adódhatnak, ha a tanú nem rosszhiszemű, hanem megpróbál együttműködni a hatóságokkal. Ennek oka, hogy az események észlelése, emlékezetben tárolása, majd visszaidézése folyamán a gyermek akarata ellenére számtalan módon torzulhat az információ. A gyermekkorú tanúkról elfogadott a jogirodalomban, hogy befolyásolhatóságuk fokozott mértékű, félénkek és a kihallgatás is riasztólag hat rájuk,¹ emellett a helytelen kérdezési technikák miatt is eltérhet a gyermek emlékezete a valóságtól. Tanulmányomban rámutatok néhány helyes kikérdezési technikára, amelynek alkalmazása a tárgyaláson fontos pervezetői feladat lenne. Dolgozatomban bemutatom a gyermekbarát igazságszolgáltatás működésének feltételeit hazai és nemzetközi standardok tükrében, továbbá a gyermekkorú tanú meghallgatá-

¹ GÖDÖNY József (1968.) Idézi: ELEK Balázs: *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. PhD értekezés. Miskolc, 2007. 232.

sának szabályait a Büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (továbbiakban: Be.) alapján. Céлом néhány megfontolandó intézkedés bemutatása, amellyel a gyermekbarát igazságszolgáltatás hazai érvényesülését lehet biztosítani, illetve végső célként a gyermekek traumatizálódásának elkerülését.

2. A gyermekbarát igazságszolgáltatás fogalmi meghatározása

A gyermekbarát igazságszolgáltatás fogalmát az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának iránymutatása tartalmazza, amely szerint a gyermekbarát igazságszolgáltatás „olyan igazságszolgáltatási rendszer, amely az elérhető legmagasabb szinten biztosítja a gyermekek jogainak tiszteletben tartását és hatékony érvényesítését, figyelembe véve az alábbiakban felsorolt elveket, megfelelően tekintetbe véve a gyermekek érettségét, értelmi szintjét és az ügy körülményeit. Olyan igazságszolgáltatás, amely hozzáférhető, az életkornak megfelelő, gyors, gondos, a gyermekek jogaihoz és szükségleteihez igazodó és azokra koncentrált, tiszteletben tartja a gyermekek jogait, beleértve a tisztességes eljáráshoz való jogot, az eljárásban való részvétel és az eljárás megértésének jogát, a magánélet, családi élet, az integritás és a méltóság tiszteletben tartásához fűződő jogot”.²

E definícióból olyan alapelvek, úgynevezett minimumkövetelmények bonthatók ki, amelyek túlnyomórészt a felnőttekre vonatkozó szabályozásban is megjelennek, azonban a gyermekek – vagyis a 18 éven aluliak – részvételével zajló eljárásokban többlet-tartalommal bírnak, tekintettel a gyermekek kiszolgáltatottságára, valamint speciális szükségleteire.³ Az iránymutatás a korábban keletkezett nemzetközi dokumentumokban foglaltakkal egyezően határozza meg, hogy az eljárásban a gyermek mindenek felett álló érdekeinek kell érvényesülnie, megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a méltóságuk tiszteletben tartására, a diszkriminációval szembeni védelmükre, továbbá a jogállami garanciák maradéktalan betartására. Ezek alapján a kiskorúakat érintő ügyeket soron kívül kell elintézni, továbbá fontos az is, hogy a kiskorú meghallgatásához és véleménynyilvánításhoz való joga ne sérüljön. A tájékoztatáshoz való jog kapcsán az iránymutatás kiemeli, hogy a gyermekeket érintő bírósági határozatokat

² Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának iránymutatása a gyermekbarát igazságszolgáltatásról II/c. pont Elérhető: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/Source/GuidelinesChildFriendlyJustice_HU.pdf (A tanulmányban szereplő internetes források letöltési ideje egységesen: 2018. 08. 04.).

³ SZÁSZ Gabriella: Anomáliák a gyermekbarát büntetőeljárásban? *Ügyészek Lapja*, 2014/6. 49.

a gyermek számára érthető módon és nyelvezettel kell megmagyarázni, különös figyelemmel azokra, amelyek az ő véleményével ellentétes döntést tartalmaznak.⁴ Véleményem szerint a gyermekek különböző akadályokkal szembesülnek, ha büntetőeljárás résztvevői lesznek, és abban érdekeiket szeretnék érvényesíteni, jogaik tiszteletben tartását próbálják elérni. Ilyen nehézség például, ha a gyermekkorból⁵ eredő sajátos védelem jogának szeretnék érvényt szerezni. Ha gyermekközponitú igazságszolgáltatásról beszélünk, az ma elsősorban a gyermekkorú sértetteket és tanúkat védi, miközben a 18 éven aluli terhelteket ugyanúgy megilleti a speciális védelem. A gyermekjogi megközelítés, tehát a gyermekbarát igazságszolgáltatás az Európa Tanács irányelve szerint a gyanúsított, vádlott gyermek szükségleteinek fokozott figyelembevételét is előírja.⁶ A gyermekbarát igazságszolgáltatás princípiumainak köréből, a teljesség igénye nélkül, az alábbiakat tartom szükségesnek kiemelni: tájékoztatáshoz való jog, „gyermekbarát” nyelvhasználat, tanácsadáshoz való jog, véleménynyilvánításhoz való jog, indokolatlan késlekedés elkerülése, gyermekbarát környezet kialakítása, gyermekeket befolyásoló tényezők kizárása, gyermekekkel foglalkozó szakemberek képzése, továbbá multidiszciplináris szemlélet.⁷

Ezekben az esetekben már önmagában a büntetőeljárás is egy interkulturális folyamat, ami speciális felkészültséget és tudást igényel. Erre – a személyi állományt és a módszertani útmutatók hiányát tekintve jelenleg nem tud rendszerintű választ adni a magyar igazságszolgáltatás.⁸ Tanulmányomban egy-egy, a hazai büntetőeljárásunkból kiragadott jogszabályi rendelkezésre, gyakorlatra világítok rá, melyek a nemzetközi elvárásoknak nem minden tekintetben felelnek meg.⁹ Az Európai Unió célkitűzések között kiemelten kap helyet a gyermekek jogainak védelme, amellyel a Lisszaboni szerződés foglalkozik. 2009-ben a Stockholmi Program¹⁰ végrehajtásáról szóló bizottsági cselekvési

⁴ EMRI Gergely: Gondolatok a gyermekbarát igazságszolgáltatásról. *Ügyészek Lapja*, 2015/2. 45.

⁵ Stephen GOLUB – Anne GRANDJEAN: Promoting equitable access to justice for all children. *UNICEF Insights, issue1*, 2014. Ld. https://www.unicef.org/moldova/Insights2014_on_promoting_equitable_access_to_justice_for_all_children.pdf.

⁶ AzEurópaTanácsirányelvelelérhető:<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168045f5a9>.

⁷ Szász i. m. 50.

⁸ GYURKÓ Szilvia – NÉMETH Barbara – BALÁZS Réka: Az eljárási jogok és a gyermekbarát igazságszolgáltatás érvényesülése Magyarországon, büntetőeljárás alá vont külföldi fiatalok esetén. *Belügyi Szemle*, 65.

⁹ Szász i. m. 50.

¹⁰ A Stockholmi Program elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ajl0034>.

terv feladatként határozza meg, hogy az igazságszolgáltatás gyermekbarát jellegét erősíteni kell.¹¹ 2011. február 15. napján az Európai Bizottság kihirdette az Európai Unió gyermekjogi ütemtervet,¹² amely már konkrét jogalkotási feladatokat is meghatározott az uniós tagállamok számára.¹³

3. A Gyermekek Jogairól Szóló New York-i Egyezmény és az Európai Unió gyermekjogi ütemtervének magyarországi vetülete

Magyarország elnökségének az idején, 2011. február 15-én került sor az Európai Bizottság Európai Unió gyermekjogi ütemtervének kihirdetésére, amely már konkrét feladatokat fogalmazott meg a tagállamok számára. Az ütemterv kapcsán a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (továbbiakban KIM), a Belügyminisztérium és az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2011 őszén a Gyermekbarát Igazságszolgáltatásért Munkacsoportot¹⁴ hozta létre, melynek tevékenységében bár véleménynyilvánítási joggal csak, de részt vesz a bíróság, az ügyészség, az Alapjogi Biztos Hivatala, az Országos Gyermek-egészségügyi Intézet, a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat és az Országgyűlés Hivatala. A KIM ennek jegyében a 2012. évet a „Gyermekbarát igazságszolgáltatás évének” nyilvánította. Az ütemtervben foglaltak végrehajtása során a 32/2011. (XI.18.) KIM rendelet előírta a rendőrségeknél és a nyomozó hatóságoknál létesítendő gyermekmeghallgató szobák kialakítását. Az ütemtervben foglaltak alapján az Országos Bírósági Hivatal Elnöke célul tűzte ki, hogy 2014. december 31-ig minden 7 engedélyezett bírói létszámnál nagyobb létszámú bírósági épületben gyermekbarát meghallgató szobákat kell kialakítani. A 20 törvényeszből 15 rendelkezik saját gyermekmeghallgató szobával.¹⁵

¹¹ A Stockholmi Program végrehajtásáról szóló cselekvési terv, 9. oldal 2.3.1. pont) http://EU.KORMANY.HU/DOWNLOAD/9/D4/20000/EU_EUM_szerzodes.pdf.

¹² A Stockholmi Program elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ajl0034>.

¹³ Szász i. m. 50.

¹⁴ A bizottság honlapja elérhető: <http://gyermekbarat.kormany.hu/gyermekbarat-igazsagszolgalatasmunkacsoport-felallitasa>

¹⁵ EMRI i. m. 46.

4. A gyermekbarát igazságszolgáltatás érvényesülése hazánkban

4.1. Az ENSZ Gyermekjogi Bizottságának 2014. évi Magyarországot érintő záró észrevételei

Részben már a fenti erőfeszítéseket is vizsgálva, az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága – amely a Gyermek jogairól szóló Egyezmény alapján minden részes tagállamnak ötévente elkészített jelentését vizsgálja arról, hogy milyen intézkedéseket tett az egyezmény rendelkezéseinek végrehajtása érdekében – a hazánkról szóló 2014. évi záró észrevételeiben a pozitív megjegyzések mellett néhány erős kritikát is említett. A jelentés pozitívként határozta meg többek között a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény gyermekeket kifejezetten védő új tényállásait, a Gyermek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI törvény pozitív irányú módosításait, a családvédelemről szóló 2011. évi CCXI. törvény megalkotását, valamint a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény azon rendelkezéseit, melyek szerint a gyermek véleményét figyelembe kell venni az őt érintő eljárások során. A jelentés 56. pontjában a fiatalkorúak bíróságával kapcsolatban a bizottság aggodalmát fejezte ki a tekintetben, hogy nincsen elkülönült fiatalkorúak bírósága Magyarországon, a fiatalkorúak ügyeit is a rendes bíróságok tárgyalják. A bizottság felhívta Magyarországot, mint tagállam figyelmét, hogy a következő öt-éves ciklusban tegyen intézkedéseket a fenti problémák megoldása érdekében. A következő tagállami jelentés 2019. november 5. napján esedékes.¹⁶

4.2. Megfontolandó intézkedések

A gyermekbarát kihallgató szobák létrehozása óriási lépés volt, azonban az minden jogalkalmazó számára világos, hogy pusztán ettől nem lesz gyermekbarát az igazságszolgáltatás. A sokszor elképesztő állapotú bírósági infrastruktúra nehezen ad lehetőséget arra, hogy a gyermekkorú sértettek, tanúk külön bejáraton menjenek be az épületbe, és a nyomasztó beléptetés, átvizsgálás nélkül, teljesen elkülönített folyosón várjanak, miközben nem látnak fegyveres büntetés-végrehajtási őrök által megbilincselve előállított felnőtteket. Az ezen

¹⁶ A Gyermekjogi Bizottság záró észrevételei, 2014. A jelentés angol nyelvű szövege elérhető: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/HUN/CO/35&Lang=En.

való változtatás tisztán költségvetési kérdés. Az Országos Bírósági Hivatal elnökének tanúgondozói kezdeményezése és a bírósági tanúgondozói hálózat működése¹⁷ összekapcsolható lenne ezen feladat rendezésével.¹⁸

A szakemberek hatékony képzésének megszervezése szintén fontos lépés. A gyermekkorúak kihallgatása akár a büntető, akár a polgári eljárásokban igencsak speciális feladat.¹⁹ Ezt felismerve az Egyesült Királyságban az igazságügy-minisztérium 2011-ben iránymutatásokat dolgozott ki a gyermekkorú sértettek és tanúk kihallgatásához. „A legjobb bizonyíték megszerzése a büntetőeljárásokban: Útmutatás a sértettek és tanúk kihallgatásához és a speciális intézkedések alkalmazásához.” címmel megjelent²⁰ iránymutatások az eljárás minden résztvevője számára hasznos információkat tartalmaznak, beleértve a rendőrséget, a pártfogókat és a szociális munkásokat, valamint a jogászokat is.²¹ Ilyen a gyakorló jogászoknak szóló iránymutatás kidolgozása – gyermekpszichológus szakértők bevonásával – hazánkban is lehetséges lenne, jelenleg ugyanis nincs olyan módszertani útmutató, amely megfelelő információt adna arról, hogy hogyan kell egy gyermeket a lehető legkisebb ártalom okozásával kihallgatni.²² Véleményem szerint jelenleg védhetetlen az a nemzetközi kritika, amely sajnos megalapozottan állítja, hogy a fiatalok bírójává, ügyészévé történő kijelölés Magyarországon semmiféle képzettséghez vagy gyakorlathoz nem kötött, nincsen olyan szabály, ami az Országos Bírósági Hivatal Elnöke, illetve a Legfőbb Ügyész számára támpontot adhatna a kijelölés során a megfelelő jogászok kiválasztására. Ezen szabályozás a fentiekben ismertetett nemzetközi dokumentumok követelményeinek bizonyosan nem felel meg.²³ Az utóbbi években több egyetemen lehetőség nyílt a jogászoknak szakjogász képzés keretein belül megszerezni a fiatalok ügyeinek szakjogásza címet, azonban ez nem jelenti azt, hogy a fiatalokat érintő ügyekben kizárólag ezek a szak-

¹⁷ A bírósági tanúgondozói hálózat működéséről lásd: <http://birosag.hu/tudjon-meg-tobbet/a-birosagitanugondozasrol>.

¹⁸ EMRI i. m. 46.

¹⁹ KEREZSI Katalin: *A védetlen gyermek (Erőszak és elhanyagolás a családban)*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1995. 187.

²⁰ Az iránymutatás szövege elérhető: <http://www.justice.gov.uk/downloads/victims-and-witnesses/vulnerablewitnesses/achieving-best-evidence-criminal-proceedings.pdf>

²¹ Az ezzel kapcsolatos jó gyakorlatokat foglalja össze az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének kiadványa. Elérhető: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-child-friendly-justice-professionals-summary_hu.pdf.

²² LUX Ágnes: Gyermekközpontú Igazságszolgáltatás- Gyermekjogi Projekt. *AJB Projektfüzetek*, 2013/1. 67.

²³ EMRI i. m. 47.

emberek járnának el. Megfontolandó lenne a fiatakorúak ügyeire vonatkozó kizárólagos illetékesség visszaállítása azzal, hogy a székhelyi járásbíróságokon csak meghatározott gyakorlattal és speciális végzettséggel rendelkező bírákat lehetne kijelölni. Ezen újonnan kijelölt bírák más ügyek tárgyalásától történő mentesítése eredményezhetné az eljárások tényleges soronkívülségét és ezáltal a fiatakorúak előzetes letartóztatásának rövidülését.²⁴ E fejezet célja, hogy a jelenlegi szabályozási környezet ismertetésével javaslatokat tegyek olyan jogalkotási, illetve jogalkalmazási intézkedések megtételére, amelyek segítenek abban, hogy hazánk megfeleljen a gyermekbarát igazságszolgáltatás követelményeinek, az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága ajánlásainak megfelelően.

5. A gyermekkorú tanúk kihallgatásának szabályai a Büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény alapján

A gyermekkorúak büntetőeljárás során történő meghallgatása – a gyermek eljárási pozíciójától függetlenül – speciális kérdéseket és problémákat vet fel. Célom a gyermekmeghallgatás tárgyában született hazai jogszabályok ismertetése, továbbá az Országos Kriminológiai Intézet kutatásának bemutatása. A világunk felnőtt világ, az eszközök, körülmények és szabályok elsősorban felnőttekre szabottak. Így van ez a büntetőeljárásokban is: az erőszaknak, visszaéléseknek kitett gyermek többnyire olyan jogrendszerrel, olyan legális megoldásokkal kerül kapcsolatba, amelyeket a felnőttek sajátosságait és jellemzőit szem előtt tartva alkottak meg, és amelyek szabályait legtöbbször egyáltalán nem érti. A büntetőeljárást ezért olyan feltételek között és olyan szabályok megteremtésével kellene lefolytatni, amelyek lehetővé teszik az eljárásban részt vevő gyermekek újabb traumatizálódásának, másodlagos vagy többszörös áldozattá válásának megelőzését vagy minimalizálását.²⁵ Ahogy azt az előző fejezetben említettem, a gyermekek jogairól szóló New York-i egyezmény szerint minden tizennyolcadik életévét be nem töltött személy gyermekkorú.²⁶ Az OKRI kutatásának alapkérdése volt, hogy milyen speciális kérdéseket, problémákat vet fel a gyermekkorúak büntetőeljárás során történő meghallgatása. A gyermekek

²⁴ Uo.

²⁵ PARTI Katalin – SOLT Ágnes – VIRÁG György: A gyermekkorúak meghallgatása a büntetőeljárás során Magyarországon az európai és a nemzetközi standardok tükrében. *Kriminológiai Tanulmányok*, 55., 2018. 63.

²⁶ A Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről, 1991. évi LXIV. törvény 1. cikk.

sérelmére elkövetett bűncselekmények általában súlyosan traumatizálják az áldozatot, és az eljárások további sérülések veszélyével fenyegetnek. Ugyanakkor ezek az ügyek jellemzően bizonyítékhiányosak, és a gyermek vallomása, az abból feltárható tények és ismeretek központi fontosságúak a felderítésben és bizonyításban. A gyermek meghallgatása ezért mind az áldozat sorsa, mentális egészsége, mind a történetek bizonyíthatósága szempontjából kiemelkedő jelentőségű.²⁷

5.1. A magyar büntetőeljárás bemutatása az OKRI kutatása alapján

Egy az Országos Kriminológiai Intézetben 2016-ban lefolytatott kutatás Budapest és öt megye 2015-ben jogerős ítélettel lezárt, erőszakos szexuális bűncselekmény miatt indult büntetőeljárásainak iratvizsgálatát ölelte fel, összesen 153 ügy vizsgálatára került sor. A gyermekek elleni bűncselekmények túlnyomó részét a családon belül követik el. Ezért az adott vizsgálati minta alkalmas annak szemléltetésére, hogy a gyermekkorúakat érintő büntetőeljárásokban miképpen érvényesülnek a gyermekbarát igazságszolgáltatás elvei (a mintában összesen 132 kiskorú sértettet azonosítottak). A kiskorú sértettek túlnyomó része (84%) a cselekmény elkövetése idején még nem töltötte be a 14. életévét. A törvényhozó célja, hogy a 14. életévét be nem töltött személyt lehetőleg ne hallgassák ki tanúként a büntetőeljárás során – amennyiben tehát a bizonyítandó tényt más bizonyítási eszköz is igazolja, a 14. életévét be nem töltött személy tanúkénti kihallgatását mellőzni kell. A belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól szóló 23/2003. (VI. 24.) BM-IM együttes rendelet 22. § (1) bekezdése szerint „a tizennegyedik életévét meg nem haladott személy tanúkénti kihallgatását megelőzően be kell szerezni azokat a bizonyítékokat, amelyek elkerülhetővé teszik a gyermekkorú kihallgatását”. A Be. a tizennegyedik életévét be nem töltött személy részvételét igénylő eljárási cselekményre már nem fő szabályként, hanem csak kivételként ad lehetőséget, ha az attól várható bizonyíték mással nem pótolható.²⁸

²⁷ PARTI-SOLT-VIRÁG i. m. 63.

²⁸ PARTI-SOLT-VIRÁG i. m. 64.

5.1.1. A 14. életévét be nem töltött személy kihallgatása a tárgyaláson

A mintába kerülő 18. életévüket be nem töltött sértettek közül 127 személy esetében volt az iratokban releváns információ arra, hogy hányszor hallgatták ki az eljárásban. A 18. évüket be nem töltött sértettek kihallgatására átlagosan több mint kétszer került sor. Csupán 10% volt azok aránya, akiket egyszer sem hallgattak ki az eljárás során, mintegy negyedüket egyszer vagy kétszer, de volt olyan is, akit három-négy esetben, és mintegy 10% volt, akiket öt vagy ennél is több alkalommal is meghallgattak. A hatóság a legfiatalabb sértettek esetében már jobban ügyelt a reviktimizálódás és a traumatizálódás elkerülésére – így a 14 éven aluliakat leginkább csak egy-két alkalommal hallgatták ki a büntetőeljárás során. Az esetek túlnyomó részében az iratokban nincs egyértelmű adat arról, hogy a kiskorú sértett kihallgatásáról készulte bármilyen felvétel a jegyzőkönyvön kívül, mivel ezt a jegyzőkönyvben nem tüntették fel. A 14. életévüket be nem töltött kiskorú tanúk meghallgatásáról mindenesetre többször készült bármilyen formában audio vagy audiovizuális felvétel, mint a 14-18 évesek kihallgatásáról. Ez a bírói szakban jut jelentőséghez, hiszen ha van ilyen felvétel, akkor fölöslegessé válhat a kiskorú sértett személyes meghallgatása a tárgyalásokon. Az eljárást a sértett lehető kíméletével kell lefolytatni, különös tekintettel a kiskorú sértettekre.²⁹

Ebbe a körbe tartozik a kihallgatás rendje és a kihallgató személye is. Nemcsak a kvalifikáltság, hanem a kihallgató személy neme is számít a megfelelő légkör megteremtésénél, ennek jelentőségéről a későbbiekben fogok szólni. Mind a lány, mind pedig a fiú sértettek esetében a hatóság több azonos nemű kihallgatót biztosított, mint ellenkező neműt. A 14. életévét be nem töltött sértettekre itt is jobban figyelte a hatóság, esetükben az említett arányok markánsabban mutatkoznak.³⁰ A régi Be.³¹ – függetlenül attól, hogy a nyomozási bíró kihallgatta-e, vagy sem – biztosította a 14. életévét be nem töltött személy bírósági szakban való kihallgatásának lehetőségét. Ez tárgyaláson nem volt lehetséges ugyan, viszont nemcsak kiküldött vagy megkeresett bíró, hanem zártcélú távközlő hálózat útján is megtörténhetett. A törvény nem a perbíró személyével való közvetlen találkozástól zárta el a 14. életévét be nem töltött személyt, hanem a perbíró által tartott tárgyalás közvetlenségétől, illetve a más személyekkel való közvetlen találkozástól. Amennyiben a nyomozási bíró a 14. életévét be nem

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról.

töltött tanút a nyomozás során már kihallgatta, a tárgyalásra csak akkor volt idézhető, illetve azon csak akkor volt kihallgatható, ha az különösen indokolt volt, még akkor is, ha a tanú a tárgyalás időpontjában már betöltötte a 14. életévét. A Be. a nemi erkölcs elleni bűncselekmények tizennyolcadik életévét be nem töltött sértettje esetére kizárja a tárgyaláson való meghallgatást azzal, hogy azt a rendőrség, az ügyészség és a bíróság által készített hang- és képfelvétellel kell helyettesíteni. A vádemelést követően a bíróság az eljárási cselekményt csak a kiküldött bíró vagy megkeresett bíróság útján végezheti el – a törvény nem nevesíti a nyomozási bírót e körben. A sértett jelenlétét a tárgyaláson telekommunikációs eszközzel kell biztosítani és a sértett az őt kihallgató bírón, ügyészen vagy a nyomozó hatóság tagján kívül mást nem láthat.³²

5.1.2. Nyilvánosság kizárása a tárgyalásról

Az aktakutatás eredményei szerint a bíróság a tárgyaláson főként a 14. életévüket betöltött sértetteket hallgatta meg közvetlenül, míg a 14. évet be nem töltött sértettek esetében mellőzte a személyes idézést, és az írásbeli jegyzőkönyvek felolvasásával vagy az audiovizuális felvételek megtekintésével, meghallgatásával garantálta a sértett kíméletét. Figyelemre méltó azonban, hogy így is a 14. életévét még be nem töltött sértettek közül 28-at (a gyermekkorú sértettek negyedét), a bíróság személyesen is meghallgatott a tárgyaláson. Fontos megjegyezni azt is, hogy ez főként olyan esetekben történt, amikor a nyomozási bíró előzőleg nem hallgatta ki a sértettet. A nyomozási bíró szerepe tehát a kiskorú sértettek kihallgatásában kiemelkedő jelentőségű volt, hiszen hiteles módon helyettesítette a bíróság által alkalmazott személyes meghallgatását, ez pedig a sértett további viktimizálódását előzhette meg. A Be. szerint a nemi erkölcs elleni bűncselekmények miatt indult eljárások során a vádemelést követően a tizennyolcadik életévét be nem töltött sértett részvételét igénylő eljárási cselekmények csak kiküldött bíró vagy megkeresett bíróság útján végezhetőek el [Be. 89. § (4) bek. e) pont]. Az iratok szerint a bíróságok olyan esetekben sem zárták ki a tárgyalás nyilvánosságát, amelyekben a kiskorú sértettet személyesen meghallgatták a tárgyaláson. Ebben a kérdésben nem volt nagy jelentősége annak, hogy a kiskorú tanú 14 éven aluli vagy már betöltötte ezt az életkort, hiszen a bíróság mindkét életkori csoportban ritkán látta szükségesnek a nyilvánosság

³² Be. 89. § (4) bek.

kizárását a sértett tanú kímélete érdekében.³³ Az OKRI kutatás alapján ez azt jelentette, hogy a 14. életévét be nem töltött sértett esetén a bíróság 6 esetben zárta ki a nyilvánosságot, 20 esetben azonban nem. Ugyanez mutatkozik a 14-18 év közötti sértettek esetén is, ugyanis ebben a korosztályban két esetben zárta ki a bíróság a nyilvánosságot, 14 esetben azonban nem.

5.1.3. Különleges bánásmódot igénylő sértettek szembesítése az új Be. alapján

A kiskorúak védelmét szolgáló alapvető rendelkezések a szembesítés esetére tett megszorítások. A régi Be. szerint a 14. életévét be nem töltött szembesítésére csak akkor kerülhet sor, ha a szembesítés a kiskorúban nem keltett félelmet. A kiskorút az erre vonatkozó indítvány után egyébként is csak a nyomozási bíró hallgathatta ki, ezért ilyenkor szembesítésre is csak a nyomozási bíró előtt kerülhetett sor (esetleg tárgyalási szakban zártcélú távközlő hálózat útján kerülhetett sor a kihallgatásra, ilyen módon viszont a szembesítés fogalmilag kizárt volt). A régi Be. több konkrét rendelkezése tehát (gondozó, törvényes képviselő, esetleg pszichológus szakértő jelenléte, zártcélú távközlő hálózat útján történő meghallgatás) alapvetően megteremtette annak lehetőségét, hogy a 14. életévét be nem töltött tanú a kihallgatásával együtt járó pszichés és egyéb káros hatásokat ne szenvedje el, kiküszöbölve ezzel a személyiségfejlődésben bekövetkező esetleges károsodást. Az új Be. a különleges bánásmódot igénylő (például kiskorú) sértettek szembesítésére is szigorúbb szabályokat ír elő. Így a tizennyolcadik életévét be nem töltött tanú vagy a nemi erkölcs elleni cselekmény miatt indult büntetőeljárásban a különleges bánásmódot igénylő sértett szembesítése csak a hozzájárulásával rendelhető el,³⁴ a tizennegyedik életévét be nem töltött tanú szembesítése pedig egyenesen kizárt [Be. 88. § (2) bek.]. Az említett aktakutatásban a 14 évesnél fiatalabb sértettek körében is alkalmazták a hatóságok szembesítést (9%), igaz, itt az idősebb kiskorú sértettekhez viszonyítva jóval ritkábban. A régi Be. minden 18. életévét be nem töltött személy esetén lehetővé tette a törvényes képviselő, a gondozó és a támogató jelenlétét a kihallgatáson, azonban ha a tanú és a törvényes képviselője között érdekellentét merült fel, akkor ezt a jogot a gyámhatóság gyakorolta. Ezek a szabályok a tanú érdekeinek védelmét szolgálták, különösen a gyámhatóság jelenléte érdekellen-

³³ PARTI–SOLT–VIRÁG i. m. 64.

³⁴ Be. 87. § (3) bek., 89. § (3) bek.

tét esetén, hiszen ezáltal teljes körű garanciát adtak a tanú vallomásának bizonyítékként történő felhasználásához. Ez a szabály azonban csak lehetőség volt, azaz ezeket a személyeket értesíteni kellett, mivel jelenlétük lehetséges volt, de nem volt kötelező, és az értesítés elmaradása esetén a kihallgatást meg kellett ismételni. Hasonlóképpen a Be. is lehetővé teszi az eljárás során a törvényes képviselő, a gondozó, támogató, illetve a feljelentő által megjelölt nagykorú személy jelenlétét a tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt érintő eljárási cselekményeknél.³⁵ A törvényes képviselő a „segítő” pozíciójában vehet részt az eljárásban. A Be. tehát, az európai és a nemzetközi dokumentumoknak megfelelően, kibővíti a gyermekkorúak által igénybe vehető támogató személyek körét, amennyiben a gyermekkorú mellett részt vevő nagykorú személynek nem kell „törvényes képviselőnek” lennie, hanem a segítő személyt a gyermek is meghatározhatja.³⁶ Az OKRI kutatásából kiderül, hogy a 14. életévét be nem töltött sértettek esetében tíz esetben történt, és kilencvenhárom esetben nem történt szembesítés. Ezzel szemben azonban a 14 évet betöltött, de a 18. életévét be nem töltött sértettek esetén tizenhárom esetben történt szembesítés, és csak hét esetben nem.

5.1.4. Gyermekmeghallgató szobák alkalmazása a számadatok tükrében

Az egyes büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódó más törvények módosításáról szóló 2013. évi CLXXXVI. törvény iktatta be – 2014. január 1-jei hatálybalépéssel – a Be.-be azt a szakaszt, amely a gyermekmeghallgató szobák alkalmazásáról rendelkezik. A büntetőeljárásban érintett gyermekek számára minden esetben szükséges, hogy meghallgatásukra biztosítva legyenek a legszükségesebb tárgyi körülmények, így a megfelelően barátságos, nyugodt helyiség. Erre figyelemmel, lehetővé kell tenni, hogy a nyomozási bíró előtti meghallgatásuk is gyermekmeghallgató szobákban történhessen. „Ha a büntetőeljárás során megalapozottan feltehető, hogy a gyermekkorú tárgyaláson történő kihallgatása fejlődését károsan befolyásolná, a nyomozó hatóság – gyermekmeghallgató szoba egyidejű rendelkezésre bocsátásával – a gyermekkorú nyomozási bíró általi kihallgatását kezdeményezi az ügyésznél.”³⁷ Ennek a lehetőségét kívánta

³⁵ Be. 59. § (1) bek. a), e), g), és h) pont.

³⁶ PARTI–SOLT–VIRÁG i. m. 65.

³⁷ A rendőrség nyomozó hatóságainál létesítendő gyermekmeghallgató szobák kialakításáról szóló 32/2011. (XI. 18.) KIM rendelet 1. § (6) bekezdés.

megteremteni az a Be.- módosítás, amely előírta, hogy a tizennegyedik életévét be nem töltött tanút a nyomozási bíró gyermekmeghallgató szobában hallgassa ki, amennyiben erre lehetősége van, azaz az illetékességi területén lévő rendőrkapitányságon található gyermekmeghallgató szobában.³⁸ A Be. a gyermekmeghallgató helyiségek alkalmazását lehetőségként ugyancsak felveti a tizennegyedik életévét be nem töltött személy részvételét igénylő eljárási cselekmények esetén [új Be. 88. § (1) bek. b) pont], valamint a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy esetén, ha az eljárás nemi erkölcs elleni bűncselekmény miatt indult [Be. 89. § (4) bek. a) pont]. A 32/2011. (XI.18) KIM rendelet értelmében a Budapesti Rendőrfőkapitányságnak és a megyei rendőr-kapitányságoknak illetékességi területükön gondoskodniuk kell legalább egy gyermekmeghallgató szoba kialakításáról [32/2011. (XI.18) KIM rendelet 1. § (5) bek.]. Bár a bíróságokra nem vonatkozik az előírás, az Országos Bírósági Hivatal is célul tűzte ki, hogy 2014. december 31-ig minden hét főnél nagyobb létszámú bírósági épületben gyermekmeghallgató szobákat alakítson ki. A gyermekmeghallgató szoba használatbavételéről, használatának rendjéről szóló 1/2013. (I.8.) ORFK utasítás szerint a gyermekmeghallgató szoba használata kötelező a büntetőeljárás során a 14. életévét meg nem haladott személy kihallgatása során azon területi, vagy helyi nyomozó hatóságoknál, amelyek illetékességi területén rendelkezésre áll tanúsítvánnyal rendelkező gyermekmeghallgató szoba és a nyomozási bíró a gyermekkorú személy általa történő meghallgatására irányuló ügyészi indítványt elutasítja. Igénybevételükre elsősorban a büntetőügyekben kerül sor, amelyekben a kiskorút, mint sértettet, illetve mint tanút hallgatják meg, de ezen túlmenően a családjogi és polgári peres ügyekben is egyre nagyobb számban merül fel az igény egy kifejezetten a kiskorúak védelmét szolgáló helyiség kialakítására. A szobában a meghallgatáson csak a gyermek és a bíró, valamint a szülők vannak jelen.³⁹

A 14. életévét be nem töltött kiskorú tanú kihallgatásánál nem találunk jogszabályi előírást a pszichológus jelenlétére. A Be. ennél némileg szigorúbb anynyiban, hogy a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy részvételét igénylő eljárási cselekmény esetén lehetőségként felkínálja az igazságügyi pszichológus szakértő eljárási cselekményen való jelenlétének elrendelését.⁴⁰ Az aktakutatás alapján megállapítható, hogy a gyermekmeghallgató szobák használata jelen-

³⁸ Régi Be. 211. § (4a) bek.

³⁹ KOMP Bálint János: A gyermek védelme a büntető igazságszolgáltatásban- különös tekintettel a gyermekbarát igazságszolgáltatás nemzetközi és hazai eredményeire. *Doktori Műhelytanulmányok*, 2015.

⁴⁰ Be. 87.§ (1) bek. b) pont.

leg annyira nem szerepel a nyomozó hatóság, illetve a bíróság mindennapos rutinjában, hogy még azokban az esetekben sem használták őket, ha egyébként rendelkezésre álltak. A mintába került esetekben a meghallgatószobákat kizárólag a 14. életévüket be nem töltött sértettek esetében és ott is rendkívül ritkán használták. Ha a számokat nézzük, ez azt jelenti, hogy a 14. életévüket be nem töltött sértettek meghallgatásánál a 111 esetből csupán 12 alkalommal használták a meghallgatószobákat, míg a 14. évet betöltött, de a 18. évet be nem töltött sértettek kapcsán a 21 esetből egyszer sem használták a szobát meghallgatásra. Habár tehát a jogszabályok gondoskodtak a gyermekmeghallgatás tárgyi feltételeinek felállításáról, nem köteleztek a teljes körű alkalmazásra, és a jogalkalmazók nem kaptak felkészítést a helyiségek megfelelő alkalmazásáról. Ez esetlegessé és választhatóvá tette a technika alkalmazását, ami súlyos gyermekjogi sérelemmel, másodlagos viktimizációval járhat, adott esetben csökkentheti a nyomozás és a büntetőeljárás hatékonyságát.⁴¹

5.2. Gyermekmeghallgató helyiségek alkalmazásának célja

Az évek óta létező gyermekmeghallgató helyiségekkel kapcsolatos tapasztalatok eléggé vegyesek. A gyermekmeghallgató szoba célja és értelme a gyermek biztonságérzetének elősegítése. A meghallgatószobák kialakítására azonban többségében a rendőrségen vagy bíróságon belül olyan helyen került sor, amelynek eléréséhez rendőrökkel, fogvatartottakkal és ítéletre váró bűnelkövetőkkel kell találkoznia a gyermeknek, ami önmagában is félelemkeltő. A szoba kialakítása sem minden gyermek számára optimális: a játszószobát imitáló helyiség elterelheti az érdemi meghallgatáshoz szükséges figyelmet és zavarhatja a koncentráció kialakulását, idősebb gyermekek esetében pedig a kisgyermekjártékokkal telezsúfolt, rózsaszín falú helyiség banális és nevetséges hatást kelthet. Minden interjúalany egyetértett abban, hogy a meghallgatást végző szakember kompetenciáján és készségein múlik a gyermekbarát igazságszolgáltatás megvalósulása, a gyermek biztonságérzetének megőrzése és a másodlagos traumatizálódás elkerülése, amely végső soron a meghallgatószobák használatának célja. Mindemellett viszont a szobák nagy előnye, hogy videófelvétel készíthető bennük, fel vannak szerelve az ehhez szükséges technikai eszközökkel, így a gyermek meghallgatása az eljárás folyamán visszanezhető. A videófelvétel alkalmazásának és felhasználásának szabályai azonban egyelőre kiforratlanok.

⁴¹ PARTI-SOLT-VIRÁG i. m. 66.

A rögzítés, a lezárás és a személyiségi jogok érvényesülése tekintetében még ki kell alakítani a pontos eljárásjogi szabályokat.⁴²

6. A vallomás befolyásolása, avagy a gyermek-tanúvallomások információtartalmának torzulási lehetőségei a büntetőeljárás során

A tanúvallomás az egyik legfontosabb bizonyítási eszköz a büntetőeljárás folyamán. Ezt mutatják a magyar adatok, amelyek szerint ez a leggyakoribb, százezres nagyságrendben mérhető bizonyíték,⁴³ éppen ezért rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy a tanúvallomásból nyert adatok megfelelnek-e a valóságnak. A gyermeket kikérdező pszichológus szakértő számára ez annak vizsgálatát jelenti, hogy a tanú mennyiben adja elő élmény- és életszerűen a történetét, érzékelhető-e külső személy általi befolyásolás, illetve hogy mennyiben tapasztalható a valóság és képzelet oly mértékű keveredése a gyermek mondandójában, amely már lehetetlenné teszi egzakt szakértői vélemény kialakítását. E fejezet célja, hogy röviden összefoglalja, melyek azok a speciális jellemzők és információtorzulási lehetőségek, amelyeket egy gyermekkorú tanú kikérdezésekor figyelembe kell venni.⁴⁴

Azt, hogy egy gyermek milyen mértékben figyel meg egy eseményt, nagymértékben befolyásolja előzetes tudása. Eisen és Goodman szerint egy gyermek mindenre emlékszik, ami az ő személyes élete szempontjából nagy jelentőségű, így azokra is, amelyek a biztonságát fenyegetik, márpedig a gyermekkorú tanúk esetében általában biztonságot fenyegető eseményekről van szó. Az, hogy a megfigyelt események csupán gyengén vagy határozottan rögzülnek a memóriában, több tényező függvénye. A legfontosabb tényező az életkor. Sokáig kérdéses volt, hogy a gyerekek egyáltalán hány éves kortól őrizhetnek emlékeket. A tanúkihallgatás szempontjából a határ hozzávetőlegesen kétéves kornál van. Ekkor fejlődik ki ugyanis megfelelőképpen az úgynevezett autobiografikus emlékezet, amely lehetővé teszi a gyerekek számára, hogy saját életükkel kapcsolatos egész történeteket megőrizzenek. Más kérdés, hogy ezek

⁴² Uo.

⁴³ FENYVESI Csaba – HERKE Csongor – TREMMEL Flórián: Új magyar büntetőeljárás. Budapest–Pécs, Dialóg-Campus Kiadó, 2004.

⁴⁴ KULCSÁR Gabriella – PÁSZTOR Attila: A gyermek-tanúvallomások információtartalmának torzulási lehetőségei. *Rendészeti Szemle*, 2007/5. 82.

koherens felidézéséhez mindenképpen szükségük van felnőtt segítségére.⁴⁵ A felnőtt általi kikérdezés azonban csak akkor valódi segítség, ha megfelel a szakszerűség szempontjainak, ezt a későbbiekben tárgyalom. Az emlék erőssége függ attól is, hogy a gyerek a történéseknek csupán megfigyelő tanúja volt, vagy részese is. Ha vele történt az esemény, általában sokkal több részletet képes megjegyezni, és kevésbé hatnak rá utólagos befolyásoló tényezők. Az is fontos tényező, hogy egy gyermek hányszor van kitéve hasonló élménynek. Egy tapasztalat többszöri ismétlődésének az emlék erőssége szempontjából jó és rossz oldala is van. Egyrészt az ismételt átélt élmény feltehetőleg erőteljesebben fog megőrizni olyan eseményekhez képest, amelyeket csak egyszer élt át a gyermek. Másrészt viszont fennáll a veszély, hogy egy idő után már nem tud visszaemlékezni konkrétan egy-egy ilyen megtörtént esetre, hanem a sok hasonló esemény alapján kialakul a fejében egy forgatókönyv arról, hogy az adott dolog hogyan szokott történni. A kikérdezőnek éppen ezért törekednie kell arra, hogy a gyermek fejében lévő ún. „forgatókönyveket” kiiktassa. Erre jó módszer, ha eléri, hogy a gyermek érzelmi szempontok szerint szétbontsa az eseménysort. Így például fel lehet tenni arra vonatkozó kérdéseket, hogy a sorozatos visszaélések során melyiket tartotta a gyermek leginkább félelemkeltőnek, melyik volt a legelső, illetve a legutolsó alkalom pl. egy ismétlődő szexuális erőszak esetén. Általánosságban érvényesnek mondható az az evidensnek tűnő szabály, hogy minél gyorsabban történik az esemény után a gyermek kikérdezése, annál pontosabb és részletesebb a felidézés. Ez problémásnak tűnhet abból a szempontból, hogy nagyon sokszor fordul elő, hogy egy ügyre sokára derül fény, vagy a nyomozás elhúzódik, és mire a gyermeket kihallgatják, hetek, hónapok vagy akár évek telhetnek el. Azonban fontos azt is megjegyezni, hogy a súlyos stressz utáni túl gyors kikérdezés ronthat is a felidézés minőségén, mivel fokozhatja a trauma hatását, ez regresszióhoz és így a teljesítmény romlásához vezet. Az utólagos tapasztalatok egyrészt erősíthetik az emlékeket, másrészt módosíthatják is azokat.⁴⁶

⁴⁵ Renate VOLBERT – Max STELLER: *Aussagefähigkeit von Kindern: Entwicklungspsychologische Aspekte der forensischen Aussagepsychologie*. Heidelberg, Kriminalistik-Verlag, 1998. Idézi: JANSEN i. m. 131.

⁴⁶ KULCSÁR–PÁSZTOR i. m. 83.

7. Helyes kérdezési technika

Összegzésképp tehát elmondható, hogy a gyermekkorú tanúkról elfogadott az irodalomban, hogy befolyásolhatóságuk fokozott mértékű, félénkek és a kihallgatás is riasztólag hat rájuk.⁴⁷ Amint azt már említettem, helytelen kérdezési technikák miatt is eltérhet a gyermek emlékezete a valóságtól. A „nem tudom” típusú válaszok után a kérdező hajlamos olyan kérdéseket feltenni, amelyekkel szemben gyermeknek kicsi az ellenállása. A kérdező nem vesz tudomást olyan válaszokról, amelyek nem támasztják alá a hipotézist.⁴⁸ Ezzel szemben a helyes kihallgatásnál világossá kell tenni a gyermek számára, hogy nem baj, ha nem tud válaszolni egy kérdésre, hagyni kell, hogy azt mondja, nem tudom vagy nem emlékszem, s nem kell megpróbálni elérni, hogy azt válaszolja, amit a kérdező hallani akar. A gyermek szabad emlékezőképessége éppen olyan fontos, mint a felnőtteké, ezért a lényeg, hogy nem szabad alkalmazni befolyásoló vagy rávezető kérdéseket. A nyitott kérdéseket viszont többször is meg lehet ismételni. Ne legyen félbeszakítva kérdésekkel a gyermek vallomása. Ha eldöntendő kérdést kell feltenni, azt mindig csak a végén, miután már megpróbált a kihallgató nyitott kérdések segítségével információhoz jutni. Az ilyen jellegű befolyásoló kérdések megtiltása a tárgyaláson is különösen fontos pervezetői feladat lenne.⁴⁹

⁴⁷ GÖDÖNY József (1968), idézi: ELEK i. m. 232.

⁴⁸ ZAJAC Rachel – Gross James – HAYNE Harlene: Asked and answered: questioning children in the courtroom. *Psychiatry, Psychology and Law*, Vol. 10., Iss. 1. (Április, 2003.) Elérhető: https://www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/sexual_assault/abstract_zajac-questioning_children_in_the_courtroom.html

⁴⁹ ELEK i. m. 232.

A „TÉSZ” LÉTJOGOSULTSÁGA HAZÁNKBAN, ÉS VÉGREHAJTÁSA A SZEGEDI FEGYHÁZ ÉS BÖRTÖN HSR RÉSZLEGÉN

CSÁTI Veronika

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés a büntetőjogi rendszer primátusán elhelyezkedő büntetés. Alapjaiban határozza meg ugyanis a büntetőjog világát, az egész szankciórendszert, valamint a büntetőjogi felfogást az, hogy ultima ratioként milyen büntetési nemet, illetve azt milyen tartalommal megtöltve tart készenlétben a társadalom védelmére.¹ A kérdés hazánk börtönnépességének kis csoportját érinti, azonban a rendszerváltozás, valamint a halálbüntetés eltörlését követően mégis a Btk. egyik legtöbbször módosított rendelkezése az életfogytig tartó szabadságvesztés és az ebből történő feltételes szabadságra bocsátás.

Büntetőjogi szankciórendszerünk egyik, pusztán létezésében is vitatott intézménye a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés (továbbiakban: TÉSZ), melynek egyértelmű bizonyítékát adja az, hogy minden korban máshogy vélekedtek a büntetési nemről, az érvek és ellenérvek folyamatos harcot vívnak egymással, amelynek eredményeként a törvényhozás, és a joggyakorlat egyik sarkalatos kérdésévé vált.² A probléma tehát nem újkeletű, a jogirodalomban számos szerző fogalmazta már meg álláspontját a kérdéssel.³ E tanulmány célja ismertetni a TÉSZ létjogosultságát ma hazánkban, ezért igyekszem szubjektív értékítélet és állásfoglalás nélkül levezetni az egyes érveket és ellenérveket a

¹ POLGÁR András: *Ad dies vitae. Az életfogytig tartó szabadságvesztés szabályozása, gyakorlata és végrehajtása*. Doktori értekezés. Pécs, 2017. 1–241. A jelen tanulmányban hivatkozott internetes források utolsó elérési ideje egységesen 2018. október 10. napja.

² HAGYMÁSI Kornélia: Végtelen idő a rácsok mögött – avagy mennyiben van ma létjogosultsága Magyarországon a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésnek. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2. 61–76.

³ GÖNCZI Gergely: *A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés emberi jogi megítélése érvek, ellenérvek*. Mailáth György Tudományos Pályázat, 2014.

jogintézménnyel kapcsolatban. Céлом továbbá bemutatni a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésüket töltő elítéltek helyzetét, különösképp a Szegedi Fegyház és Börtön Hosszúidős Speciális Részlegén, rámutatva ezáltal a végrehajtási problémákra.

1. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés múltja, jelene, jövője

1.1. Szabályozási előzmények

Az életfogytig tartó szabadságvesztés hazai szabályozásával kapcsolatban megállapítható, hogy az eredetileg a halálbüntetés és a határozott tartamú szabadságvesztés közötti híd szerepét töltötte be,⁴ és már a Csemegi-kódex is ismerte. A TÉSZ szükségessége mellett leggyakrabban elhangzó, és már a Csemegi-kódex kapcsán is felmerült⁵ érv, hogy a halálbüntetés eltörlését követően ez a szankció az egyetlen alkalmas eszköz arra, hogy a legsúlyosabb bűnök elkövetőit ki lehessen zárni a társadalomból.⁶ Ez a büntetés hatékonyan szavatolja a társadalom védelmét a különösen veszélyes elkövetők ellen, egyben kiküszöböli a halálbüntetés azon rizikófaktorát, amely kizárja az esetlegesen alaptalanul elítélt személyek utólagos rehabilitációját. Magyarország Alaptörvénye szerint

„Mindenkinek joga van a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz. Senkit nem lehet szabadságától másként, mint törvényben meghatározott okból és törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani. Tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki.”⁷

A szabadságvesztés-büntetésből történő feltételes szabadságra bocsátás jellegeről Nagy Ferenc kifejti, hogy nem tekinthető csak és kizárólag végrehajtási kategóriának. Így a feltételes szabadságra bocsátás jogintézményére sajátos

⁴ NAGY Ferenc: A szabadságelvonással járó szankciókról az új Btk-ban. *Börtönügyi Szemle*, 2014/4. 5.

⁵ NAGY Ferenc: *Az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetéséről*. In: TÓTH Károly – CSÉKA Ervin: *Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára*. Szegedi Tudományegyetem ÁJK, Szeged, 1992. 377–398.

⁶ POLGÁR András: Egy szankció védelmében – a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésről. *Bűnügyi Szemle*, 2009/4. 39–43.

⁷ Magyarország Alaptörvénye, IV. cikk (1) és (2) bek.

anyagi jogi és végrehajtási kettősség, vegyes jelleg jellemző.⁸ 1990-ben az Alkotmánybíróság 23/1990. (X.31.) AB határozatában megállapította a halálbüntetés alkotmányellenességét, melyre figyelemmel az életfogytig tartó szabadságvesztés lépett az első helyre, mint legsúlyosabb büntetési nem, kifejezve azt, hogy az állam büntető hatalmának nincs joga életet elvenni, de joga van az alkotmányos jogállamnak a jogépségi büntetésre, a megtorló, arányos büntetésre.⁹ Az 1993-as Btk.-módosítás¹⁰ lényeges eleme volt, hogy egyetlen esetben ugyan, de először zárta ki a szabadságvesztésre ítélt feltételes szabadulását, nevezetesen ha az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltet ismételten életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélik, ugyanakkor az elkövetkező évek bűnözési struktúrájának változásával, az elkövetett bűncselekmények súlyának növekedésével felmerült az igény az életfogytig tartó szabadságvesztés alkalmazási lehetőségeinek kiterjesztésére.¹¹

1.2. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés ma

Az Országgyűlés az 1998. évi LXXXVII. törvénnyel több ponton módosította a Btk.-t. A novella megreformálta az életfogytig tartó szabadságvesztésre vonatkozó rendelkezéseket is, melyre figyelemmel a magyar büntető anyagi jogban bevezetésre került a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés. A törvénymódosítás során a folyamatosan szigorodó büntetőpolitika érvényesült, mely részben abban mutatkozik meg, hogy a Btk. 46.§ (3) bekezdése kizárja, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték eggyel enyhébb fokozatba kerülhessenek a végrehajtás során, nyilván az eggyel súlyosabb fokozat ez esetben nem releváns.

Másrészt a feltételes szabadságra bocsátás intézménye szintén szigorodott, ugyanis ha a bíróság életfogytig tartó szabadságvesztést szab ki az elkövetővel szemben, úgy az azt kiszabó ítéletében vagy meghatározza a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját, vagy kizárja azt. A hatályos Btk.

⁸ NAGY Ferenc: A határozott ideig tartó szabadságvesztésből történő feltételes szabadságra bocsátásról. In: DEÁK Ferenc – PALLO József (szerk.): *Börtönügyi Kaleidoszkóp. Ünnepi Kötet Dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa, 2014. 158.

⁹ SZABÓ András professzor alkotmánybíró párhuzamos véleménye. Idézi: HAGYMÁSI i. m. 61–76.

¹⁰ 1993. évi XVII. törvény a büntető jogszabályok módosításáról.

¹¹ HAGYMÁSI i. m. 61–76.

miniszteri indokolása az életfogytig tartó szabadságvesztést határozatlan tartamúnak nevezi. Ez a büntetésforma tartalmaz ugyan határozatlansági mozzanatot, mégsem minősíthető valódi értelemben vett határozatlan tartamú szabadságvesztésnek, és a szankciók rendszerében sem ezt a szerepet tölti be.¹²

Az előbbieken kifejtettek alapján megállapíthatjuk, hogy a tárgyalt jogintézmény léte és jogi természete egyaránt viták forrása, azonban a legnagyobb dilemmát a feltételes szabadságra bocsátásból való kizárás, vagyis a TÉSZ jelenti. Megközelíthető a kérdés problematikája arról az oldalról, hogy a szankció megalkotásánál a legalapvetőbb alkotmányi rangú követelményt, a *nulla poena sine lege* elvét figyelmen kívül hagyták, ugyanis a törvény nem határozza meg a feltételeket, amelyek fennforgása esetén kizárható a feltételes szabadságra bocsátás.

„Az emberi méltóság alkotmányos elvével összeegyeztethetetlen, ha az embert – ideértve a büntettest is – az elítélését követő magatartásától, helyzetétől teljesen függetlenül az állami hatósági beavatkozás pusztán tárgyává, eszközévé degradálják a büntetőeljárásban és a végrehajtás során is. Márpedig ez történe az élet végéig tartó büntetés-végrehajtás esetén.”¹³

A büntetés áttöri az Alkotmányban foglalt emberi méltóság elvét, és nem tartja be az embertelen, kegyetlen, megalázó büntetés tilalmát sem, amelyet több, Magyarország által is elfogadott egyezmény, pl. a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya,¹⁴ az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Egyezménye tartalmaz.¹⁵ Kétségtelen, hogy a szabadságvesztés-büntetés már önmagában is számos alapjog sérelmével jár az elítéltre nézve. Ezek az alapjogsérelmek azonban megfelelnek az alkotmányos büntetőjog azon elvének, miszerint legitim cél érdekében történnek, valamint eleget tesznek a szükségességi-arányossági tesztből származó követelményeknek, mivel a személyi szabadság korlátozása a jogerős, határozott idejű szabadságvesztés-büntetést kiszabó bírósági ítélet alapján arányban áll az elérni kívánt cél fontosságával, és az ennek érdekében okozott alapjogsérelemmel.¹⁶ Alkotmányossági köve-

¹² Uo.

¹³ NAGY i. m. 210.

¹⁴ Az 1996. évi ENSZ Egyezmény 10. cikke szerint a szabadságuktól megfosztott személyekkel emberségesen és az emberiség veleszületett méltóságának tiszteletben tartásával kell bánni.

¹⁵ NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, Korona, 2004. 338.

¹⁶ 26/1999. (IX.8.) AB határozat.

telmény ugyanakkor az is a korlátozás tekintetében, hogy nem érintheti az alapjog lényeges tartalmát.¹⁷ A TÉSZ nemcsak egyszerűen korlátozza az elítélt személyes szabadságát, hanem teljes mértékben megszünteti azt, ezért megalapozottan feltehető, hogy az alapvető jog lényeges tartalmát érinti,¹⁸ ugyanakkor már önmagában azzal is sérti az alkotmány 2. § (1) bekezdésében elismert jogállamiságot, hogy megbontotta a büntető anyagi és a büntetés-végrehajtási jog közötti összhangot.¹⁹

1.3. Érvék és ellenérvék – avagy van-e létjogosultsága a TÉSZ-nek Magyarországon

Az új Btk. tervezetének elkészítése során az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium jogászhai körében komolyan felvetődött, hogy megszüntetik a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést, melyre figyelemmel a Btk. tervezet módosításában először nem szerepelt a legsúlyosabb bűncselekményeket, a szinte kivétel nélkül több emberi életet kioltó elkövetőket büntető jogintézmény. Az újabb Btk.-tervezet bár a hatályos Btk. életfogytig tartó szabadságvesztésre vonatkozó szabályozását több ponton is megváltoztatja, azonban a tervezet rendszerében az ítélelőbíró az ítéletében több ponton is kizárhatja az életfogytig tartó szabadságvesztére ítélt feltételes szabadságra bocsátásának lehetőségét azzal, hogy a tervezet az elkövető huszadik életéve helyett a huszonegyedik életében határozza meg azt az életkort, amely felett helye lehet az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés kiszabásának. Ugyanakkor újraszabályozza az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt, de a feltételes szabadság kedvezményéből ki nem zárt elítéltek feltételes szabadságra bocsátásának rendszerét.²⁰

A TÉSZ szükségessége mellett leggyakrabban elhangzó érv, hogy a halálbüntetés eltörlését követően ez a szankció az egyetlen alkalmas eszköz arra, hogy a legsúlyosabb bűnelkövetőket ki lehessen zárni a társadalomból.²¹ Véleményem szerint a TÉSZ bevezetésével a halálbüntetéshez hasonló elrettentő erővel bír, a társadalmat az elkövetőtől megóvó, a társadalom igazságérzetének is megfelelő, a jogállami következményeket figyelembe vevő szankciót teremtett a törvény-

¹⁷ HAGYMÁSI i. m. 61–76.

¹⁸ 30/1992. (V.26) AB határozat.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ POLGÁR (2009) i. m. 39–43.

hozó.²² Ugyanakkor a halálbüntetés eltörlésével összefüggésben egyetérthetünk Kadlót Erzsébet által kifejtettekkel:

„A büntetőjog – emberiességi szempontoknak megfelelő – szankciós eszközállománya korlátozott. Lehetnek ebben eltérések a jogrendszerektől, társadalmaktól függően, de van a civilizált közösségnek egy olyan elfogadott minimuma, amely alá az emberi jogokat elismerő állam nem mehet. Ma már nem kérdés, hogy a halálbüntetés alkalmazása a civilizált minimumba nem fér bele, ahogyan a kínzó és megalázó büntetések is rég visszaszorultak. Felvilágosult állam semmilyen alapon nem törhet senki életére, a büntetésére sem.”²³

Az új Btk. megalkotásával összefüggésben felmerülő szakmai viták annak idején ezt a büntetési nemet is érintették. Sokféle érvelés elhangzott, azonban legtöbb esetben a szankció ellenében.²⁴ Az Emberi Jogok Európai Bírósága ekként fogalmazott:

„A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés valójában nem jogi kérdés. Sokkal inkább filozófiai vagy társadalomelméleti. Amikor erről gondolkodunk, arra kell válaszolni valójában, hogy miképpen bánjon egy társadalom a képzeletbeli társadalmi hierarchia legeljén lévővel.”²⁵

Egyesek vitatják a büntetés jogosságát, mások célszerűségét, de a társadalmi érdekeket figyelmen kívül hagyni nem lehet. Célszerűségével szemben a javító elmélet hívei állnak, azonban a javítás a büntetésnek csak az egyik, és nem az egyedüli célja. Bár több állam alkotmánybírósága elvi élel mondta ki, hogy az elítélt csak akkor őrizheti meg emberi méltóságát, ha van reménye a szabadulásra, ugyanakkor a TÉSZ kiszabása a kiemelkedően kegyetlen, a társadalom rendjével szemben álló, azt alapjaiban veszélyeztető cselekmények okán szükséges lehet. Tudományos és jogalkalmazói körökben egyaránt régóta vita zajlik arról, hogy szükség van-e Magyarországon TÉSZ-re, avagy ahogy azt a cím is

²² POLGÁR (2017) i. m. 1–241.

²³ KADLÓT Erzsébet: *A jogos védelem és a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés a Btk-ban. Az új Büntető Törvénykönyv. Hagyomány és megújulás a büntetőjogban.* Budapest, ELTE Bibó István Szakkollégium. 2013. 75–88.

²⁴ POLGÁR (2017) i. m. 1–241.

²⁵ KARSAI Dániel: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának határozata a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésről. Jogesetek Magyarázata, 2014/1. 77.*

mutatja, van-e ma létjogosultsága hazánkban ennek a jogintézménynek. A kérdés megválaszolása korántsem egyszerű, amelyet tükröznek a következőkben ismertetett vélemények is.²⁶

Nagy Ferenc szerint

„A társadalom, pontosabban az emberi közösségek biztonságát kellően védeni kell a veszélyes és nagyon súlyos bűnesetek elkövetőitől, ám ennek aránytalan, az emberi méltóságot sértő, kegyetlen, ebből következően alkotmányosan is aggályos formája az életfogytiglan tartó szabadságvesztés [...] azt kellene lehetővé tenni, hogy a büntetés-végrehajtási bírúk meghatározott időintervallum letelte után megvizsgálhassák a kérdést, és akár egy többlépcsős procedúra után dönthessenek a feltételes szabadlábra helyezésről vagy annak megtagadásáról.”²⁷

Herczog Mária szociológus ezen kérdéstről úgy vélekedik, hogy

„a tényleges életfogytiglan tartó szabadságvesztés bevezetésének alapvető társadalmi funkciója feltehetően az, hogy biztosítsa a társadalom védelmét: az elítéltektől meg kell védeni a többséget. A jogalkotó szerint ennek megfelelő módja lehet a társadalmi közösségből való végleges kirekesztés. A börtönbüntetés értelmét az adná, ha a bent lévők olyan mintákat kapnának, amelyeket kinti életükben is kamatozni tudnának. A tanulás és a munka biztosítása közismerten jó módszer, ám a tapasztalatok mégis azt mutatják, hogy a szabadulók jelentős része nem képes a korábbi devianciához vezető tulajdonságokat, késztetéseket, körülményeket megváltoztatni, illetve ehhez nem kap érdemi segítséget.”²⁸

Már a TÉSZ bevezetése idején is vita folyt arról, hogy a büntetés milyen hatással lesz a bűnözésre, az elítéltek személyiségére, illetve a büntetés-végrehajtásra. Kriminálstatisztikusok szerint ez a büntetés, akárcsak a halálbüntetés, nem hat mérhetően a bűnözés alakulására, vagyis nem csökken miatta a bűncselekmények száma. Kerecsi Klára kriminológus ekként vélekedik a kérdéstről:

²⁶ B. PAPP László: Mindörökké rács mögött. Szükség van-e a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre? *De Jure*, 2007/2. 22–25.

²⁷ HAGYMÁSI i. m. 61–76.

²⁸ HAGYMÁSI i. m. 61–76.

„Csodálkozhatunk-e a visszaeső bűnözők nagy számán, amikor éppen mi zártuk össze olyanokkal őket, akik hozzájuk hasonlóan jogsértő életvitelt folytattak? El kell ismerni azt, hogy az emberek változnak, a börtönöket tehát nem tekinthetjük kizárólag az ártalmatlanná tétel eszközeinek. Olyan közegnek kell lennie, amely a bűnökkel való szembenézésre, a megbánásra és a változásra ösztönöz. A tényleges halálig tartó börtönbüntetés beleütközik az embertelen és kegyetlen büntetés tilalmába, hisz esélyt nem ad az elítéltnak a szabadulásra, a társadalomba való visszailleszkedésre. Számos ország példája bizonyította már, hogy a halálbüntetés léte vagy nem léte nem befolyásolja az élet elleni bűncselekmények számának alakulását. A prevenció szempontjából valószínűleg éppen ennyire közömbös az is, hogy van tényleges életfogytiglani büntetés egy országban vagy nincs.”²⁹

Tóth Mihály kifejtette, hogy „miközben indokolt lenne a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés rendszerének megváltoztatása, ezzel párhuzamosan szükséges a feltételes szabadlábra bocsátás feltételeinek szigorítása.” Szerinte a halálbüntetés megszüntetése után több érv is szólt a TÉSZ, mint a legszigorúbb büntetés mellett. Ilyen érv volt, hogy vannak olyan visszaeső bűnözők, akik ismét emberöléseket követnek el, őket pedig nem lenne szabad a társadalomba visszaengedni. Az utóbbi években viszont nyilvánvalóvá vált, hogy ugyanazok az érvek, amelyek a halálbüntetéssel szemben felhozhatók, vagyis hogy sérti az emberi méltóságot és emberi jogi szempontból is aggályos, megállnak egy olyan büntetéssel szemben is, ami nem ad tényleges esélyt a szabadulás reményére. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy e szankció sem jelent mindig végleges szabadságelvonást, hiszen a köztársasági elnök kegyelmezési jogköre kiterjedhet ilyen esetekre is, ilyenre azonban a rendszerváltás óta még nem volt példa. Felmerül a kérdés, hogy amennyiben ténylegesen alkotmányellenes lenne a rendelkezés, úgy valószínűleg az Alkotmánybíróság megvizsgálta volna.³⁰

Véleményem szerint a TÉSZ fenntartása mellett szóló érvek közül kiemelkedően fontos a közrend védelme, illetve a megtorlás és arányosság elve. A TÉSZ a speciális prevenció mellett a generális prevenciót és a társadalmi igazságérzet helyreállítását is hatékonyan szolgálja. A generális prevencióhoz kapcsolódó következő érv, hogy a TÉSZ fenyegetése a potenciális gyilkosok elrettentését is

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

szolgálja.³¹ Egy másik, gyakran felmerülő érv a büntetés megtorló aspektusára fókuszál: a legsúlyosabb, rendszerint emberélet kioltásával járó bűncselekmények adekvát szankciója – a halálbüntetés kiirtása után is – csak olyan büntetés lehet, ami súlyában igazodik az elkövetett cselekményhez (proporcionalitás).³² William J. Bowers 1993-ban megjelent tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy a halálbüntetés támogatóinak túlnyomó része nem konkrétan a szankcióhoz ragaszkodik, az élet bűnös elvételét azonban csak hasonló súlyú retorzióval véli arányosíthatónak. Ezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a TÉSZ az Európa Tanács országaiban egységesen eltörölt halálbüntetés egyetlen valós, társadalmilag elfogadott³³ alternatívája. Az Egyesült Államokban a halálbüntetés-ellenes mozgalmak hatására számos államban vezették be a TÉSZ-t a *capital punishment* alternatívájaként. A halálbüntetést el nem törölő államokban is megfigyelhető jelenség, hogy a TÉSZ bevezetésének eredményeként az esküdtszék kevesebb halálos ítéletet mondott ki.³⁴

A TÉSZ jogintézményét támogatók mellett természetesen vannak eltérő vélemények a jogalkalmazók körében. Az egyik legfőbb érv a TÉSZ eltörlése mellett az volt, hogy az Európai Unióban a legtöbb ország büntetőjoga tényleges életfogytiglani szabadságvesztés szankciót nem ismer, sőt, a tendencia az, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztést is kezdik eltörölni, így nem ismernek határozatlan ideig tartó szabadságvesztést és általában a legsúlyosabb esetekben is tizenöt év után megnyílik a lehetőség a szabadulásra. Ez az érvelés a többségi elvre, mint legitimációs tényezőre hivatkozott, ami dogmatikailag nem meggyőző. Abból, hogy a tagállamok többsége ezt a gyakorlatot folytatja, nyilvánvalóan nem következik az, hogy ez a gyakorlat helyes lenne. A mennyiség ugyanis nem von szükségyszerűen minőséget maga után.³⁵ Polgár András szerint

„joggal vitatható, hogy helyes lenne egy olyan jogalkotási irányvonal, amely a társadalmat kiszolgáltatottá és védtelenné, vagy csökkent védekezési potenciával rendelkezővé teszi éppen a társadalomra legnagyobb veszélyt jelentő bűncselekményekkel szemben. Hogyan

³¹ Catherine APPLETON – Bent GROVER: The Pros and Cons of Life Without Parole. *The British Journal of Criminology*, 47/4., 2007. 597–615.

³² APPLETON–GROVER i. m. 597–615.

³³ SOLT Ágnes: Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2. 77–98.

³⁴ A matter of life and death: the Effect of Life-without-Parole Statues on Capital Punishment. *Harvard Law Review*, 119/6. (2006) 1838–1854.

³⁵ RUZSONYI Péter: Élni nem engedjük, halni nem hagyjuk őket – sorozatgyilkosok a rácson innen II. rész. *Börtönügyi Szemle*, 2016/3. 41–57.

érvényesülne egyáltalán ilyen irányvonal mellett a büntetés kiszabás legfontosabb elve, a tettarányosság elve. Tény, hogy a legsúlyosabb élet elleni cselekményeket általában és többségében aszociális, deviáns, torzult személyiségű egyének követik el. Van-e bármilyen tudományos vagy empirikus alapja azon feltételezésnek, hogy az ilyen – vagyis beteg személyiségű – elkövetők másfél-két évtized alatt olyan pozitív változáson képesek keresztülmenni, amelyek alkalmassá teszik őket az eredményes reszocializációra. A fegyintézetek, mint totális intézmények, mesterséges, zárt világa még inkább torzítja a torz lelkű emberek személyiségét. Az ingerszegény környezetben elsivárosodnak, kiszámíthatatlanná válnak, képtelenné lesznek az önálló életvitelre, mely az esetek döntő többségében önmagában megkérdőjelezi a társadalomba való visszailleszkedésük sikerességét. Egy-két évtized fegyintézetben töltött idő után a társadalomba való visszailleszkedés esélye erősen csökken, még egy megfelelően motivált, jogtudatos, normakövetésre berendezkedett, megfelelő képzettséggel-végzettséggel rendelkező elítélt esetében is, fejlett szociális háló mellett is. Mindemellett nem tudja a negatívumokat kellőképpen orvosolni a büntetés-végrehajtási szervezet felkészültsége, fejlettsége sem. Így az, hogy az állomány szakképzett, az infrastrukturális feltételek megfelelőek, nem pótolják az elméleti oldalról elvárt befogadó-készséget, az együttműködési hajlandóságot, melyek az eredményes reszocializáció feltételei. Emiatt eredményes visszailleszkedésük a társadalomba nem várható.”³⁶

1.4. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának állásfoglalása a „reményhez való joggal” kapcsolatban

Nem ritkán felmerülő érv a TÉSZ eltörlése mellett, hogy ez a büntetés sérti a reményhez való jogot. Reményhez való jogot azonban sem az Emberi Jogok Európai Bírósága által alkalmazott ún. Római konvenció, sem a hatályban volt Alkotmány, illetve a jelenleg hatályos Alaptörvény sem ismert, illetve nem szabályoz. Így meg kell állapítanunk, hogy ilyen alanyi jog a magyar jogrendszerben nem létezik. Az tény, hogy az EJEB esetjogában a reményhez való jog megjelent, a bíróság álláspontja szerint az egyezményben megfogalmazott embertelen büntetésre vonatkozó tilalomból levezethető az elítéltnak a felülbírálatra vonatkozó

³⁶ POLGÁR (2017) i. m. 1–241.

alanyi joga. Valójában azonban az emberi jogi határozatokban nem reményről van szó, hanem távlatról, így a fordítás félrevezető. Az elítélt számára nem reményt, hanem távlatot kell biztosítani.³⁷ Ehhez kapcsolódóan említendő meg, hogy Bán Tamás szerint komoly esélye lenne annak, aki a TÉSZ miatt a strasbourgi bírósághoz fordulna, hiszen az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés kiszabását nemzetközi dokumentumok ugyan nem tiltják, ám pl. az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága leszögezte: minden elítéltnak biztosítani kell a jogot arra, hogy bizonyos idő eltelte után felülvizsgálják a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét. Az ET másik bizottsága pedig kimondta, hogy „valakit a szabadulás reménye nélkül bebörtönözni embertelen büntetés.”³⁸ A német és az olasz alkotmánybíróság már a hetvenes évek közepén elvetette ezt a büntetési nemet. Nem tartották ugyan alkotmányellenesnek, ha valakit életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélnék, ám ilyen büntetés alkotmányosságának feltétele a szabadulás jogi, vagy legalább elméleti lehetőségek biztosítására. Hazánkban a TÉSZ ügyében az Alkotmánybírósághoz két indítvány benyújtására került sor. 2004-ben két ügyvéd fordult beadvánnyal az Alkotmánybírósághoz, hogy semmisítsék meg a Btk. azon rendelkezését, amely lehetővé teszi a TÉSZ kiszabását. A beadvány a Btk. azon rendelkezését támadja, amely lehetőséget biztosít a bíróságnak, hogy életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés kiszabása esetén kizárja a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét. 2006-ban az Alkotmánybírósághoz (továbbiakban: AB) újabb indítvány érkezett, azonban az AB munkatársa kijelentette, hogy az AB nem fog ebben a kérdésben dönteni, azt a törvényhozó kötelességének tekinti.³⁹

1.5. A CPT állásfoglalása a TÉSZ végrehajtása kapcsán

Természetesen a büntetés-végrehajtás nemzetközi kontrollja is működik, mely ajánlásokat, megfontolandó és követendő elveket határoz meg hazánk számára. Az erőszakos, embertelen, vagy megalázó bánásmód vagy büntetés megelőzéséről szóló Európai Egyezmény 7. cikkének végrehajtására a CPT (az Európa Tanács kínzás megelőzésére létrehozott bizottsága) delegációja 2007-ben helyszíni látogatást tett Magyarországon. A helyszíni látogatás fő célja Szegedi

³⁷ KATONA Tibor észrevétele a Magyar Igazságügyi Akadémián az életfogytig tartó szabadságvesztés tárgyában megrendezett konferencián. Idézi: POLGÁR (2017) i. m. 1-241.

³⁸ BÁN Tamás: A tényleges életfogytiglani büntetés és a nemzetközi emberi jogi egyezmények. *Fundamentum*, 1998/4. 119–127.

³⁹ HAGYMÁSI i. m. 61–76.

Fegyház és Börtön speciális egységének, a hosszú távú büntetések letöltésére szolgáló HSR részleg helyzetének vizsgálata volt. A magyarországi látogatást követő jelentésében a CPT számos ajánlást és észrevételt tett az életfogytig tartó szabadságvesztést töltők számára nyitandó speciális részleg kialakításának tervére, vagyis a TÉSZ büntetésüket töltők számára. Ami a TÉSZ-re ítéleteket illeti, a CPT-nek komoly fenntartásai vannak azzal a koncepcióval kapcsolatban, amely szerint az olyan fogvatartottakat, akiket egyszer elítéltek, egyszer és mindenkorra úgy tekintik, hogy veszélyt jelentenek a társadalomra nézve s megfosztják a feltételes szabadságra bocsátás reményétől is. E vonatkozásban a Bizottság hivatkozik a Miniszteri Bizottság Európai Börtönszabályzatáról szóló, 2006. január 11-i, Rec (2006) 2. számú ajánlására a feltételes szabadságra bocsátásról szóló 2003. szeptember 24-én elfogadott Rec (2003) 22. számú ajánlás 4.§-ára, amelyek egyértelműen jelzik, hogy a jogszabályoknak minden elítélt számára biztosítaniuk kell a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét, ideértve az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéleteket is. A CPT a TÉSZ-re ítélték társadalomra veszélyességének rendszeres felülvizsgálatának bevezetésére ösztönzi a magyar hatóságokat, a személyes kockázatelemzés alapján, annak a megállapítása végett, hogy a büntetésük hátralevő részét képesek-e a társadalomban eltölteni, és milyen feltételek, illetve felügyeleti intézkedések mellett. Ezek alapján elmondható, hogy maga a CPT, illetőleg a nemzetközi dokumentumok által megfogalmazott ajánlások nem kötelező érvényűek, azok megfontolandók a jogalkotás során.⁴⁰

Összegezve a leg súlyosabb szankció mellett, illetve ellene szóló érveket és véleményeket elmondható, hogy a TÉSZ szabályozását egyes szerzők szerint felül kell vizsgálnia a magyar jogalkotónak, és meg kell kísérelnie egy alkotmányos jogállam elvárásainak megfelelő törvényi szabályozást kialakítani. Ugyanakkor ezzel szemben áll az, hogy a magyar társadalom véleményem szerint még nem érett meg arra, hogy kövesse az európai tendenciát, és mindössze 15 évben határozza meg a leg súlyosabb büntetést, hiszen a TÉSZ kiszabására a leg súlyosabb, kiemelten kegyetlen bűnelkövetőkkel szemben kerül sor, esetükben pedig indokolt lehet a közösségből való kizárásuk, és a lehetőség elvetése, hogy visszatérjenek a szabad társadalomba, figyelemmel arra, hogy ezen elkövetők esetében e legritkább esetben találkozni sikeres reszocializációs példával. A kérdés eldöntése tehát nem egyszerű, és a TÉSZ Btk.-ban történő további fenntartása, annak következményei további szakmai vitára adhatnak okot, különös figyelemmel az életfogytig tartó szabadságvesztés szabályozásában

⁴⁰ HAGYMÁSI i. m. 61–76.

megmutatózó változtatásokra, módosításokra, a jogintézménnyel kapcsolatban megfogalmazódott véleményekre.⁴¹

2. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtása

2.1. A hosszúidős speciális részlegre vonatkozó szabályok

A joggyakorlatban felmerülő TÉSZ ellen szóló érvek érintik a büntetés-végrehajtást is. Közgazdasági érvek szerint az életfogytig tartó szabadságvesztés, különösen a TÉSZ kifejezetten költséges. Azonban véleményem szerint az emberi jogok megóvása nem függhet költségvetési szempontoktól, pusztán gazdasági okokra hivatkozva nem szenvedhetnek sérelmet. Nem lehetnek relevánsak azok az érvek sem, amelyek szerint az adott szankció végrehajtása számottevő biztonsági kockázatokkal jár.⁴² A nem kellően szigorú, módszertanilag esetleg hibás végrehajtásból eredő kockázatok és rendkívüli helyzetek ugyanis szintén nem magának a szankciónak a hibájára mutatnak rá, hanem a végrehajtás mulasztásaira, tévedéseire hívják fel a figyelmet.⁴³ A büntetés-végrehajtási szervezet a TÉSZ bevezetése óta, a bíróságok ítélkezési gyakorlatának figyelemmel kísérése mellett, keresi a hosszúidős elítéltek sajátos kezelési megoldásait, így hozták létre a hosszúidős speciális részleget (továbbiakban: HSR). Az eltelt idő során igazolódott, hogy e részleg a TÉSZ-t töltő elítélteken kívül más hosszúidős büntetésüket töltő elítéltek számára is elhelyezésül szolgálhat, míg a TÉSZ büntetést töltő elítéltek más részlegre is helyezhetők. A HSR rendeltetése – szemben a biztonsági részleggel (BR) – alapvetően a kezelést szolgálva az elítéltek számára sajátos, a biztonsági követelményeknek megfelelő elhelyezést biztosít, az ún. „lakóbörtön” kezelési elve mellett. Utóbbi során a klasszikus börtönfunkciók a HSR-en belül érvényesülnek, lehetőség szerint személyre szabott módon. A HSR-re az életfogytig tartó, vagy legalább tizenöt évi szabadságvesztés-büntetését töltő elítélt helyezhető, akinek magatartása, a szabadságvesztés végrehajtása során tanúsított együttműködési készsége, az intézet rendjéhez és biztonságához való viszonya, valamint egyéni kockázatelemzése alapján különleges kezelése és elhelyezése indokolt abból a célból, hogy a

⁴¹ Uo.

⁴² *De Jure Jogászok Magazinja*, 2007/2. 22.

⁴³ POLGÁR (2017) i. m. 1–241.

közösségbe helyezésre felkészítést kapjon, illetve a közösségbe visszahelyezést nyerjen. Az elhelyezés alapja ennek megfelelően a végrehajtás során az elítéltre vonatkozóan szerzett tapasztalatok, az elmúlt időszak történései, a bűnügyi személyes adatok és a fogvatartást érintő egyéb információk, valamint az ezekből az adatokból, ismeretekből elvont, az elítélt személyére vonatkoztatott kockázatbecslési következtetések, továbbá kezelési célok. A HSR szabályainak alkalmazására – a rendeltetéséből eredő, mozgásszabadságot korlátozó, valamint egyes jogok módosult gyakorlását megalapozó intézkedések miatt – sajátos törvényi garanciák mellett történik. Az egyéniesítés elvének megfelelően a szigorú rendelkezések, illetve a szükséges biztonsági intézkedések együttesen vagy külön-külön alkalmazhatók. Ennek megfelelően az elítélt állandó őrzés és felügyelet alatt áll, a büntetés-végrehajtási intézet területén engedéllyel és felügyelettel mozoghat, zárkáját zárva kell tartani, illetve zárkájában indokolt esetben belső biztonsági rács alkalmazható. Különös rendelkezés továbbá a HSR-en belüli munkavégzés, az önképzés és az egyéni lelki gondozás, míg ezzel szemben más munkahely, a közösségi szabadidős, sport- és vallási program parancsnoki engedéllyel jelölhető ki, vagy vehető igénybe. Az elítélteknél tartható tárgyak köre és mennyisége korlátozható, ugyanakkor az elítéltek motiválása érdekében biztosított kedvezmény, hogy a számukra a törvényben biztosított kapcsolattartás gyakorisága növelhető.⁴⁴

2.2. A Szegedi Fegyház és Börtön HSR részlegének tapasztalatai

A TÉSZ végrehajtására első időszakban a hosszútartamú szabadságvesztés végrehajtásában tapasztalattal rendelkező Szegedi Fegyház és Börtön került kijelölésre, itt került kialakításra és átadásra 2005-ben az első HSR körlet. A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül - ismertetem a HSR részleg belső életét, a fogvatartottak helyzetét, továbbá célom felhívni a figyelmet egyes megfontolandó intézkedésre. A sikeres terápiák szempontjából megfontolandó, hogy a HSR részlegben elhelyezett elítéltek többsége motiválható, a közreműködési hajlandóságuk magas. Lehetséges, atipikus foglalkoztatási és oktatási formák lehetnek esetükben az oktatás és/vagy távoktatás, a tréningek, valamint a resztoratív munka támogatása. A resztoratív tevékenység a büntetés-végrehajtás társadalmi megítélése szempontjából súlyos üzenettel bír. A helyreállító,

⁴⁴ Korszakváltás a büntetés-végrehajtásban. Útmutató a 2013. évi CCXL. törvény megismeréséhez. *Börtönügyi Tanulmányok*, 2015/2. 1–161.

jóvátételi munka igénye már korábban megfogalmazódott intézeti szinten, kivitelezése a HSR-en elhelyezett elítéltek vonatkozásában sem megoldhatatlan, az itt elhelyezett fogvatartottak a társadalmi jóvátételi programokba csak ilyen módon tudnának tevékenyen bekapcsolódni. A HSR részlegen Éles Éva, Matovics Csaba és Tikász Sándor véleménye alapján hangoskönyv-készítés, adatrögzítés, valamint dokumentumok digitalizálása, mint resztoratív tevékenység jöhetnek szóba. A Szegedi Fegyház és Börtönben a hosszúidős elítéltek – köztük a HSR-en elhelyezettek – iskolai képzettsége lehetővé tenné olyan elítélti munkáltatási forma bevezetését, mely nem jelentene különösebb anyagi terhet az intézet költségvetésére.⁴⁵

A HSR részlegen az állat- és növényterápia ismert eredményeit több éve alkalmazzák az elítéltek kezelése során. Az elítéltek önkéntes alapon kisállatot kaptak a zárkájukba, amelyeket nagy odaadással gondoztak. Az állattartás ilyen módon folyamatos és személyi felelősséget igénylő tevékenység, amely egyben pozitív emocionális és pszichés hatással van az elítéltekre, egyeseknek szemmel láthatóan megváltozott a kommunikációja, a hangulata. Szükségszerű megemlíteni az intézmény szolgálatot teljesítő személyi állományának túlterheltségét, ugyanis a HSR részlegen dolgozók meglehetősen nagy pszichés megterhelésnek vannak kitéve, amely abból is adódik, hogy az elítéltekkel való bánásmód, a kezelésük egy külön speciális felkészülést igényel. A kezelő személyi állomány mentális és pszichikai egészségének megóvása érdekében szükséges lenne fenntartani, visszavezetni azt a szolgálat-szervezési gyakorlatot, hogy háromhavonta az érintett munkatárs e részlegről egy másik részlegre átkerüljön. A személyi állománnyal kapcsolatban a szupervízió fontosságát szükséges még megemlíteni, mely jelenleg csak részben működik. Az is elképzelhető és kivitelezhető lenne, ha egyfajta külső monitoring alapján történne a szupervízió. Véleményem szerint a ventiláció és a szupervízió a személyes bevonódás csökkentése szempontjából is kiemelt jelentőséggel bír.⁴⁶

A részleg egyik sajátossága az izoláltság, ami mindenekelőtt azt a célt szolgálja, hogy az ott elhelyezett elítéltek az ítélethozatalt és az azt megelőző traumát egy szakmai támogató közegben fel tudja dolgozni, fel tudjon készülni a végrehajtásban való együttműködésre. Az előbbieket figyelembevételel, a HSR továbbra is egyfajta felkészítő részleg szerepét kell, hogy betöltse. Az elítéltek az elhelyezésekor szembesül a speciális szabályokkal, együttműködése esetén a

⁴⁵ ÉLES Éva – MATOVICS Csaba – TIKÁSZ Sándor: A Szegedi Fegyház és Börtön hosszúidős fogvatartási tapasztalatai. *Börtönügyi Szemle*, 2018/2. 21–38.

⁴⁶ ÉLES–MATOVICS–TIKÁSZ i. m. 21–38.

többletjogosultságokkal, a részleg nyújtotta különböző terápiás lehetőségekkel, valamint együttműködés hiányában a rezsim következetes korlátaival. Ebből a szempontból vizsgálva a HSR egyfajta „köztes rezsimnek” is tekinthető, hiszen a felülvizsgálat okán átmenetet képez a normál fegyházas reintegrációs részleg irányában. A HSR-en az elítéltet felkészítik arra, hogy bizonyos idő elteltével az ítéletének hátralévő részét az intézet egy másik fegyház, vagy másik speciális reintegrációs részlegén – például a pszicho-szociális részlegén, egy nagyobb zárkaközösségben töltsse le. Az eddigi kezelési gyakorlatból adódóan nyilvánvaló, hogy a HSR egyfajta felkészítő részleg szerepét fogja majd betölteni az elkövetkezendő időszakban is. A felkészítés időszaka eddigi tapasztalatok alapján általában nem lehet kevesebb, mint egy év, hiszen egy hosszú ítéletet töltő elítélt lelki történéseinek nyomán követéséhez hosszabb időre van szükség. A Szegedi Fegyház és Börtön vezetőinek tapasztalata alapján újra át kell gondolniuk a HSR kezelési rendszerét azért, hogy az itt elhelyezett elítéltek egy része rövidebb ideig tartózkodjon a részlegén, különben tapasztalatuk szerint fennáll annak az esélye, hogy „megszeretik” az itteni elhelyezést, amely viszont hosszú távon egyelőre nem prognosztizálható végrehajtási problémákhoz vezethet, azonban a HSR körlet férőhelyei jelenleg maximálisan ki vannak használva. A szervezet igyekezett prognosztizálni a fogvatartottak viselkedését, teóriák születtek annak várható alakulásáról. Abban megvolt az egyetértés, hogy minden fogvatartott más és más pszichés jellemzőkkel rendelkezik, másként viseli a büntetés terheit és más módon fog reagálni az őt ért hatásokra az adott feltételek között. A kilátástalanság, a beláthatatlan idő kiindulási pont, és mivel a fogvatartottak már semmit sem veszíthetnek, állandó indulati feszültségre, agresszivitásra számítottak részükről. Az előzetes várakozások arról szóltak, hogy a fogvatartottak agresszivitása, indulatai elsősorban a személyzetre fognak irányulni, tehát egy feszültségektől terhelt szolgálati hely lesz a HSR körlet, itt lesz a legnagyobb biztonsági kockázat az intézetben, azonban a túlzott, állandó agresszivitással kapcsolatos feltevés nem igazolódott. Az a feltételezésük azonban, hogy gyakoribb lesz a fogvatartottak önmaguk ellen fordulása, tetten érhető a körletrészen. Mivel a fogvatartotti körnél a reintegrálás nem lehet cél, az intézet törekvése kizárólag a börtönszocializáció minél hatékonyabb, egyszerűbb megvalósítása lehet. A nyitott kérdés tehát az, hogy vajon képesek lesznek-e szocializálódni a HSR után egy nyitottabb börtönrezsimhez, illetve a társaikhoz az onnan kikerülő fogvatartottak?⁴⁷

⁴⁷ Uo.

2.3. Pszichológus szerepe a HSR körleten

A pszichológus már a TÉSZ kezdeti időszakában aktívan részt vett a HSR körlet kialakításában, tanácsaival segítette a mentális egészség, a működési feltételek humánus, a börtönártalmakat csökkentő életfeltételek és a dinamikus biztonságot szolgáló körülmények megteremtését. Szerepe legtöbbször a mediátori tevékenység volt, elősegítette az elítélt HSR körletrészen történő elhelyezésének lebonyolítását. A részlegben a pszichológus tevékenységét a büntetés-végrehajtási szerv jogszabályban meghatározott céljainak és feladatainak végrehajtása érdekében, annak szolgálatában a pszichológia sajátos eszközeivel végzi. Feladata a fogvatartottak pszichológiai ellátása, vizsgálatok, vélemények és javaslatok elkészítése. Tevékenységének célja a pszichés tünetek oldása, a konfliktust előidéző tényezők, motivációk feltárása, kezelése, prevenciója, a személyiség fejlesztése, szuicid cselekmények megelőzése, illetve krízisintervenció. Az immár 12 éve működő HSR részlegben elhelyezettek más elítéltekhez képest speciális csoportot alkotnak. Az eltelt idő óta az első TÉSZ-es generációból már csak egy fő tartózkodik a részlegben. Az évek során több mint 20 fő befogadására került sor, akik hosszabb-rövidebb itt-tartózkodás után elszállításra, kihelyezésre kerültek vagy elhunytak. Az intézet vezetőinek tapasztalatai alapján elmondható, hogy általában nincsenek elvárások a fogvatartottakkal szemben, több hónap vagy év szükséges egy terhelhető, bizalmas kapcsolat kialakításához. A nehézség ott jelentkezik, ahol irreális elvárások vannak a pszichológussal szemben, aminek oka lehet a személyiség alacsony fejlettségi szintje vagy súlyos pszichopatológiai elváltozások. Összességében elmondható, hogy a TÉSZ-es fogvatartottak megkülönböztetett figyelmet igényelnek a büntetés-végrehajtási intézet személyi állománya részéről, mindemellett ellátásuk során mind a pszichológus, mind a személyi állomány figyelembe veszi a büntetésük jellegéből fakadó sajátos igényeiket.⁴⁸

3. Összegzés

Lényegre törően, a teljesség igénye nélkül igyekeztem bemutatni a TÉSZ kapcsán hazánkban kirajzolódó problémákat. Egyetértek azzal az állásponttal, amely szerint a büntetőjogi szankciók azon állománya, amely az emberi jogokat is szem előtt tartja, korlátozott. Mindezek ellenére azonban – véleményem

⁴⁸ Uo.

szerint – a civilizált társadalom által elfogadott minimum alá nem süllyedhet egyik szankció sem. Nyilvánvaló, hogy a halálbüntetés eltörlésére többek között azért volt szükség, mert ez a minimum nem engedélyezte ezt a büntetési nemet, hiszen a fejlett társadalmakban senki nem törhet a másik életére, ez vonatkozik a jogalkalmazóra is. Ugyanakkor azzal is egyetérttek, hogy Magyarország még nem érett meg arra, hogy a legsúlyosabb bűnelkövetők büntetését csupán 15 évben határozza meg. Véleményem szerint igazolást nyert, hogy a tetterányosság elve, és a társadalom hatékony védelme nem nélkülözheti a szigorú büntetőjogi szankciókat, köztük a legsúlyosabbat, a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést sem. Ugyanakkor ezen intézmények részben korrekciót igényelnek, amely módosítások következtében a jogállami elveknek megfelelő, nemzetközi és alkotmányos elvárásoknak is eleget tevő szankcióként élhet tovább a TЭСZ.⁴⁹

⁴⁹ POLGÁR (2017) i. m. 1–241.

A BŰNÖS SZÁNDÉK JELENTŐSÉGÉNEK VIZSGÁLATA A MAGYAR BŰNTETŐJOGBAN

CSIGI Ádám

1. Bevezetés

Dolgozatomban alapvetően azzal a kérdéssel szeretnék foglalkozni, hogy a büntetőjog mi alapján ítél büntetendőnek egy cselekményt, illetve, hogy a meghatározott bűncselekmények végrehajtásának kísérlete miben merül ki jogi értelemben. A büntetőjog alapvető célja, illetve elsődleges feladata az emberek közösségi együttélésének védelme. John Rawls meghatározását alkalmazva „azoknak az alapvető természetes kötelességeknek a megerősítése, amelyek megtiltják, hogy kárt okozzunk mások életében és testi épségében, vagy, hogy megfosszunk másokat szabadságuktól vagy tulajdonuktól.”¹ Ezen túlmenően, illetve ehhez kapcsolódóan a jog célja alapvető normák, valamint értékek védelme is, melyeket „védett jogtárgyakká” konstruálva teremti meg a jogalkotó egy büntető törvénykönyv struktúráját. Sokat vitatott, és sokszor felmerülő kérdés, hogy e tárgyak körét mi, és hogyan határozza meg. E körben a leginkább képlékeny tényező a cselekmények morális megítélése, és úgy vélem, hogy a morális értelemben, és büntetőjogi értelemben bűnös cselekedetek köre metszi, de nem fedí le egymást.

Napjainkban is széleskörűen elfogadott, és számos jogpozitivistá által is támogatott az a nézet, miszerint a két megközelítés gyökerei azonosak, tehát a büntetőjog alapvetően támaszkodik a moralitásra, illetve erkölcsi minimumot próbál szolgáltatni. Ahogy annak idején H. L. A. Hart fogalmazott,

„semmi kétség, mindannyian egyetérthetünk abban, hogy bizonyos kérdésekben az erkölcsi vélekedések konszenzusa létfontosságú ahhoz,

¹ John RAWLS: *Az igazságosság elmélete*. Ford. Krokovay Zsolt. Budapest, Osiris, 1997. 375.

hogy érdemes legyen ebben a társadalomban élni. A gyilkosság, rablás és sok más cselekedet elleni törvényeknek kevés hasznuk lenne, ha nem támogatná őket az a széles körben elterjedt meggyőződés, hogy amit e törvények tiltanak, az egyben erkölcstelen is. Ez kézenfekvő.”²

Ugyanakkor az is elmondható, hogy önmagában a jog erkölcsi alapon nem feltétlenül büntet, ha az adott cselekmény morálisan kifogásolható ugyan, de nem veszélyes a társadalomra, illetve nem okoz hátrányt másoknak.

Innen kiindulva pedig felmerül a kérdés, hogy van-e konkrét metszéspont/határvonal, és ha igen, akkor vannak-e objektív kritériumok, amik alapján ezt meg kell találni, vagy esetleg minden jogrendszernek, akár minden államnak külön-külön kellene-e meghatároznia ezt? Lehet-e valami pusztán morális alapon veszélyes a társadalomra? További kérdés, hogy annak függvényében, hogy van-e konkrétan meghatározott metszéspont, hogyan tud következetes lenni a büntetőjog a kriminalizáció szempontjából?

Dolgozatomban a bűnös szándék megítélésének összehasonlító bemutatására törekszem az alkalmatlan kísérlet jelenségén és a cserbenhagyás vétségén keresztül, melynek célja rávilágítani a dogmatikai háttértől, illetve a jogrendszer kodifikáltságának tényétől függetlenül tapasztalható inkoherenciákra mind a jogalkalmazás, mind a jogalkotás területén.

2. Az abszolút alkalmatlan kísérlet

„A jogtárgy közvetlen sértése vagy veszélyeztetése [...] nem váltható ki a magatartás társadalmi értékítéletével, a közrend, illetve a köznyugalom megzavarásával vagy sértésével, büntetőjogi felelősségre vonásra ez okból nem kerülhet sor.”³ – olvasható abban a 2011-es kúriai határozatban, amelyben egy vádlottat felmentettek az emberölés vádjá alól, miután gyermekéről – akit egy WC kagylóba szült bele, majd sorsára hagyta – kiderült, hogy halva született. A felmentés indoka a határozat szerint az, hogy az emberölés élet ellenes bűncselekmény, tehát a védett jogtárgy az emberi élet épsége s mivel a gyermek a cselekmény pillanatában már halott volt, így passzív alany hiányában a bűncselekmény nem volt megvalósítható. Ehhez hozzátartozik még, hogy a nem megvalósítható bűncselekmények elkövetésének a megkezdése, ebből kifolyólag pedig meg-

² H. L. A. HART: Immorality and Treason. *The Listener*, July 30, 1959. 85.

³ 2392/2011. számú büntető elvi határozat

kísérlése is lehetetlen.⁴ Ahogy tehát a fenti idézetből is kitűnik, meghatározó szerepe van annak, hogy egy adott bűncselekmény milyen fejezetbe kerül a büntető törvénykönyvön belül, és noha dogmatikailag a büntetőjog célja a társadalom védelme, illetve a társadalomra veszélyes cselekmények háttérbe szorítása, ennek ellenére mégsem feltétlenül élvez elsőbbséget a büntetőjog sajátos logikájának koherenciájával szemben a közvélekedés, ha úgy tetszik a társadalom álláspontja. Másként megfogalmazva: noha a cselekmény szubjektív oldalát vizsgálva elmondható, hogy kimeríti a bűnösség fogalmát, azonban nem nevezhető jogellenesnek. Az nyilvánvaló, hogy az emberölés büntette nem valósulhat meg, objektív körülmények miatt, mivel a Btk. 166. § (1) bekezdésébe ütköző emberölés büntettének passzív alanya kizárólag élő, természetes személy lehet. Más részről azonban, noha a jogdogmatika szerint a kísérlet egyedi felismerhető jegye az olyan elkövetési cselekmény, amely az eredmény előidézésére objektíve alkalmas, a kísérlet megvalósulása véleményem szerint már szubjektív mozzanatok alapján is vizsgálható, értékelhető kellene, hogy legyen legalább abból a józan ésszel is belátható tényből kifolyólag, hogy morálisan elítélendő, ha valaki arra szánja el magát, hogy a saját gyermekét megölje.⁵ A közerkölcsnek (már ha elfogadjuk, hogy van ilyen) e sérelmét azonban másodlagosnak ítéli a kodifikált jog, pontosabban figyelembe sem veszi, ha a társított jogtárgy jogi értelemben nem sérül.

Tény azonban, hogy jogtudományi oldalról megközelítve, ítéletalkotásra valóban csak a tényállás alanyi oldala alapján kerülhetne sor, más szóval csak akkor, ha a *szubjektivista* felfogást fogadjuk el, mely szerint minden olyan cselekmény alkalmas lehet a kísérlet megvalósítására, ahol a bűnös szándék felmerül. A magyar büntetőjog-fejlődés során – amint azt az alábbi szerzők megközelítése is érzékelteti – túlnyomórészt inkább az ún. *objektivista* megközelítés felé hajlott a törvényalkotás, illetve a jogalkalmazás felfogása. Hazánkban elsőként Pauler Tivadar fogalmazta meg álláspontját az alkalmatlan kísérlettel kapcsolatban:

⁴ Uo.

⁵ Ennek kapcsán, bár nem tartozik szorosan jelen dolgozat témájához, mégis érdemes megjegyezni, hogy további fontos morális kérdéseket vethet fel az a tény, miszerint az 1998. évi LXXXIV. törvény (a családok támogatásáról) 29.§ (2) bekezdése alapján a szülést követően akkor is megilleti a jogosultat az anyasági támogatás, ha a gyermek halva született. Jelen esetben a jogosultsághoz az említett szakasz (1) bekezdése alapján mindössze annyi szükséges, hogy a nő várandóssága alatt, legalább négy alkalommal várandósgondozáson vegyen részt. Úgy gondolom, hogy morális értelemben mindenképpen tarthatatlan annak a lehetősége, hogy ad absurdum a jogosultság feltételei megvalósulnak, és egy olyan nő igényelhet, illetve kaphat anyasági támogatást, aki pusztán rajta kívül álló okok miatt nem tudta megkísérelni saját gyermeke megölését.

„A hol a büntett, tárgya hiányánál fogva egyáltalán nem létesülhet, bűnkísérletnek sincs helye, mert a mit végrehajtani egyáltalán lehetetlen, azzal okbeli kapcsolatban lévő, arra valósággal vezető cselekményt el nem követhetni. Ellenkezőleg áll azonban, ha a büntett tárgya létezik, de azon helyen nem volt, melyen a kísérlet merényeltetett, ily esetben a büntett valósággal nem csak létesülhetett volna, hanem arra vezető cselekmény is történvén, teljes bevégzése csupán véletlenségnél fogva maradt abba.”⁶

Schultheisz Emil a *közfelfogás* jelenségére támaszkodott annak érdekében, hogy a kísérlet mibenlétét meghatározza, és ő is arra jut, hogy a közfelfogás szerint a kísérlet akkor büntetendő, ha az eredmény *véletlenül* marad el. Ennek ellenére ő is hasonló következtetésekre jut, hiszen úgy véli, hogy egy anya ölési cselekménye halott csecsemőjén nem nevezhető véletlen meghíúsulásnak, csak az az eset, ha például egy anya két gyermeke közül az egyik halott, a másik élő, azonban a sötétben *véletlenül* a halott gyermeket próbálja megfojtani.⁷

Jelen esetben látható, hogy az alanyi oldal teljes, viszont a tárgyi oldal olyan súlyos hiányosságokban szenved, hogy nem valósulhat meg a bűncselekmény. Ugyanakkor véleményem szerint a szubjektivista megközelítés nem jelenti azt, hogy tettes-büntetőjogi megközelítést alkalmazna a jogalkalmazó, ha marasztaló ítéletet hozna az említett ügyben, ugyanis nem szorulna rá pusztán az elkövető bűnös jellemének az értékelésére, mert nem csupán a bűnös szándékról van szó, hanem az azt érvényre juttatni próbáló a cselekmény morálisan elítélendő, és akár társadalomra veszélyes voltáról.

3. A társadalomra veszélyesség

Itt fontos szólni arról, hogy a társadalomra veszélyesség mit is takar tulajdonképpen a büntetőjogi szabályozásban. Hazánkban a német büntetőjog-fejlődés nyomán az 1930-as évekre kialakult bűncselekmény-fogalom három tartalmi eleme a cselekmény tényállásszerű, jogellenes, és bűnös jellege lett, melyek mindegyikének megléte szükségszerű és ezek meglétét ebben a sorrendben is vizsgálja a jogalkalmazó, a cselekmény megítélésénél. Jelen esettel kapcsolat-

⁶ PAULER Tivadar: *Büntetőjogtan I. kötet*. Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1869. 97–98.

⁷ SCHULTHEISZ Emil: *A bűncselekmény tana*. Debreceni Tudományegyetemi Nyomda, 1948. 98–100.

ban én most eltekintek ettől a sorrendtől, a prozódia érdekében. A cselekmény bűnös jellege egyértelmű, hiszen a cselekmény csupán a tárgyi oldal hiányosságai miatt abszolút alkalmatlan a bűncselekmény megkísérlésére. Az előbb említett jogesetnél az alanyi oldal teljessége nyilvánvaló, miután a nő tudata átfogta saját terhességét, minimum az eshetőleges szándék fenn kellett, hogy álljon, nem beszélve arról, hogy a kísérlet csak szándékos bűncselekmények esetén jöhet szóba. A tárgyi oldal hiányosságai annak köszönhetőek, hogy a védett jogtárgy sérelme lehetetlenné válik. Ebből kifolyólag a cselekmény nem lehet tényállásszerű, és így formális értelemben jogellenes sem.

Azonban a hazai büntető-jogtudomány a 20. század eleje óta már vizsgálja a jogellenesség materiális oldalát is, melynek feltétele, hogy jogvédett érdek sérüljön, hiszen Finkey Ferenc tankönyvi megfogalmazásában „a bűncselekménynek, mint jogi fogalomnak és társadalmi jelenségnek vizsgálatából kitűnik, hogy a büntetendő cselekmény lényegében mindig érdek- és jogsértés.”⁸ Ennek kapcsán Irk Albert írta 1926-ban, hogy „[...]a formális jogtani iránynak az a felfogása, amely elzárkózik a normatív kritériumon kívül más tartalmi ismérv bevonásától, cirkulus viciozus-ban szenved, mert végső sorban nem tartalmaz mást, mint azt a megállapítást, [...] hogy jogellenes az, ami a jog ellen van.”⁹

Sajnos ugyanakkor jelen esetben mivel a védett jogtárgy hiányzik, nem beszélhetünk elméletileg materiális jogellenességről sem. Ami viszont ennél is problémásabb, különösen a moralitás szempontjából, hogy a társadalomra veszélyesség fogalmát a bírósági jogalkalmazói gyakorlat ekvivalensnek tekinti a materiális jogellenességgel. Belovics Ervin erről a kérdésről írott tanulmányában¹⁰ rámutat arra, hogy a társadalomra veszélyesség fogalma szovjet minta alapján kelt életre a hazai büntetőjogban, az 1950-es Btá. megalkotásával, és célja az volt a Szovjetunió diktatórikus jogrendszerében, hogy egy absztrakt kritérium segítségével olyan cselekményeket is bűncselekményként ítélhessen meg a jogalkalmazó, melyek egyébként nem tényállásszerűek, kikerülve ezzel a „*nullum crimen sine lege*” elvét. Ehhez képest érdekes módon, hazánkban e céltól eltérően a társadalomra veszélyesség illetve annak, mint kötelező bűncselekmény-fogalmi elemnek hiánya, éppen a felmentés lehetőségét hordozta magában olyan esetekben, amikor a cselekmény bár tényállásszerű volt, de a

⁸ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedése, 1902. 119.

⁹ IRK Albert: *A büntetőjogi alapfogalmak módszertani kritikája*. Pécs, 1926. 152.

¹⁰ BELOVICS Ervin: A jogellenesség és a társadalomra veszélyesség konfliktusa. *Iustum Aequum Salutare III*. 2007/3. 31–43.

társadalomra veszélyesség hiányzott a jogalkalmazó megítélése szerint.¹¹ Ehhez hozzátartozik, hogy az 1961. évi Btk. a társadalomra veszélyességet elsőszá-
múként jelöli meg mint bűncselekmény-fogalmi elemet, mivel „a társadalomra
veszélyesség az az elsődleges ismérv, amely a jogalkotót és a jogalkalmazót
egyaránt eligazítja valamely cselekmény büntetőjogi értékelése tekintetében.”¹²
Ahogy Békés Imre rávilágít, ezt a kategóriát a jogalkotó nem konstruálja,
hanem felismeri.¹³ Éppen ezért, ha eltekintünk annak keletkezési körülménye-
itől, illetve attól az elmélettől, hogy a kategória csupán a „nullum crimen sine
lege” elv megkerülése miatt jött létre, akkor ezen a *természetjoginak* tekinthető
meglátáson keresztül feltételeznünk kell, hogy eleve léteznek bizonyos társada-
lomra veszélyes jelenségek és ez által egy roppant fontos morális kategóriához
is elérkezünk, ami túlmutat a formális jogellenességen, azonban mégsem fedi
egymást a materiális jogellenességgel.

Tokaji Géza és Nagy Ferenc a társadalomra veszélyességet kodifikált mate-
riális jogellenességnek tekinti.¹⁴ Erdősy Emil szerint azonban a két jogfogalom
nem korrelál egymással, hiszen ha el is fogadjuk, hogy a kodifikált materiális
jogellenesség veszélyes a társadalomra, az bizonyos, hogy a fordítottja ennek
nem igaz – legalábbis ha a Békés-féle meglátást elfogadjuk, miszerint ez nem egy
konstruált kategória – hiszen nem minden társadalomra veszélyes cselekmény
valósít meg materiális jogellenességet tekintettel a tényállásszerűség hiányára,
pontosabban a törvényi tényállás hiányában annak lehetetlenségére. Éppen
ezért, érdemes figyelembe venni elhatárolását, mely szerint „a pazarló gazdál-
kodás pl. társadalomra veszélyes ténykedés, mert sérti a Magyar Köztársaság
gazdasági rendjét, s az állampolgárok vagyoni viszonyait. Büntetőjogi vonatko-
zásban azonban nem jogellenes, mert jelenleg nincs olyan büntető jogszabály,
amely az ilyen gazdálkodást büntetéssel fenyegetné.”¹⁵ Ez alapján pedig inkább
az mondható el, hogy nem minden társadalomra veszélyes cselekmény valósít
meg materiális jogellenességet, hiszen az említett pazarló gazdálkodás sem sért
kodifikált jogi érdeket. Mivel azonban a hatályos Btk. bűncselekmény-fogal-
mában a társadalomra veszélyesség fogalmazódik meg, mint kritérium, némi-

¹¹ Uo. 34.

¹² *A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 38.

¹³ BELOVICS (2007) i. m. 36.

¹⁴ Uo. 40.

¹⁵ ERDŐSY Emil: Megjegyzések a hazai bűncselekmény koncepcióhoz. In: KORINEK László – KÖHALMI László – HERKE Csongor (szerk.): *Emlékkönyv Ferencz Zoltán egyetemi adjunktus halálának 20. évfordulójára*. Pécs, 2004. 49.

képp érthetlenné válik, hogy egy morálisan súlyosan elítélendő cselekmény nem válik büntetendővé, csak mert a jogszabály nem rendelkezik róla, vagy éppen saját koherenciájának védelme érdekében mond le bizonyos helyzetek rendezéséről. A halott megölésének kérdésénél csupán a jogtárgy emberi életre való szűkítésének köszönhető a felmentő ítélet, holott a bűnös szándék tettet ölt. Éppen ezért veszélyt jelenthet a társadalom rendjére, noha konkrétan meghatározott (vagy inkább kodifikált) jogos érdek nem sérül. Olybá tűnhet, hogy így pusztán az elkövető morális alapon, vagy szándéka alapján való pusztta megbüntetése a cél, viszont véleményem szerint sokkal inkább a társadalom rendje az, ami védelemre szorul az efféle magatartásokkal szemben.¹⁶ Ehhez, és a német jogfejlődés örökségéhez kapcsolódóan, még érdemes lehet idézni a Gerichtssaal egyik múlt századi kutatásából:

„Az, aki bűnös szándékát másokkal közli, csak gondolatát nyilvánította, az pedig „cogitationum nulla poena”. Az aki abszolút alkalmatlan tárgyon és eszközzel kísérletet tett, ezzel nem csak gondolatát nyilvánította, hanem azt is bebizonyította, hogy a tett véghezvitelétől sem riadna vissza. A társadalom méltán tarthat az ily egyéntől; hogy tehát gonosz szándékának érvényesítése megelőztessék, az ily egyén helyesen fog feleletre vonatni.¹⁷ Az állam rendőri kihágásnak nyilváníthatja és büntetheti az ilyenmű veszélyes akaratnyilvánítást. Büntetni fogja tehát azt, aki a szobába lő azon hiszemben, hogy áldozata ott tartózkodik; de nem akkor, midőn valaki babonaságokkal akar hatni; az első eset veszélyes, de nem az utóbbi.”¹⁸

¹⁶ Bővebben ezzel kapcsolatban ld. R. A. DUFF: *Criminal Attempts*, Oxford, Clarendon Press, 1996. 91–92. és H. L. A. HART: *The House of Lords on Attempting Impossible* In: H. L. A. HART: *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Oxford, Clarendon Press, 1983. 377–387.

¹⁷ Fontos lehet megjegyezni, hogy a magyar jogfejlődést ért jelentős német befolyás ellenére többen bírálták az ott elterjedt szubjektivista nézeteket, többek között Hacker Ervin, aki szerint „ha a bűncselekmény tárgya alkalmatlan, azaz hiányzik a büntetendő tényálladéknak egy eleme, például a tettes hullára lő, úgy a kísérlet fogalmilag ki van zárva [...] Ha azonban alkalmas tárgy létezett csak véletlenül nem volt ott, ahol a tettes hitte (például a zseb, amelyet átkutatott üres volt), a kísérlet megállapítható.” HACKER Ervin: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Miskolc, Ludvig I., 1936. 202–203.

¹⁸ Joachim Wilhelm Franz Philipp von HOLTZENDORFF: *Handb. des deutsch. Strafrechtes* II. k. 290–303. „Az abszolút alkalmatlan tárgyon és abszolút alkalmatlan eszközzel elkövetett kísérlet büntethetősége” *Magyar Igazságügy*, 1878/9 4. 374.

4. A cserbenhagyás vétsége

Ehhez kapcsolódóan tehát a *cserbenhagyás vétségének* hazai szabályozását röviden bemutatva szeretnék rámutatni a hazai jogalkotásban és jogalkalmazásban jelenlevő inkohereenciára a bűnös szándék megítélésének tekintetében. E szerint,

„ha a közlekedési balesettel érintett jármű vezetője a helyszínen nem áll meg, illetve onnan eltávozik, mielőtt meggyőződne arról, hogy valaki megsérült-e, illetve az életét vagy testi épségét közvetlenül fenyegető veszély miatt segítségnyújtásra szorul-e, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”¹⁹

Fontos, hogy ez a vétség tisztán mulasztásos jellegéből adódóan, csak szándékosan követhető el, tehát a balesetet észlelő érintett járművezetőnek tisztában kell lennie a sérülés lehetőségével. A leglényegesebb, hogy ez egy szubszidiárius bűncselekmény, és csak akkor valósulhat meg, ha *segítségnyújtás elmulasztásáról* nem lehet szó. Cserbenhagyás tehát csak akkor állapítható meg, ha nincs olyan személy, akinek irányába a segítségnyújtási kötelezettséget teljesíteni kellett volna. Kizárt a személyi sérülés keletkezése, csupán a sérülés kialakulása feltételeinek kell fennállniuk.²⁰ Egy baleset kimenetele szerint anyagi káros, személyi sérüléses vagy halálos lehet. A cserbenhagyás esetében – annak szubszidiárius jellegére tekintettel – csak az anyagi káros balesetek jöhetnek szóba.²¹ Major Róbert megállapítása szerint, mivel a bűncselekmény tárgya kettős – az ember élete testi épsége és a közlekedés biztonsága -, a bűncselekmény megállapításához nem elég csak a közlekedés biztonságának a sérelme, hanem szükséges az emberi élet, a testi épség megtámadott volta. Ez azt jelenti, hogy cserbenhagyásról akkor beszélhetünk, ha a baleset hatókörében volt olyan személy, akinek az élete, vagy a testi épsége sérelmének reális lehetősége fennállt. Baleseten tehát a cserbenhagyás szempontjából olyan – kizárólag anyagi kárt okozó – közlekedési eseményt értünk, amelynek a hatókörében egy vagy több személy is volt, és a baleset körülményei valószínűsítik a személyi sérülés bekö-

¹⁹ 2012. évi C. tv. 239. §.

²⁰ GÉGÉNY István: A cserbenhagyás és segítségnyújtás elmulasztása bűncselekmények oksági és motivációs összefüggései. *Belügyi Szemle*, 1995/12. 70.

²¹ MAJOR Róbert: Az ittas járművezetésről és a cserbenhagyásról – a közlekedési bűncselekmények újrakodifikálásához. *Belügyi Szemle*, 2004/1. 126.

vetkezését.²² Önmagában a járművezető helyszínelhagyása egyébként szabálysértésként értékelhető. Éppen ezért nem valósul meg a cserbenhagyás vétsége, ha a közúti baleset során csak kisebb anyagi kár keletkezik, és az utasok vagy kívülállók élete és testi épsége nem kerül közvetlen veszélybe.²³ Mivel azonban a védett jogtárgy a közlekedés biztonságához fűződő társadalmi érdek is, így a bírói gyakorlat megállapítja a cserbenhagyást abban az esetben, ha a passzív alany nem sérült meg, tekintettel arra, hogy az elkövető legalapvetőbb kötelességének teljesítése nélkül a helyszínről távozik. Noha van olyan döntés, ahol személyi sérülés hiányára tekintettel nem állapították meg a cserbenhagyást, de ez a gyakorlat szerint akkor történhet meg, ha felismerhetően, vagy egyértelműen nem történt sérülés. Ha a sérülés lehetősége felismerhető volt, abban az esetben megállapítható a bűncselekmény, ugyanakkor a legfelsőbb bíróság több döntésében rámutatott arra, hogy a sértett személy segítségére szorultsága nem tehető függővé az elkövető megítélésétől.²⁴ Ahogy Mészáros Ádám rámutat, a segítségnyújtás elmulasztásának megállapítása nem a ténylegesen segítségre szorultság hiányának oldaláról kizárható, hanem az elkövetési tárgy hiánya miatt. Mivel a cserbenhagyás elkövetési magatartása és a segítségnyújtás elmulasztásának a bírói gyakorlat által értelmezett elkövetési magatartása részben megegyezik és a cserbenhagyás törvényi tényállásában nincs elkövetési tárgyként passzív alany megjelölve, így csak ez utóbbi tényállás valósulhat meg elméleti aggály nélkül.²⁵ Ennek köszönhető az is, hogy a joggyakorlat több alkalommal²⁶ azoknál a gázolósos balesetknél ahol a sértett azonnal meghalt, és az elkövető megállás nélkül tovább hajtott, a cserbenhagyást halmazati bűncselekményként állapította meg – egyébként annak szubszidiárius jellege ellenére –, és ebben a körben a védett jogtárgy nem korlátozódhat az emberi élet védelmére.²⁷

Éppen ezért, látni kell azt, hogyha nincsen olyan személy, akit segítségben kellett volna részesíteni, akkor jelen esetben a cserbenhagyás vétsége pusztán abból a tényből kifolyólag valósul meg, hogy a járművezető nem teljesítette azt az alapvető erkölcsi kötelezettségét, hogy meggyőződjön arról, történt-e valódi személyi sérülés. Hiszen „a meggyőződési kötelezettség teljesítése – mint az

²² Uo.

²³ BH. 1987. 262.

²⁴ BH. 1998. 575.

²⁵ MÉSZÁROS Ádám: A cserbenhagyás és a segítségnyújtás elmulasztásának elméleti és gyakorlati kérdései. *Magyar Rendészet*, 2004/1. 127.

²⁶ Főként BH 1983. 146. és BH 1985. 331.

²⁷ MÉSZÁROS i.m. 124–129.

a segítségnyújtás elmulasztásának bűncselekménye esetén is az elvárt segítségnyújtás vonatkozásában látható – túlnyomórészt jogszempontrú értékelés alá tartozó és morális tartalmú alapokon nyugszik”.²⁸ Előfordulhat, hogy a balesetet nem is az az ember okozta, aki utána elhajtott, hiszen a balesettel érintettség szempontjából nincs jelentősége a balesetért való esetleges felelősségnek, vagy annak hiányának,²⁹ tehát pusztán azért kell felelnie, mert nem járt el morálisan elfogadható módon. Mindennek pedig véleményem szerint pusztán az az oka, hogy ebben az esetben védett jogtárgyként egy jóval tágabb, általánosabb kategória van megnevezve. Azt legalábbis véleményem szerint mindenképp érdemes megfigyelni, hogy egy adott bűncselekmény szabályozásának tekintetében a jog támaszkodik bizonyos morális elvárásokra, míg egy másiknál ezek az elvárások háttérbe szorulnak, egy logikai rendszer érdekében, aminek összességében a vázoltak alapján mégis megkérdőjelezhető a koherenciája.

5. Összegzés

Végezetül talán elmondható, hogy a védett jogtárgyak meghatározásán alapul az, hogy mit rendel büntetni a jogalkotó. Azonban mint látható, előfordul, hogy éppen a jog által védett morális érdekek, vagy ha úgy tetszik, bizonyos esetekben a társadalom biztonsága az, amit figyelmen kívül hagy, amikor meg akar felelni saját kodifikált rendszerének. A francia, spanyol és svéd Btk. az alkalmas kísérlettel azonos módon rendel büntetni az alkalmatlan kísérletet, melyről nem is rendelkezik elkülönítetten.³⁰ A német büntetőjog az ún. *benyomás teória* alapján teret hagy az alkalmatlan kísérlet büntetésének, tekintettel arra, hogy a tettesi magatartás nyomán a közösség bizalma a jogrend érvényességében megrendül, és a jobbiztonság érzése valamint a jogi béke csorbul. Emellett pedig az osztrák és a svájci Btk. kapcsán elmondható, hogy teljesen másként értelmezik az abszolút alkalmatlanságot.³¹ Az összehasonlításból látható véleményem szerint, hogy az alanyi oldal az, illetve a bűnös szándék megléte az, amit a jogalkotó, és a társadalom nem tud közvetlenül befolyásolni, hiszen csak azt tudja

²⁸ ENYEDI-FÜLÖP-MELEGH-RADVÁNYINÉ NOVOTNY-VARGA: *Közlekedési büntetőjog*. Budapest, HVG-Orac, 2008. 182.

²⁹ Uo. 184.

³⁰ NAGY Ferenc: Az alkalmatlan kísérletről európai kitekintéssel. In: NAGY Ferenc (szerk.): *Bűnügyi mozaik – Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2006. 188.

³¹ Uo. 180–183.

megmondani, hogy mely bűnös cselekedeteket rendeli büntetni. Úgy gondolom, a hazai jogalkotást alapul véve mindenképpen elgondolkodtató jelenség, hogy a jogalkotás egy adott esetkörben büntetni rendeli az elkövető bűnös szándékát passzív alany hiányában is, egy másikban pedig figyelembe sem veszi. Ehhez kapcsolódóan, még mindig kérdéses, hogy a társadalom biztonságban érezheti-e magát egy olyan emberrel a tagjai között, aki bűncselekmény elkövetés tudatában is képes lett volna például embert ölni, noha külső tényezők miatt ez nem valósulhatott meg. Úgy vélem a hazai jogszabályalkotás tekintetében a védett jogtárgyak fogalmi kitágítása hozna egy gyors és talán igazságos, ám korántsem gondolom, hogy kevésbé aggályos változást, másrésztől mindenképp érdemes megemlíteni Tokaji Gézának azt az elképzelését, miszerint az alkalmatlan kísérlet bizonyos esetekre vonatkozóan, mint *köznyugalom elleni bűncselekményt sui generis* kellene szabályozni, „ha az elkövető alkalmatlan kísérlet címén nem büntethető, de a cselekménye alkalmas a köznyugalom megzavarására.”³² Ez idáig azonban ilyen jellegű szabályozás még nem látott napvilágot.

Végeredményként pedig felmerül a kérdés, hogy a dogmatikának, illetve a jogrendszer kodifikáltságának van-e önértéke? Ezzel kapcsolatban azt gondolom, hogy ha van, akkor mégiscsak az, hogy egységet alkot, értéket választ és az összehasonlítható jogesetek alapján egy irányba halad. Véleményem szerint, – és abból kifolyólag, hogy a hazai jogalkalmazásban is számos alkalommal volt megfigyelhető egyfajta *szubjektivista* felfogás az *objektivista* jogalkotással szemben³³ – a fentebb leírtak alapján ez nem jelenthető ki maradéktalanul. Abból a tényből kifolyólag, hogy az alkalmatlan kísérlet előfordulásának döntő hányada az emberölésből került ki,³⁴ a társadalom biztonságát célként kitűzve, érdemes lehet megjegyezni, hogy az alapvetően a jogpozitivizmus oldalán álló Hart a jog és az erkölcs legelemibb céljaként az életben maradást jelöli meg.

„Időnként mindenkit hatalmába kerít a kísértés, hogy saját közvetlen érdekeit részesítse előnyben, s ha nem lenne egy sajátos szervezet az ilyen esetek felderítésére és megbüntetésére, sokan engednének a csábí-

³² NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. HVG-Orac, 2008. 199–200.

³³ KOVÁCS Levente: Az alkalmatlan kísérlet problematikája de lege ferenda. *Publicationes Universitatis Miskolciensis – Sectio Juridica et Politica. Tomus XIII.* Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 1997. 55.; illetve LŐRINCZY Judit: Az alkalmatlan kísérlet a magyar büntetőjogban. In: SZOMORA Zsolt (szerk.): *Tudományos Diákköri Szemle 2006*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Quality Print Kft., 2006. 441.

³⁴ LŐRINCZY (2006) i. m. 442.

tásnak. [... A] szankciókra ezért nem, mint az engedelmesség szokásos indítékára van szükség, hanem mint annak biztosítékára, hogy akik önként is engedelmeskednének, ne essenek áldozatul azoknak, akik ezt maguktól nem tennék meg.”³⁵

³⁵ H. L. A. HART: *A jog fogalma*. Ford. TAKÁCS Péter. Budapest, Osiris, 1995. 224., 229.

AZ ADÓZÁS JÖVŐJE

KECSKEMÉTI Máté

1. Bevezetés

Az adórendszer, illetve önmagában az adóigazgatás a világ valamennyi fejlett és számos fejlődő országában a gazdaság teljesítőképességének az adóbevételeken keresztül potenciális befolyásoló tényezője, rendkívül nagy szerepet játszik az államok működéséhez szükséges bevételek megteremtésében. Charles Adams 20. századi amerikai adótörténész így vélekedett: „Az adó olyan befizetés, amely a társadalom működésének az ára. Nincs olyan ismert civilizáció, amiben ne lenne adózás.” Mi sem tükrözi jobban az előbbi kijelentéseket annál a 2008-2009 óta tartó tendenciánál, mely alapján – kisebb megszakításokkal – az Európai Unió tagállamaiban az adóbevételek éves szinten emelkednek. Míg 2009-ben az adócentralizáció – az összes adóbevétel a GDP arányában mérő mutató, a továbbiakban az egyszerűség kedvéért adóbevétel – a bruttó hazai termék 37%-át tette ki, addig ez az érték 2016-ban megközelítőleg 2 százalékpontos emelkedéssel már 38,9% volt a tagállamokban.¹ Az adórendszerek jól érzékeltethető, az országok versenyképességét is befolyásoló jelentősége végett, elengedhetetlen az államok számára, hogy egy, az új technológiákat, a digitalizáció következtében létrejövő új eljárásokat implementálni képes, a gyors változásokra és átalakuló elvásokra könnyen reagáló, 21. századi értelemben vett adóigazgatást hozzanak létre. Az a korábban kialakult osztársadalmi nézet, mely szerint az adóhatóság feladata és célja az adójogszabályok betartása az utóbbi évtized(ek)ben megváltozott. A digitális eszközök egyre nagyobb térnyerése, illetve ezzel összhangban a digitális szolgáltatások minőségének és elterjedésének robbanásszerű növekedése gyökeresen megváltoztatta az emberek szolgáltatásokkal kapcsolatos általános igényeit. Az elmúlt évtizedek

¹ TAXATION TRENDS IN THE EUROPEAN UNION: Data for the EU member states, Iceland and Norway. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2018. 14–15.

leggyorsabban, exponenciálisan fejlődő szektora az IT-szektor. A robbanás-szerű fejlődés lehetővé teszi immár az információhoz való minél gyorsabb és egyszerűbb, helyhez kötöttség nélküli korlátlan hozzáférést. Manapság akár az okostelefonunkról alkalmazás útján képesek vagyunk a bankiügyintézésre, a korábban csak közlönyökben elérhető jogszabályokat csupán néhány kattintás választja el a felhasználóktól. Minden percben 168 millió e-mail kerül elküldésre és több mint 698 ezer Google keresést hajtanak végre.² Ennek a felgyorsult és szinte korlátlan információáramlásnak a nap, mint nap használt digitális szolgáltatások színvonalának és számának növekedésének következtében általánosan kialakult igény lett, hogy egy szolgáltatás globalizált, digitalizált, és időhatékony legyen.

Mindezek tükrében a kutatásom középpontjában azon felvetés áll, amely szerint az adózói oldalról megnövekedett igények végett és az adóhatóság rendelkezésére álló, a digitalizációból eredő új lehetőségek kihasználásával, az eddigiekhez viszonyítva jelentősen meg fog változni az adóhatóságok és az adószolgáltatók szerepe és egy más típusú együttműködés fog közöttük létrejönni az, amely várhatóan tovább fogja növelni mind az adóhatóságok, mind az adószolgáltatók tevékenységének, illetve önmagában az adóigazgatásnak a hatékonyságát. A következőkben azt fogom bemutatni, hogy melyek a digitalizáció nyújtotta legfontosabb lehetőségek, hogyan lehet azokat a leghatékonyabban kihasználni és mindez hogyan fog hatni az adóhatóságok és adószolgáltatók kapcsolatára. A dolgozatom végén azt fogom kielemezni, hogy milyen típusú együttműködési formák jöhetnek létre, illetve ezek közül melyik a leghatékonyabb. Mindezeket túl nemzetközileg már bevált módszereken keresztül ajánlásokat kívánok megfogalmazni a digitalizációban rejlő lehetőségek minél teljesebb körű kihasználására és az említett új típusú együttműködés lehetséges módjaira és a leghatékonyabb megoldására, illetve mindezeket túl az együttműködés várható hatásait fogom megvizsgálni.

2. A Big Data és az „adatbányászat”

Az adóhatóságok jövőjére vonatkozó kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy a jövő adóhatóságában a legnagyobb szerepe a rendelkezésre álló adathalmaznak, az úgynevezett *Big Data*-nak, illetve ennek különböző technológiákkal történő, minél széleskörűbb felhasználásának, azaz az adat-

² DR. KALOCSAI Kornél: NAV 2.0, A Megújulás Stratégiai Programja – Nemzetközi adókonzul-táció. Budapest, 2017.

bányászatnak lesz. Az ilyen adathalmazok alapját a vállalkozások üzleti tevékenységéből származó adatok, az úgynevezett „eszköz generált” adatok, és az olyan strukturáltan adatok képezik, mint a bejövő e-mailek és telefonhívások, amelyekből nap, mint nap több áll rendelkezésre. Azonban az adathalmazok önmagukban nem jelentenek többet számsorok hatalmas összességénél. Ahhoz, hogy információt nyerhessünk ki belőlük két, legalább ugyanennyire fontos tényező, a felhő alapú számítástechnika, illetve, az automatizált elemzési módszerek szükségesek. Ezekkel a technológiákkal lehetőség nyílik, hogy az eddig érintetlen adattömegekbe bepillantást nyerjünk, megteremtve új szolgáltatások létrehozásának lehetőségeit. Az ebben rejlő lehetőségek, illetve azok kihasználásának hatása mind az adóhatóságok, mind az adószolgáltatók, illetve adózói oldalon az innovációra leginkább fogékony kkv-k szempontjából jelentős lesz, különös tekintettel a közöttük lévő együttműködésre. Az adóhatóságok számára a felhő alapú számítástechnika és a Big Data révén lehetőség nyílik, hogy jelentősen csökkentsék a kkv-k a korábban említett úgynevezett compliance cost-ját a szolgáltatások színvonalának növelésével, a még pontosabban kitöltött adónyomtatványok, illetve személyre szabott beavatkozások és az igényekre történő nagyobb rálátás által és akár arra is lehetőség nyílik, hogy elkerüljék a felesleges, idő- és energiaköltséges adóellenőrzéseket. Jelentős költségcsökkenés válik lehetségessé a munkafolyamatok, valamint az adószolgáltatókkal és a kkv-kkal történő együttműködés automatizálásával, a valós idejű adatelemzések és pontosabb adózói sémák kialakításával pedig tovább növelhető az adótudatosság. Mindezek következtében pedig az adózás az vállalkozások számára a mindennapi üzleti tevékenység részévé válhat. Az adószolgáltatók esetén személyre és igényre szabott szolgáltatások nyújtása válik lehetségessé, gyorsabbá és kényelmesebbé fog válni együttműködés, akár valós időben történő segítségnyújtás által digitális szolgáltatásokon keresztül. A többlet információ révén a korábbi, kevesebb hozzáadott értékkel rendelkező könyvelői szolgáltatások helyett, a vállalatok számára elsődleges speciális üzleti megoldásokat nyújtó tanácsadóvá válhatnak, illetve várhatóan növekedni fog az általuk nyújtott szolgáltatások minősége és portfóliója. A szolgáltatások igénybe vevői oldalán digitalizáció által kínált fejlődési lehetőségek legnagyobb nyertesei a közép –és kisvállalatok, azon belül is a kkv-k 95%-át kitevő makró vállalkozások lehetnek. A kkv-k valamennyi fejlett ország, és legtöbb fejlődő ország vállalati szektorának és gazdaságának legfontosabb szereplője, illetve az adószolgáltatók legjelentősebb ügyfélköre. Hazánkban ez a fenti állítás különösen igaznak bizonyul, révén, ahogy a korábbiakban is említettem, a beruházások

felét ők hajtják végre és a foglalkoztatottak közel 2/3-át alkalmazzák.³ Esetükben a digitalizáció révén valós idejű adattovábbítás, pontos előrejelzéseket lehetővé tévő elemzések és a compliance cost rendkívüli csökkentése válik lehetővé, amely a vállalati szektorban arányaiban őket terheli a legnagyobb mértékben⁴. A felfokozott, automatizált és korlátlan adatáramlás számos előnye mellett természetesen veszélyforrást is hordoz magában akár az adatvédelem, akár a versenyjog területén. Így akár Uniós, akár tagállami szinten, de a jogalkotók időben történő reagálása elengedhetetlen a lehetőségek teljes kihasználásához.

A rendelkezésekre álló adattár és az adatbányászat tükrében megvizsgálva a Nemzeti Adó-és Vámhivatalt, jól látható, hogy a felvetésemnek megfelelően a legtöbb fejlesztés, és a NAV 2.0. egyik fő célkitűzése is ezen irányba hat. Jól szemlélteti ezt, hogy a NAV a Közigazgatás és Közszolgáltatás Fejlesztés Operatív Program keretében az adóhivatal fejlesztésére 14.500,0 millió Ft felhasználását tervezi 2018-ban, azon belül a támogatás több mint felét, mintegy 7 175,1 millió Forintot költenek adattár integrációra. A korábbi években bevezetett, olyan szolgáltatások mint például az online pénztárgép, az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer, az online számlázási program nem csak az adminisztráció csökkenéséhez vezet, hanem a rendelkezésre álló adatállomány folyamatos növeléséhez. A több mint 200 ezer online pénztárgép által NAV-nál naponta 10 millió adat keletkezik, az 56 000 EKÁER felhasználó végett pedig szinte az ország teljes áruforgalmáról információt szerez. Ezen fejlesztései révén a NAV mára Magyarország egyik legnagyobb, illetve legkomplexebb adattárával rendelkezik. Az adathalmazokban rejlő információ és lehetőségek kihasználásának leghatékonyabb módszere az úgynevezett adatbányászat, az érdekes, értékes, és értelmes összefüggések keresése fejlett, automatizált elemzései módszerek alkalmazásával. Az ilyen módszerek kiváltva az emberi tényezőt az elemzésből, jóval hatékonyabb és valós idejű elemzést tesznek elérhetővé. Alapvetően az ilyen típusú elemzéseket két csoportra lehet osztani céljuknak megfelelően.⁵ Az úgynevezett prediktív elemzés célja, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján meghatározott mintákat hozzanak létre, amelyek által ki lehet mutatni, hogy milyen hibák merülhetnek fel a legnagyobb való-

³ MATOLCSY György: Csendes adóforradalom Magyarországon. *Köz-gazdaság*, 2014/4. 10.

⁴ ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT: Rethinking Tax Services The Changing Role of Tax Service Providers in SME Tax Compliance. Paris, OECD Publishing, 2016. 31.

⁵ ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT: Tax Administration 2017 – Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. Paris, OECD Publishing, 2017. 140.

színűséggel. A prediktív elemzés tehát a mi történhet kérdésre keresi a választ. Ilyen módszer segítségével például ki lehet mutatni, hogy az adóbevallások mely részében történik a legtöbb hiba. A másik módszer, az úgynevezett *leíró* elemzés lényege, hogy megvizsgáljuk, hogy bizonyos változások mögött csupán az adófizetői viselkedés vagy egy konkrét adóhatósági cselekvés áll, ezáltal megkönnyíti az egyes beavatkozások lehetséges kimeneteleinek a tesztelését. Ilyen például annak vizsgálata, hogy az adófizetők felé irányuló különböző típusú adóhatósági kommunikáció képes-e befolyásolni az adóbevallások időben történő elküldését. A fent említett két elemzési módszert már számos adóhatóság alkalmazza, illetve tervezi a bevezetésüket. A következőkben ezeket a megoldásokat fogom bemutatni, mintegy ajánlást megfogalmazva a NAV általi alkalmazásukra.

Kanadában a Canada Revenue Agency (CRA) mindkét módszert párhuzamosan alkalmazza. A prediktív módszer használatát a késedelmes bevallások behajtására vonatkozó programjuk keretében vezették be. A módszer segítségével hatékonyabban tudták az eseteket kiválasztani és priorizálni, jobb munkateljesítményt eredményezve. A bevezetés első évében összesen 127,6 millió kanadai dollár többlet adót sikerült beszedni. Ugyanezen program keretében került felhasználásra a leíró módszer is, amellyel a késedelmes adófizetői viselkedését szerették volna megvizsgálni. A módszer alkalmazásával sikerült felmérni, hogy milyen típusú beavatkozások a leghatékonyabbak az adófizetési hajlandóság növelésére, ezáltal sikerült optimalizálni az a hatóság eljárását, növelve a bevételeket.

Szingapúrban az adóhatóság (Inland Revenue Authority of Singapore – IRAS) 2014-ben vezette be az adófizetők által küldött e-mailek szövegének és tartalmának az elemzését. A program célja az volt, hogy megvizsgálják az adófizetők kérdéseinek természetét és megvizsgálja a mögöttük húzódó mintázatokat. A program eredményeképpen sikerült felmérni, hogy egy szabályzat megváltoztatása után melyek voltak azok a konkrét területek, amelyek a legnagyobb nehézséget okozták az adófizetők számára. Ezen az elemzésen alapulva az IRAS időszakosan célzott kampányokat rendez, illetve a honlapjukon nagyobb mértékű tanácsadást vezetett be a legfontosabb kérdésekre vonatkozóan. Mindezek következtében csökkentek az adózói oldalról a megkeresések száma, csökkente az igazgatási költséget.⁶

Az említett két példa csak néhány azon megoldások közül, amelyekkel az adatokban rejlő lehetőségeket ki lehet használni. Úgy vélem a fent szemléltetett

⁶ ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (2017) i. m. 143–144.

megoldások implementálása a NAV számára jelentősen csökkentené a költségeket és növelné az eljárások hatékonyságát.

3. Az adószolgáltatók és adóhatóságok szerepe a jövő adóigazgatásában

Talán nem túlzás kijelentni, hogy digitalizációnak az adóhatóságnál kifejtett kihívásai és a megváltozott igények hatványozottan érintik az adószolgáltatókat, és az általuk nyújtott szolgáltatások piacát. A legjelentősebb ügyfélkör, a kkv-k esetében az általuk nyújtott szolgáltatásokat tradicionálisan három csoportra lehet osztani. Az első csoport a *compliance szolgáltatások*, amelyek az adójogszabályoknak való megfeleléssel és egyéb kötelezettségekkel kapcsolatos szolgáltatásokat foglalja magában, mint például az adóbevallások elkészítése. A második csoport a *számviteli szolgáltatások*, ilyen például a könyvelés, bérszámfejtés. A harmadik csoportba a *tanácsadói szolgáltatás* tartozik. Ezen szolgáltatások rendelkeznek a legtöbb hozzáadott értékkel, ide tartozik az adótanácsadás, illetve az ügyfelek képviselője. Ezen három szolgáltatástípus tükrében megvizsgálva az elmúlt évtized piaci viszonyok alakulását, jól látható hogy számos olyan változás történt, amely megváltoztathatja az adószolgáltatók eddig betöltött szerepét. A compliance szolgáltatások esetében azt a tendenciát figyelhetjük meg, hogy az adóhatóságok átveszik a szolgáltatók szerepét. Mindezek csökkentik az igényt a klasszikus könyvelői szolgáltatások kapcsán. A számviteli szolgáltatásokra a legnagyobb *veszélyt* az automatizált számítási folyamatok, a felhő alapú szolgáltatások és a korábban említett elemzési módszerek jelentik, amelyek végett könyvelés, bérszámfejtés esetében nem lesz szükséges a jövőben az emberi tényező. Ezzel párhuzamosan megjelentek a szolgáltatói piacon az új generációs adószolgáltatók, az olyan szoftverfejlesztéssel foglalkozó cégek, amelyek rendszerint már a létező szolgáltatásokat nyújtják automatizált szoftverek formájában, jelentős konkurenciát jelentve. Ezek a folyamatok következtében 10-20 éven belül a mai értelemben vett klasztrikus könyvelők eltűnhetnek a piacról⁷ és várhatóan két jelentős hatásuk lesz. Egyrészt specializálódását és egyenre szabott, hozzáadott értékkel rendelkező szolgáltatások fognak az általánossá válni, valamint az adószolgáltatók szerepe bővülni fog, például üzleti szövegeztetések és szoftverek nyújtásával.

⁷ ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (2016) i. m. 69.

Ezem folyamatok nem csak magukra a szolgáltatásokra vannak hatással, hanem a szolgáltatásokat legnagyobb arányban igénybe vevő kkv-k elvárásaira is. Egy 14 adóhatóság és 36 adószolgáltató bevonásával készült felmérés alapján a legnagyobb igény a kkv-k részéről az adókötelezettségek kényelmesebb teljesítésével, a valós idejű személyre szabott szolgáltatásokkal, az adójogszabályoknak való megfelelés költségének csökkentésével és az ügynevezett bármely időben, helyen és módon igénybe vehető szolgáltatások nyújtásával kapcsolatban merült fel⁸. Ezzel párhuzamosan kialakult adószolgáltatók részéről ezen igények minél hatékonyabb teljesítésének végett kialakult az igény az adóhatóságokkal való szorosabb együttműködéssel kapcsolatban, többek az adattárakhoz való hozzáférés, illetve az üzleti életben szabványosított szoftveres megoldások használata végett. A szorosabb együttműködés lehetőségét adóhatósági oldalról megvizsgálva szintén számos előnyt láthatunk. Bár az adóhatóság rendelkezik azon adattömeggel, amely felhasználásával számottevően hatékonyabb szolgáltatásokat lehet létrehozni, azonban ehhez szükséges ügynevezett „know how”-val, az adószolgáltatók rendelkeznek, mint a kkv-k adózási oldalról első számú partnerei. Ezt alátámasztja, hogy az olyan országokban, mint például Hollandia, ahol szorosabb a klasszikus értelemben vett együttműködés – közvetlen kommunikációs csatorna, gyakoribb megbeszélések, dedikált felület az adóhatóság honlapján – hatékonyabb adóigazgatás működik⁹. Jól mutatja ezt, hogy Hollandiában 2015-ben a társasági adót az esetek 94,7%-ban vallották be időben, szemben hazánk 86,8%-os értékével.

Mindezek alapján kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy a jövőben az igények minél hatékonyabb kielégítése és az kölcsönös előnyök végett egy jóval szorosabb együttműködési kapcsolat fog kialakulni az adószolgáltatók illetve az adóhatóságok között, amely a hatósági oldalon rendelkezésre álló hatalmas adatmennyiség és a szolgáltatói oldalon meglévő tapasztalati tudás végett a szolgáltatások hatékonyságának a növekedését fogja eredményezni. Ezzel alátámasztva hipotézisem azon részét, mely szerint a jövőben egy szorosabb együttműködés alakulhat ki az adóhatóság és adószolgáltatók között, amely révén növekedni fog a szolgáltatások színvonala és mennyisége. Azonban az ezek következtében létrejövő kapcsolatra vonatkozóan több fajta megoldás létezik, amelyek nagy mértékben különböznek egymástól, leginkább két tényező alapján. Az első ilyen tényező az adóhatóság nyitottságának mértéke, azaz mennyire akar és képes részt venni a kkv-k ügynevezett

⁸ Uo. 72.

⁹ ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (2017) i. m. 171.

szélesebb üzleti környezetében, mennyire képes és akar együttműködni kkv-kkal, a bevételek növelése és az adójogszabályoknak való jobb megfelelés érdekében. Ezen belül két típusú szemléletet különböztethetünk meg.¹⁰ A *zárt szemlélet* esetében az adóhatóság az adózási folyamatok felügyeletére helyezi a hangsúlyt, a hatékony nyilvántartásra és behajtásra, az adóbevallások pontos kitöltésére. A *nyitott szemlélet* esetében egy ügyfélközpontú hozzáállás valósul meg, amely keretében az adószolgáltatókkal szorosabb együttműködés alakul ki. Jellemzője, a nagyobb mértékű kommunikáció és gyakoribb egyeztetések kkv-k számára legkedvezőbb megoldások kialakítása végett. A második tényező az, hogy az adóhatóság csupán engedik, vagy támogatják a piaci szereplőket a kkv-k igényeinek kielégítésében. A központi kérdése, hogy hogyan látják a szerepüket a szolgáltatások piacán, hol helyezi el magát a hatóság a szolgáltatói piacon, tehát ők akarják-e betölteni a kezdeményező és vezető szerepet, vagy a szolgáltatások fejlesztésének mindenképpen piacra kell bízni. Ennek alapján az előbbi típust a *hatóságorientált* megközelítésnek, az utóbbit pedig *piacorientált* megközelítésnek nevezzük.¹¹ A hatóságorientált megközelítés esetében a hatóság határozza meg, hogy milyen feltételeknek kell megfelelnie a szolgáltatásoknak ahhoz, hogy alkalmazni lehessen őket. Például megszabhatja, hogy csak a meghatározott adószolgáltató által lehet elkészíteni az adóbevallást. Ez nem azt jelenti, hogy az adózási folyamatokban nincs beleszólása az adószolgáltatóknak, hanem azt hogy az adóhatóság a domináns a szabályozásban és a szankcionálásában. Ezt más néven hierarchikus megközelítésnek is nevezik. A *piacorientált* megközelítés esetében a hatóság nem szabja meg a feltételeket, csupán hasznosítja a piaci szereplők által kezdeményezett és létrehozott szolgáltatásokat, anélkül hogy jelentősebben szabályozná annak folyamatát. Ennek keretében jellemző még, hogy a hatóság kezdeményezi, hogy az adószolgáltatók minél szélesebb körben építse be az adószolgáltatásokat a portfóliójukba. Ezen két tényező, illetve azok típusainak kombinációja alapján négy együttműködési fajtát, másnéven hálózatot lehet azonosítani a szolgáltatók és a hatóságok között.

A zárt szemlélet és a hatóságorientált megközelítés kombinációja alapján beszélhetünk *kontrolált hálózatról*¹². Ebben a hálózatfajtában az adóhatóság legfontosabb szerepe a fejlesztés, ő felel elsődlegesen a kkv-k számára minél hatékonyabb megoldások kialakítására és az adókötelezettségeknek való minél könnyebb megfelelés eléréséért. A piaci szereplők szerepe ebben a hálózatban

¹⁰ ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (2016) i. m.76.

¹¹ Uo. 77.

¹² Uo. 79.

általánosságban a legjelentéktelenebb. A hatóság és a szolgáltatók közötti kapcsolat erősen behatárolt a hatóság által. Jellemzője még, hogy a hatóság leginkább a már meglévő szolgáltatások fejlesztését tartja szem előtt és kevésbé innovál az új szolgáltatások felé.

A zárt szemlélet által elérhető másik hálózattípus az úgynevezett *hibrid zárt hálózat*, amely a piacorientált megközelítés kombinációjával jön létre. Ebben az adószolgáltatóknak már jóval jelentősebb szerep jut a minél hatékonyabb megoldások kialakításában. A hatóság lehetővé teszi számukra, hogy saját szolgáltatásokkal és megoldásokkal álljanak elő, azonban így is jelentős mértékben le vannak szabályozva a hatóság által. A szabályozás vonatkozhat a szolgáltatások minőségére, de akár a szolgáltatókra is, meghatározva milyen hatósági előírásoknak kell megfelelniük, tehát ebben adóhatóság főként szabályoz.

A *hibrid nyitott hálózat* a nyitott szemlélet és a hatóságorientált megközelítés ötvöztetésével jön létre. Részben hasonlít a kontrolált hálózatához, mivel ebben az esetben is a hatóság felel elsődlegesen a kkv-k számára minél hatékonyabb megoldások kialakítására és a szolgáltatások kifejlesztése, azonban az adatok, az információ és szolgáltatások közvetlenebb módon áramlanak a hatóság és a szolgáltatók között. A hatóság képes ebben a rendszerben profitálni a szolgáltatók tevékenységéből azonban, ő határozza meg, hogy pontosan milyen szolgáltatásokra engedélyezettek és milyen szolgáltatásokra van szükség. Ebben a hálózatban a hatóság szerepe leginkább a szervezés.

Az úgynevezett *adaptív, vagy alkalmazkodó hálózatban* – amely a nyitott szemlélet és a piacorientált megközelítés kombinálása révén jön létre – a hatóság csupán ösztönzőként hat az adószolgáltatókra a szolgáltatások fejlesztése és a kkv-k számára a leghatékonyabb megoldások kialakításának terén. Úgy is lehet tekinteni,¹³ mint az ellentéte a kontrolált hálózatnak. Ebben a hálózatban, tehát a hatóság csak ösztönzőként lép fel, azon az elmélet mentén, hogy a szolgáltatók magasabb színvonalú szolgáltatásokat képesek fejleszteni szolgáltatók, ezért egy jóval nyitottabb kapcsolat alakul ki.

Ezen hálózatok összehasonlítására és előnyeik megvizsgálására több szempont áll rendelkezésre, ezek közül a legfontosabb az együttműködés mértéke, a hatalom megosztottsága, a kkv-k számára nyújtott előnyök mértéke, valamint az adatok és információk megosztásának mértéke és rendszere.¹⁴ A szolgáltatókkal való együttműködés szintje kontrolált hálózatban alacsony, a hibrid zárt hálózat esetében közepes, a hibrid nyitott hálózat esetében magas, és az adaptív

¹³ Uo. 80.

¹⁴ Uo. 85.

esetében nagymértékben változó. A második szempont esetében a kontrolált és a hibrid zárt hálózatban az adóhatóságok határozzák meg a szabályokat, míg a másik kést hálózat esetében a hatalom megosztottsága ki van egyenlítve. A kkv-k nyújtotta előnyöket megvizsgálva azt látjuk, hogy a kontrolált hálózat előnye hogy egy transzparens szabályozás alakul ki, viszont a kevésbé kényelmes megoldások születnek. A hibrid zárt hálózat esetében szintén transzparens szabályozás jön létre és a kontrolált hálózathoz képest már viszonylag személyre szabottabb megoldások születnek. A hibrid nyitott és adaptív hálózat esetében már kevésbé transzparens szabályozás valósul meg, azonban már jóval kényelmesebb megoldások születnek, az adaptív hálózat estében pedig már teljesen. Az adatok és az információk megosztottságának mértéke és rendszere alapján megvizsgálva a hálózatokat, azt láthatjuk, hogy a két zártabb hálózat esetében egy centralizált és zártabb információsrendszer van, és a hatóság határozza meg a megosztás mértékét. A hibrid zárt hálózatban már megjelenik az információk megosztottsága a hatóság és a szolgáltatók között azonban csak a hatósági folyamatokra vonatkozóan. A két nyitott típusú hálózat esetében akár a szolgáltatók, akár a hatóságok kezdeményezhetik az információk megosztását.

Összefoglalva a jövőben létrejehető együttműködési kapcsolatokat, a fenti összehasonlítás alapján úgy vélem, hogy a leghatékonyabb és a résztvevők számára a legtöbb előnnyel járó megoldás a hibrid zárt hálózat. Összehasonlítva kontrolált hálózattal, a szolgáltatók nagyobb mértékű bevonásával innovatívabb megoldások jöhetnek létre révén, hogy elsődlegesen a szolgáltatók fejlesztik a szolgáltatásokat, illetve az információmegosztás is nagyobb mértékű. A nyitottabb szemléletű hálózatokhoz képest mindenképpen előnyt jelent, hogy transzparensabb megoldások és szabályozások jöhetnek létre, mivel a szolgáltatások a hatóság által meghatározott követelményeknek megfelelően jönnek létre, így a hatóság monitorozni tudja szolgáltatások színvonalát és szabályozni a számát, ezáltal elkerülhetővé válik, hogy párhuzamosan több eltérő színvonalú szolgáltatás legyen ugyanazon tevékenység elvégzésére, amely jelentősen megneghezítheti a hatságokkal való együttműködést. Ilyen típusú rendszert láthatunk Európa egyik legfejlettebb adóhatósága, a holland adhatóság, a Netherlands Tax and Customs Administration (NTCA) esetében is. Az NTCA különböző szempontok alapján megvizsgálja a piacon létező adószolgáltatók szolgáltatásainak minőségét és rendszerét, és azokkal, amelyek nyitottak az együttműködésre és megfelelnek a minőségi elírásoknak egy kölcsönön együttműködés hoznak létre. Az együttműködés keretében a szolgáltatók szintén meghatározott minőségi szempontok alapján kiválasztanak bizonyos kis és közép vállalkozásokat, akiket bevonnak ezen együttműködésbe. A szolgáltatók feladata, hogy a részt-

vevő kkv-k számára legtöbb problémát jelentő hatósági szabályokat riportálják az adóhatóság számára.

4. Összefoglaló

Kutatásom során azt kívántam megvizsgálni, hogy az utóbbi egy évtizedben kibontakozó digitalizáció és az annak keretében lehető vált technológiák hogyan alakítják az adóhatóságok jövőbeni szerepét és működését, illetve a szolgáltatói szegmensen kialakult kapcsolatát.

Ennek keretében az adóhatóságok jövőjében a legfontosabb szerepet játszó Big Data, vagyis az adattárak adta lehetőségeket vizsgáltam meg. Ez alapján arra a következtetésre jutottam, hogy ezen lehetőségek az úgynevezett adatbányászattal történő, minél teljesebb kihasználásával az adóhatóságok számára lehetőség nyílik, hogy elkerüljék a felesleges, idő és energiaköltséges adóellenőrzéseket, jobban rálássanak az adózók igényeire, és csökkentsék az adóigazgatási költségeket. Az adószolgáltatók esetében lehetőség nyílik a személyre és igényre szabott szolgáltatások nyújtására és a kkv-kkal történ gyorsabb és kényelmesebb együttműködésre. Az igénybe vevői oldalon a kkv-k számára mindezek következtében csökkenni fog a compliance cost, viszont egyúttal az igények jelentős növekedéséhez is fog vezetni. Az igények megnövekedése, illetve a különféle adószolgáltatásokat nyújtó adóhatóságok révén egy úgy fajta együttműködés fog kialakulni a hatóságok és a szolgáltatók között, amely következtében a szolgáltatások színvonala növekedni fog. Ennek az együttműködésnek a lehetséges változatait dolgozatom végén vizsgáltam meg, amely után azt a következtetésre vontam le, hogy az a leghatékonyabb rendszer, amelyben az adóhatóságok szabályozóként lépnek fel és meghatározzák a szolgáltatások fajtáját és minőségét, és azok fejlesztését az adószolgáltatók látják el. Dolgozatomat azon zárógondolattal fejezem be, hogy az elkövetkezendő évtizedekben az adózás ma uralkodó rendszere és felépítése gyökeresen meg fog változni. Az adózási folyamatok automatizálásával a vállalatok számára az adózás mindennapi üzleti tevékenység szinte láthatatlan folyamatává fog válni, amely következtében a mai értelemben vett adózás, és adóbevallások meg fognak szünni.

JOGSÉRTŐ BIZONYÍTÁSI ESZKÖZÖK A POLGÁRI PER SORÁN

KIS Zsuzsanna

2018. január 1-jén lépett hatályba a 2016. évi CXXX. törvény, vagyis az új polgári perrendtartás (a továbbiakban: új Pp.), ami több újdonságot is tartalmaz a korábbi eljárásjogi törvényhez képest. Számos ország előtt járva szabályozza a jogsértő bizonyítási eszközök felhasználhatóságát, ami a bírósági eljárások során is megjelenő modern technikai vívmányok rohamos fejlődésének köszönhetően egyre gyakrabban felmerülő kérdés. Egyre több esetben bizonyítanak például hangfelvétellel, videó felvétellel, ezek pedig sokszor minősülnek jogsértőnek.

Az új Pp. alapján a jogsértő bizonyítási eszközöknek négyesetét különböztetjük meg:

- a) amelyet az élethez és testi épséghez fűződő jog megsértésével vagy erre irányuló fenyegetéssel szereztek meg, illetve állítottak elő,
- b) amely egyéb jogsértő módon keletkezett,
- c) amelyet jogsértő módon szereztek meg, vagy
- d) amelynek a bíróság elé terjesztése személyiségi jogot sértene.¹

1. Nemzetközi kitekintés

Németországban a Zivilprozessordnung² hiányossága miatt a felmerülő kérdésekkel tudományos irodalom, valamint az ítélkezési gyakorlat foglalkozik.³ Ezek alapján bizonyítás-felvétel hibáinak három típusa alakult ki.

¹ Az új polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 269. §

² Zivilprozessordnung (Deutschland).

³ Christian WOLF – Nicola ZEIBIG: *Evidence in Civil Law – Germany*. Maribor, LexLocalis, 2015. 52.

1. A bíróság meghatározott esetekben nem vehet fel bizonyítást. Ilyen eset például, ha a tanúval szemben – ahogy a magyar jogban is ismert – vallo-másmegtagadási ok áll fenn. Ha mégis megtörténik, úgy az elhangzottak a tudományos irodalom szerint nem vehetők figyelembe az ítélethozatal-kor.⁴
2. Amennyiben az egyik fél peren kívül – akár illegálisan – szerez informá-ciót, melyre későbbi követelését alapítja, amelynek nyomán bizonyítás-felvételt indítványoz, vagy megkérdőjelezi a másik fél által előadottakat, a mérgezett fa gyümölcsének doktrínája nem vonatkozik ezen esetekre. Az előadó félnek nem kell tartania eljárásjogi következményektől.⁵
3. Jogellenesen szerzett bizonyíték esetében a bíróságnak mérlegelnie kell azt, hogy mekkora jogsértés történt. Súlyos jogsérelem esetén a bíró nem veheti bele értékelésébe az ilyen bizonyítékot. Tipikusan ilyen eset, mikor az alkotmányosan védett magánélethez való jog sérül.⁶

Ausztóriában a bizonyítékok kizárásának három változata van. Ez a három nem más, mint a (1) 'Beweisthemenerbote' – bizonyos tényekkel kapcsolatos bizonyítékok kizárása –, a (2) 'Beweismittelverbot' – bizonyos bizonyítási esz-közök kirekesztése – és a (3) 'Beweismethodenverbot' – bizonyos bizonyítási módszer alkalmazásának kirekesztése.⁷

Fontos, hogy a jogellenes bizonyítékokat meg kell különböztetni a jogellene-sen szerzett bizonyítékoktól. Jogellenesen szerzett bizonyítékot akár a felek, akár a bíróság előállíthat, bár ezekre kifejezett szabályt a Zivlprozessordnung-ban⁸ (a továbbiakban: öZPO) nem találhatunk, csupán a szakirodalomban kimunkált iránymutatásokat. Javarást elmondható, hogy a felek által jogellenesen szerzett bizonyítékok nincsenek kizárva a bíróság felé történő előterjesztés alól, ha azokat a bíróság elismeri. Akkor sem, ha magánjogsértés vagy bűncselekmény valósult meg. Bár a bizonyítási eszköz felhasználása nem tiltott, nem jelenti azt, hogy a fél magatartásáért a jogi felelősségre vonás elmaradna.⁹

Az osztrák eljárásjogban közismert további három eset, mikor a jogsértő bi-zonyítás-felvétel vagy a felhasználás szintén jogellenes. Ilyen abban az esetben

⁴ WOLF-ZEIBIG i.m. 52.

⁵ WOLF-ZEIBIG i. m. 53.

⁶ WOLF-ZEIBIG i. m. 53.

⁷ Bettina NUNNER-KRAUTGASSER – Philipp ANZENBERGER: *Evidence in Civil Law – Austria*. Maribor, LexLocalis, 2015. 44.

⁸ Zivlprozessordnung (Österreich)

⁹ NUNNER-KRAUTGASSER-ANZENBERGER i. m. 44.

fordul elő, amennyiben a bizonyítékot megszerző fél megszegi a büntetőjog által biztosított alkotmányosan védett jogok alapvető értékeit. Ide tartozik az is, ha a bizonyítás-felvétel eszközei által sérülnek az alapjogok, például a személyes biztonsághoz való jog. A harmadik kategória, ha az eljárásjogi szabályok sérülnek, akár úgy, ha vallomástétel megtagadási ok fennállása mellett is meghallgatja a bíróság a felet. Az ilyen módon felvételre kerülő bizonyítékot a bíróság nem használhatja fel, ha mégis, úgy döntése nem biztos, hogy kiállja a másodfok próbáját.¹⁰

A jogsértő bizonyítási eszközök tekintetében bizonyos szabályokat már megfogalmaz az eljárásjogi törvény. Az öZPO 320. §-a tartalmazza azokat az eseteket, mikor nem értékelhető a bizonyíték: gyónási titoktartás kötelezettsége alatt álló papok, állami alkalmazottak nem hallgathatók meg azokra a tényekre tekintettel melyek hivatali titok alatt állnak.¹¹

Franciaországban a jogellenes bizonyítékok kérdése összefügg a 'loyauté de la preuve' elvével, ami a bizonyíték hűségét jelenti. Ennek alapján a méltánytalanul vagy tisztességtelenül szerzett bizonyítékot a bíróság nem fogadja el.¹² A polgári eljárásjogban kialakuló majd a többi jogágba is átgyűrűző elv igazán csak az elmúlt években terjedt el, de korábban sem vélekedtek másként a jogellenes bizonyítékokkal kapcsolatban az eljárásjoggal foglalkozók. Pontos definíció a tisztességtelen bizonyíték fogalmára nincs a Code de procédure civile-ben¹³ sem, az ítélezési gyakorlatban azonban számos formájával találkozhatunk, ilyen eset lehet, a telefonbeszélgetésről felvétel készítése és a megőrzése.¹⁴

2. A probléma megítélése itthon

A régi Pp. hatálya alatt a bírói gyakorlatban az „ami nem tilos azt szabad” elv alapján számos esetben nem utasították el a jogsértő bizonyítékokat. Az indokolás egyes esetekben eljárásjogi, míg más esetekben anyagi jogi alapokon nyugodott.¹⁵ A Szakértői Javaslat kiemel azonban egy bírósági határozatot (BH 2015. 38. számú), melynek indokolása szerint a jogsértő hangvétel felhasználása

¹⁰ NUNNER–KRAUTGASSER–ANZENBERGER i. m. 44–45.

¹¹ NUNNER–KRAUTGASSER–ANZENBERGER i. m. 45.

¹² Martin OUDIN: *Evidence in Civil Law – France*. Maribor, LexLocalis, 2015. 44.

¹³ Code de procédure civile.

¹⁴ OUDIN i. m. 45.

¹⁵ VARGA István – ÉLESS Tamás: *Szakértői javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára*. Budapest, HVG-Orac, 2016. 394.; BH 2000.485., BH2015.38.

bizonyítékként megengedhető – kizárólag – abban az esetben, ha más bizonyítási eszköz nincs és a valóságnak megfelelő tényállás csak így állapítható meg.¹⁶

Mivel – ahogy az új törvény Indokolása is megfogalmazza – a joggyakorlat egyre többször és többször kerül kapcsolatba ilyen bizonyítékokkal, bizonyítási eszközökkel kikerülhetetlenek bizonyult a szabályozás teljes mértékű elhagyása. Ezen felül a jogalkotónak azzal is számolnia kellett, hogy szabályozás nélkül a jövőben hatványozottabban elburjánzanak a nem jogszerű bizonyítékok. Márpedig: „A jogrendszer koherenciájának fenntartásához fűződő társadalmi érdek megköveteli, hogy a jogszabályok a jogsértések elkövetéséhez semmilyen irányból ne adjanak bátorítást, illetve az eljárásjog ne ürítse ki, de ne is relativizálhassa el az anyagi jogszabályok érvényesülését.”¹⁷ A megfelelő szabályozás tehát elengedhetetlen, mégis a legelsőként megválaszolandó kérdés, hogy milyen szabályokat kell megalkotni. Egységes elvekre alapozva vagy esetleg eljárási szakaszonként, a különleges eljárások esetében külön önálló szabályokat kell-e bevezetni. Egyelőre azt lehet mondani, hogy elegendő az egységes koncepció, esetlegesen apró kiegészítésekkel bizonyos esetekben.¹⁸ Ezeknek alapján az Indokolás is megfogalmazza azt a célt, miszerint olyan szabályozást kell megalkotni, ami a teljes megengedhetőség, valamint a teljes törvényi tilalom között helyezkedik el úgy, hogy a bíróság megfelelő mérlegelési jogkörrel rendelkezessen.

2.1. A bíróság rendelkezésére bocsátott bizonyítékok

A régi Pp. 6. § (1) alapján, szabadon felhasználható volt minden bizonyítási eszköz, mely a tényállás kiderítésére alkalmas, amennyiben a törvény másként nem rendelkezik – mely meghatározás nyitva hagyja a jogellenes bizonyítékok felhasználásának kérdését. A felek által szolgáltatott bizonyítékok azonban még így sem minden esetben feleltek meg a jogszabályi követelményeknek. A bizonyítási eszközök jogellenessége fakadhat egyrészt az eljárási szabályok megsértéséből – akár a vallomás-megtagadási jog ellenére kihallgatott tanú vallomásának felhasználásával –, másrészt a perben álló felek általi peren kívüli

¹⁶ BH 2015.38.

¹⁷ VARGA-ÉLESS i. m. 395.

¹⁸ LÉGRÁDI István: Gondolatok a bizonyítás általános kérdéseire. In: NÉMETH János – VARGA István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. Budapest, HVG-Orac, 2014. 443–444.

magatartás okán (pl. bűncselekmény elkövetése).¹⁹ Bár a törvényjavaslat még a viszonyossági elv mellett tette le voksát,²⁰ az ilyen jogellenes bizonyítékok felhasználása az új törvény szerint a polgári perben főszabály szerint generálisan tiltott. A tiltás oka, hogy a perben álló feleket ne bízassa semmi egy jogállamban arra, hogy jogsértő magatartással jussanak bizonyítékhoz.²¹ A Szakértői Javaslat kiemeli továbbá azt is, miszerint a szabályozás preventív jellege sem elhanyagolandó.²²

2.2. Jogsértő bizonyítási eszközök köre

Ahhoz, hogy a tiltás elérje célját, kiemelt feladat volt annak meghatározása, hogy mik tartoznak a jogsértő bizonyítási eszközök körébe. Az elfogadott törvény korábban már hivatkozott 269. § (1) rögzíti azon kizáró okokat, melyek fennállása során a bizonyítási eszköz vagy akár annak csak egy része olyan szinten jogsértő, hogy az teljes mértékben elfogadhatatlan, ez az ún. abszolút felhasználási tilalom. Ekkor a bíróságnak kötelessége az ilyen bizonyítási eszközt figyelmen kívül hagyni.²³ Ide tartozik az alkotmányosan védett²⁴ élethez és testi épséghez fűződő jog megsértése, vagy az arra irányuló fenyegetéssel megszerzett illetve előállított bizonyítási eszköz. Abban az esetben, mikor egy ilyen bizonyítási eszközt mégis befogadott a bíróság, de kiderül a jogellenesség, a bíróságnak további tevékenysége során figyelmen kívül kell hagynia.²⁵

Ha a felek egyike mégis jogsértő eszközzel kíván bizonyítani, abszolút kizáró ok pedig nem áll fenn, akkor a bíróságnak lehetősége van arra, hogy bizonyos szempontokat figyelembe véve mérlegelje a bizonyítási eszköz elfogadhatóságát. Ezeket a szempontokat a korábbi évek joggyakorlatából kiindulva emelte

¹⁹ NAGY Adrienn: Bizonyítás. In: WOPERA Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz I.* Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2016. 572. [a továbbiakban: NAGY (2016b)]

²⁰ SZABÓ Imre: A Pp. – törvényjavaslat újításai. *Ügyvédek Lapja*, 2016/6. 30.

²¹ NAGY Adrienn: A bizonyítás általános szabályai. In: WOPERA Zsuzsa (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata.* Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2017. 383. [a továbbiakban: NAGY (2017a)]

²² VARGA–ÉLESS i. m. 396.

²³ NAGY (2017a) i. m. 383.

²⁴ Magyarország Alaptörvénye, II. Cikk, XX. Cikk (1) bek.

²⁵ DÖME Attila: A bizonyítás általános szabályai. In: VARGA István (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja II.* Budapest, HVG-Orac, 2017. 1137. [a továbbiakban: Döme (2017a)]

törvényi szintre a jogalkotó.²⁶ Ennek megfelelően tekintettel kell lennie a (1) jogsérelem sajátosságára és mértékére, (2) a jogsérelemmel érintett jogi érdekre, (3) a jogsértő bizonyíték tényállás megállapítására gyakorolt hatására, (4) a rendelkezésre álló egyéb bizonyítékok súlyára, valamint (5) az eset összes körülményeire. A törvény 269. § (4) bekezdésében rögzített ezen szempontrendszer – bár lehet, hogy nem a legpontosabb, törvényi szinten mégsem szükséges ennél egzaktabb szabályozás²⁷ – megteremti a lehetőségét annak, hogy a perben álló felek jogsértő bizonyítási eszközökkel éljenek.²⁸ Ha a szempontok alapján a bíró arra a konklúzióra jut, hogy befogadja a bizonyítékot, azzal a bizonyító fél nem mentesül a jogellenességből fakadó következmények alól,²⁹ vagyis a félnek erre tekintettel kell lennie, mikor kéri a bizonyítási eszköz felvételét a bíróságtól. A felelősségre vonás lehet akár polgári jogi akár büntetőjogi vonatkozású, hiszen a jogsértés polgári jogi és büntetőjogi deliktum megvalósulásával egyaránt bekövetkezhet.³⁰

Az olyan esetek mellett, mikor a korábban említett okokból minden esetben ki kell zárni a bizonyítási eszközt, megjelenhetnek olyan esetek is, mikor a felhasználni kívánt bizonyítási eszköznek nem az egésze sértene jogot, csupán bizonyos része vagy részei. Gondolhatunk itt egy felhasználni kívánt okiratra, melyben üzleti titokról esik szó. Ekkor az okirat felhasználható úgy, ha a titok védelme alatt álló részletek kitakarásra kerülnek.³¹

Tárgyi bizonyítékok esetén a jogsértői minőség a bizonyíték keletkezésével, későbbi megszerzésével, átadásával, bemutatásával vagy előterjesztésével úgyszintén kialakulhat.³² Elsősorban személyi jellegű bizonyítási eszközök – például szakértő vagy tanú – esetén fordulhatnak elő olyan esetek, amikor is a bizonyíték úgy minősül jogsértőnek, hogy maga a bizonyítási eszköz nem az.³³ A bizonyítási eszközök e csoportjánál felvetődhet a közvetett bizonyítás is, vagyis az, amikor egy tárgyi bizonyítási eszköz tartalmáról tanú számol be,

²⁶ NAGY (2017a) i. m. 382.

²⁷ NAGY (2017a) i. m. 382.

²⁸ NAGY Adrienn: Új jogintézmények a polgári perbeli bizonyítás szabályozásában. *Jogtudományi Közlöny*, 2018/1.

²⁹ NAGY Adrienn: A bizonyítás. In: NAGY Adrienn – WOPERA Zsuzsa (szerk.): *Polgári eljárásjog I.* Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 298. [a továbbiakban: Nagy (2017b)]

³⁰ DÖME Attila: A bizonyítás általános szabályai. In: PETRIK Ferenc (szerk.) *Polgári eljárásjog I.* Kommentár a gyakorlat számára. Budapest, HVG-Orac, 2017. 537. [a továbbiakban: DÖME (2017b)]

³¹ DÖME (2017b) i. m. 536.

³² VARGA-ÉLESS i. m. 395.

³³ DÖME (2017b) i. m. 541.

vagy az eszközt felhasználva készül el a szakvélemény. A közvetett bizonyítással könnyen kikerülhetővé válna az új szabályozás, ezért ezeket a helyzeteket a 269. § (6) bekezdése rendezi.³⁴

2.3. A jogsértő jelleg megállapítása

A bíróságnem minden alkalommal rendelkezik információval arról, hogy miképpen készült az adott bizonyítási eszköz vagy, hogy került megszerzésre. Feltéve, hogy a bíró számára kétséget kizáróan megállapítható a jogsértés, akkor a felek egyidejű tájékoztatásával hivatalból jár el a bizonyítékot illetően. A bíróság bejelentés alapján is vizsgálhatja a bizonyíték jogsértő jellegét.³⁵ Bár a Szakértői Javaslat jóval tágabb körben kívánta szabályozni a bejelentést tehető személyek körét – annak érdekében, hogy minél inkább érvényesülhessen a tiltás³⁶ –, a hatályba lépett törvény szerint a bizonyítóval szemben álló félnek a kötelezettsége „haladéktalanul” hivatkozni a jogsértés tényére. Ez mégsem jelenti azt, hogy a féllel egy megítélés alá eső peralany ilyen irányú bejelentését a bíróságnak figyelmen kívül kell hagynia. Azokban az esetekben, mikor saját jogán vesz részt, jogai a fél jogaival azonosak.³⁷ Lehetőség szerint még a perfelvételi szakban kell megtenni a bejelentést. Ekkor bármikor megtehető, nem csupán a tudomásszerzéstől számított tizenöt napon belül.³⁸ Indokolt esetben később is van rá lehetősége, amennyiben önhibáján kívül eső ok miatt csak az érdemi tárgyalási szakban jut tudomására az, hogy a bizonyítási eszköz jogsértő, ebben az esetben már érvényes a tizenöt napos határidő, ami a fél rendelkezésére áll – a tudomásszerzéstől számítva –, hogy a bíróság felé jelezze.³⁹ Ekkor elő kell adnia a tudomás megszerzésének módját és időpontját is, ugyanis a bíróság csak ezek tudatában hozhat döntést a késedelmes tudomásszerzés vétlenségéről vagy vétkességéről. Az önhibát vagy annak hiányát mind az objektív, mind a szubjektív körülmények (pl. anyagi helyzet, mentális állapot) mérlegelésével kell megállapítani.⁴⁰

³⁴ DÖME (2017a) i. m. 1146.

³⁵ DÖME (2017b) i. m. 539.

³⁶ VARGA-ÉLESS i. m. 397.

³⁷ DÖME (2017a) i. m. 1142.

³⁸ DÖME (2017b) i. m. 538.

³⁹ NAGY (2017a) i. m. 385.

⁴⁰ DÖME (2017a) i. m. 1141.

Azzal kapcsolatosan nem került rögzítésre formai követelmény, hogy a bíróság határozatát milyen formában kell, hogy meghozza a bizonyíték befogadása vagy kizárása tárgyában. Ebből arra lehet következtetni, miszerint külön alakszerű végzés meghozatala nem kötelező, ám a periratokból, az ítélet indokolásából nyilvánvalóvá kell válnia a megtett intézkedéseknek.⁴¹

2.4. Jogsértő hangfelvételek

Mivel a jogsértő bizonyítási eszközök közül a joggyakorlat jelenleg nagy számban található a valamilyen módon jogsértő hangfelvételekkel, melyek elsősorban két fő területre koncentrálódnak, egyrészt a családjogi másrészt a munkaügyi perekben jellemzőek, ebből adódóan érdemes kiemelten vizsgálni ezt a bizonyítási eszközt. Ha az a fél, akinek a hangfelvételhez személyiségi jogai fűződnek, a felhasználáshoz, a bemutatáshoz nem járul hozzá, a hangfelvétel jogsértővé válik, abban az esetben is, ha a felvétel készítése egyébként jogszerű volt, tehát az még a másik fél beleegyezésével történt.

Abban az esetben, ha a bíróság elé kerül egy hangfelvétel, az elsőként feltehető kérdés, hogy igazi-e vagy sem. Ha a kérdésben a felek nem tudnak megegyezni úgy igazságügyi szakértő kirendelésére van lehetőség, aki megállapítja a hangfelvétel valóságát. A nagyobb kérdés mégis az, hogy a felvétel manipulált-e. Persze, erre a kérdésre a választ, száz százalékos bizonyossággal sosem lehet kideríteni. Főként a már említett családjogi vitákban egyszerű ilyen módon más látszatot kelteni, ugyanis a hangfelvételt készítő fél szándékosan kiprovakálhat olyan mondatokat, olyan stílust a másik féltől, melyek később az ő malmára hajthatják a vizet.⁴² Úgy is megtéveszthető látszatot kelthet, hogy a beszélgetésnek csak bizonyos részeit rögzíti, vagy később a számára kevésbé vagy egyáltalán nem kedvező részeket esetleg utólagos szerkesztés során kivág a felvételtől, mielőtt a bíróság elé tárná. A korábban hivatkozott 2015.38. BH is családjogi vonatkozású. A megjelölt ügyben a felperesi apa már a per megindulása előtt elkezdte rögzíteni az alperesi oldalon álló felesége indulatos megnyilvánulásait. A gyermekek elhelyezésének kapcsán szerette volna ezeket a hangfelvételeket felperes felhasználni, de az első- és a másodfokú bíróság egyaránt azt állapította meg, hogy a hangfelvételek személyiségi jogot sértő

⁴¹ DÖME (2017a) i. m. 1147–1148.

⁴² GRÁD András: Lesben álló bizonyítás – a titkos hangfelvételek felhasználhatósága a bírósági eljárásban. *Családi Jog*, 2016/3. 25–26.

volta miatt, továbbá hogy egyébként azok felhasználására indokolt helyzet nem áll fenn – az anya beismerő előadásainak köszönhetően –, a hangfelvételek bizonyítékként való felvételét el kell utasítani. Felperes a felülvizsgálati kérelmében kérte a hanganyagok bizonyítékként való befogadását hivatkozva a szabad bizonyítás elvére. A kialakult bírói gyakorlat által támasztott követelmény szerint csak abban az esetekben használható fel titokban készített hangfelvétel, ha más bizonyítási eszköz nem áll rendelkezésre. Mivel a tárgyalat ügyben az alperes előadásában nem tagadta a felperesi állításokat, ezért a Kúria megerősítette az eljárat bíróságokat, a készített hangfelvételek felhasználását a bíróságok jogszerűen utasították el.⁴³

Ennek az ügynek a kapcsán felmerülhet az a kérdés, hogy miként kerülne megítélés alá az új Pp. szerint akkor, ha alperes tagadja felperes állításait annak érdekében, hogy a gyermekek felügyeleti jogát nagyobb részben megszerezhesse. Ragaszkodna-e a bíróság az elutasításhoz a 269. § (1) d) alapján, vagy mérlegelési jogosultságát kihasználva mégis engedné a hangfelvétel bizonyítékként való befogadását. Természetesen a jelenleg felmerülő kérdések megválaszolására csak évek múltán kapunk választ a joggyakorlattól. Bár jóllehet a tárgyalat perben is voltak más bizonyítékok, – tanúk, óvodai vélemény, nevelési tanácsadói vélemény például – de nem állítható, hogy azok teljesen objektívek, hiszen személyi jellegű bizonyítási eszközök lévén, könnyen felmerülhet szintén a manipuláció problémája is.⁴⁴ E felmerült kérdés kapcsán megjegyzendő az is, hogy a bírói gyakorlat szerint nem lehet visszaélésszerű a személyhez fűződő jogok gyakorlása.⁴⁵

Az új Pp. hatálybalépésének kapujában született az a Szegedi Ítélet, amely meghozott ítélet, melynek érdekessége, hogy már az új Pp-re való hivatkozást is találunk benne. Alperes kép-és hangfelvételt terjesztett bizonyítékul a bíróság elé. Felperes külön pert indított személyiségi jogának megsértése miatt, továbbá indokként megjelölte azt is, hogy alperes bizonyítása eredménytelenül zárult. Az Ítéletábla azonban kifejtette, hogy a bizonyítás eredményességének nincs relevanciája, ugyanis amennyiben lenne, alperes bizonyítási szükséghelyzetbe kerülne, ami szükségtelenül hátrányos helyzettel járna.⁴⁶

⁴³ BH2015.38.

⁴⁴ GRÁD i. m. 26.

⁴⁵ DÖME (2017a) i. m. 1149.

⁴⁶ Szegedi Ítéletábla Pf.20289/2017/4. számú határozata személyiségi jog megsértése tárgyában.

Egy másik, ugyancsak a Szegedi Ítéltábla által meghozott ítélet⁴⁷ is érdekes a jogellenesen készített hangfelvételek felhasználhatóságának szempontjából. A felek között munkaviszony megszüntetése miatt indult egy korábbi per, ahol az alperes – munkavállaló – felperes – munkáltató – tudta nélkül több beszélgetésükről is hangfelvételt készített, melyeket bizonyítékként fel kívánt használni, ám a felhasználás – az adathordozón csatoltak tartalmának meghallgatása, ismertetése – a megállapítás iránti per megindulásáig nem történt meg. Felperes az Ítéltábla elé került keresetében többek közt kérte a jogsértéssel előállított dolog megsemmisítését. Az Ítéltábla határozatában kijelentette, hogy a felhasználás indokoltságáról a munkaügyi bíróságnak kell döntenie, a jogvita lezárultáig pedig a hangfelvétel nem semmisíthető meg.

3. Alkotmánybírósági megítélés

Természetesen, mint minden törvénynek, úgy az új Pp.-nek is összhangban kell lennie az egész magyar jogrendszerre kiható Alaptörvénnyel. A jogsértő bizonyítási eszközök felhasználhatóságát az Alkotmánybíróság is górcső alá vette, mégpedig a tisztességes eljárás kritériumával kapcsolatban. Mivelhogy a tisztességes eljáráshoz való jog vonatkozásában nem került rögzítésre olyan részlet-szabály, mely akár a bizonyítékok kizárását szabályozná, az Alkotmánybíróság meggyőződése szerint ezek kialakítása a jogalkotó hatáskörébe tartozó feladat, később pedig a bíróságok jogalkalmazásai során kialakuló értelmezései adhatnak támpontokat.⁴⁸

Fontos továbbá annak felismerése és megállapítása is, hogy a jogsértő bizonyítási eszközök nagy számban alapjogsértéssel – különösen a magánélet, magánszféra megsértésével – keletkeznek, így a bizonyítás témakörét elkerülhetetlenül az alkotmányjog felé tereli.⁴⁹ Az pedig, ha ezen alapjogsértő bizonyítási eszközök alkalmazhatóságát a jogalkotó nem szabályozza alkotmányjogi szinten, úgy a bírói mérlegelés – netán bírói önkénnyel – sokkal nagyobb szerephez jutna, mint ami a jogbiztonság követelményének eleget tesz. Megfelelő szabályozás hiányában a bizalmi kapcsolatok sérülése lehet a legnagyobb

⁴⁷ Szegedi Ítéltábla Pf.20782/2015/4. számú határozata megállapítás iránti per tárgyában.

⁴⁸ NAGY (2016a) i. m. 19–20.; 3104/2014. (IV.11) AB végzés.

⁴⁹ SULYOK Márton: Az alapjogsértő bizonyítás összehasonlító alkotmányjogi összefüggései és a magánszféravédelem. *Eljárásjogi Szemle*, 2017/1. 4.

felmerülő probléma, például a korábbiakban tárgyalthoz hasonló esetben, ahol a szülők egyike a felperesi, míg a másik az alperesi oldalon helyezkedik el.⁵⁰

A személyiségi jog megsértésével készült bizonyítási eszközök esetében további alkotmányjogban gyökeredző problémáról kell említést tenni. Hiszen egyik oldalon a személyiségi jog védelme áll, míg vele szemben a joghoz jutás joga. Mindkét oldal védelme mellett számos érv felhozható, ennek megfelelően a jog erkölcsi, etikai továbbá preventív nevelő célja ezeknek a jogellenesnek minősülő bizonyítékoknak a kizárását követeli meg. A mérleg másik oldalán viszont magát a polgári per célját találjuk, melynek társadalomban elfoglalt szerepe igen jelentős.⁵¹

Az utóbb említett Szegedi Ítéltábla elé került ügyben⁵² is alapjogi kollízió áll fenn. Egyrészt az alperest megillető tisztességes eljárásról való jog részjogosítványként a védekezés joga, másrészt a felperes személyiségi joga szintén alkotmány által biztosított. Az Ítéltábla ennek kapcsán hivatkozik az Alkotmánybíróság gyakorlatára, miszerint ilyen esetekben az egyik jog védelme folytán kialakuló jogsérelem abban az esetben válhat jogszerűvé, amennyiben ez kellőképpen indokolt, valamint az elérni kívánt cél fontossága arányos a sérelemmel.

4. Összegzés

Ugyan a probléma már nem új, a technika mostanra vált olyannyira elérhetővé, hogy a jogalkotó nem mehetett el a téma jogi rendezése mellett. Jól tükrözi a probléma nehézségét az is, hogy a többi vizsgált ország eljárásjogában sem került szabályozásra idáig a jogsértő bizonyítási eszközök felhasználhatóságának kérdése. A kiegészítő jellegű jogirodalmi vélemények pedig gyakran esnek egymással ellentétbe. Ez mutatja azt is, hogy mennyire nem egyszerű minden szempontot kielégítő jogi keretet szabni a felhasználhatóságot illetően. A szabályozás kialakítása során az esetek egyedisége miatt szükségesnek bizonyult a bírói mérlegelési lehetőség fenntartása. Egy gyermekelhelyezési per során mindenekelőtt a gyermek érdekeit kell szem előtt tartani, ezért lehetőséget kell biztosítani a szülőknek arra, hogy esetlegesen jogsértő bizonyítási eszközt

⁵⁰ SÚLYOK i. m. 6.

⁵¹ PAPP Zsuzsanna: *Az illegális eredetű illetve a felhasználásukkal személyiségi jogot sértő információk a polgári perbeli bizonyításban című doktori értekezésének tézisei*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2011. 18–19.

⁵² Szegedi Ítéltábla Pf.II.20.782/2015./4. számú határozata megállapítás iránti per tárgyában.

alkalmazhassanak. Ezért gondolom helyesebbnek Orbán álláspontját⁵³, vagyis, hogy amennyiben a bizonyíték kizárólag a bíróság előtt kerül felhasználásra, az ne vonja maga után a jogsértő jelleget. Ugyan ez valamelyest szemben állna az új Pp. egyik céljával, vagyis azzal a prevenciós céllal, hogy egy jogállamban nem alkotható olyan törvény, mely jogsértő bizonyításra ösztönzi a perben állókat. Mivel az új Pp. alapvetően a régi Pp. hatálya alatt kialakult bírói gyakorlaton alapszik, feltételezhetően kellő teret hagy az egyes esetekben megjelenő bizonyítási eszközöknek, mégis megfelelő lehatároltsággal tudta a jogalkotó szabályozni a területet, annak érdekében, hogy jelentős mértékű jogsértés ne lehessen.

⁵³ ORBÁN László: *A hangfelvétel alkalmazásának néhány kérdése a polgári eljárásban.* [Polgári Eljárásjogi Füzetek VIII. A polgári eljárásjog időszerű kérdései.] Budapest, 1976. 171–172.

AZ EMBERI MÉLTÓSÁG MEGÍTÉLÉSÉNEK ÁTALAKULÁSA A MAGYAR MAGÁNJOGBAN

KOZMA Beatrix

1. A személyiségi jogok kialakulása

A személyiségi jog egyidős a joggal. Személyiségi jogról, mint jogfilozófiai kategóriáról viszont alig két évszázada beszélhetünk – főként John Locke, Thomas Hobbes és Jean-Jacques Rousseau nyomán, és mint polgári jogi kategória még rövidebb idő óta él a jogrendszerekben.¹ A személyiségi jogok védelméről először a római matróna kapcsán beszélhetünk, aki keresetért fordult a prétorhoz, mert az utcán gúnyosan szűznek nevezték.² Az általános személyiségi jog kialakulása a 19. századi német jogtudomány terméke, és ennek minden jegyét magán is viseli, amelyek közül legkirívóbb, hogy ez csupán elméleti kategória.³ Hazánkban az 1959. évi Polgári törvénykönyv⁴ megalkotása után egyre jelentősebb fejlődésnek indult a személyiség jogi védelme, mindezen felgyorsult folyamatok okán vált szükségessé a törvénykönyv módosítása. A nagymértékű és látványos újraszabályozásra 1977-ben került sor, ami az 1959-es törvénykönyv személyiségi jogokat érintő fejezetből egyetlen részt sem hagyott érintetlenül és tartalmi újításokat is hozott. A módosítás célja a fejlesztés volt, amelynek oka főként, hogy a személyhez fűződő jogokról szóló generálklauzulát nehéz volt alkalmazni, valamint a személyiségi jogok védelméért indított pereknek csekély száma.⁵ A módosítás mindent megtett a fejlesztésért, bevezette a nem vagyoni károk megtérítését, és részletezte, bővítette az egyes különös személyiségi

¹ PETRIK Ferenc: *A személyiség jogi védelme*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 11.

² SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1993. 45.

³ PETRIK i. m. 225.

⁴ 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (továbbiakban: régi Ptk.).

⁵ Uo. 13.

jogokat. A vagyoni és személyiségi jogok különválasztása elképzelhetetlen volt az '50-es évek végéig, az volt a jogtudomány fő feladata, hogy minden erejével igazolja a személyiségi jogok és vagyoni viszonyok egyneműségét. Ennek megfelelően a személyiségi jogokat a Polgári Törvénykönyvből ki kellett zárni, vagy pedig hozzákapcsolni a vagyoni jogokhoz, mindezt önálló értékük elismerése nélkül. Mindez megváltozott a szovjet uralom alatt, az említett egybefonódást felváltotta a 'szocialista jogtudomány', amely elismerte a méltóság és becsület polgári jogi védelmét. Ezen jogok különváltak a vagyoni viszonyoktól és annak vált szükségessé a megalapozása, hogy hogyan válhatnak e minőségükben a polgári jog részévé.⁶ A személyiségi jogok fejlődésének legfontosabb vonása a védelem függetlenedése a tulajdonosi pozíciótól, a szocialista jogtudománynak mindaddig az volt a legnagyobb problémája, hogy a vagyoni viszonyokat szabályozó polgári törvénykönyvbe hogyan illeszthetők be a személyiségi jogok. Így a legnagyobb teljesítménye a törvénykönyvnek az, hogy megalapozta a személyiségi jogok függetlenedését a vagyoni jogoktól.⁷ Magyarországon az 1959. évi Ptk. is elismerte már az általános személyiségi jogot, a '77-es módosítás pedig ezt még egyértelműbbé tette.⁸

2. Az 1959. évi Polgári Törvénykönyv – a személyiségi jogok generálklauzula jellege

A Ptk. 75. § (1) bekezdése tartalmazza, hogy a személyhez fűződő jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani, és e jogok a törvény védelme alatt állnak, továbbá a személyhez fűződő jogokra vonatkozó szabályokat a jogi személyekre is alkalmazni kell, kivéve, ha a védelem – jellegénél fogva – csak a magánszemélyeket illetheti meg. A (3) bekezdésében pedig az olvasható, hogy a személyhez fűződő jogokat nem sérti az a magatartás, amelyhez a jogosult hozzájárult, feltéve, hogy a hozzájárulás megadása társadalmi érdeket nem sért vagy veszélyeztet, a személyhez fűződő jogokat egyébként korlátozó szerződés vagy egyoldalú nyilatkozat pedig semmis.⁹ A fentiek szerint a törvény 75. § (1) bekezdése általános jellegű védelemben részesítette a személyiségi jogokat. Ez a mondata a törvénynek, tehát hogy a személyhez fűződő jogokat mindenki köteles tiszteletben tartani generálklauzula, vagyis a később nevesített egyes

⁶ Uo. 14.

⁷ Uo. 16–17.

⁸ Uo. 17.

⁹ Ld. régi Ptk.

személyiségi jogok előtt fontosnak tartotta a törvényhozó, hogy általános jelleggel védelmet biztosítson minden személyiségi jogsérelemmel szemben. A törvény e szakasza a személyiségi jogok abszolút szerkezetét is mutatja. Minden személyiségi jogot sértő magatartás tiltott.¹⁰

A generálklauzula jelleg fontosságára az Alkotmánybíróság is felhívta a figyelmet, amikor megállapította, hogy a személyiségi jog „anyajoga” olyan szubszidiárius alapjog, amelyet mind az Alkotmánybíróság, mind az egyes bíróságok felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a nevesített személyiségi jogok nem alkalmazhatók.¹¹ Az emberi méltóság „anyajog” jellegét a bíróságok majd a 2013. évi. újrakodifikálás után ültették be gyakorlatukba, ahogy azt majd a 3263/2018.(VII. 20.) AB határozatban is látjuk. A 2013. évi. V. törvényig a bíróságok csak szubszidiárius jogként alkalmazták.

A személyhez fűződő jogok esetében is felmerül a joggal való rendelkezés kérdésköre a régi Ptk.ban. A személyiségi jogok esetében csak azzal a korlátozással találkozunk a 75. § (3) bekezdésében, hogy a hozzájárulás megadása nem sérthet vagy veszélyeztethet társadalmi érdeket. A jogosult a hozzájárulást egyébként bármikor visszavonhatja, amíg a magatartást el nem végezték.¹² A személyhez fűződő jogokat korlátozó szerződés vagy jognyilatkozat semmis, ilyen szerződések előfordulnak az életben, de bíróság elé azonban ritkán kerülnek.¹³

2.1. A személyiségi jogok sérelmének különös esetei

A régi Ptk. 76. §-a kiemelt néhányat a személyiségi jogok közül, amiket különösen fontosnak tartott védelemben részesíteni (e jogok többsége alapvető emberi jog is, és az Alkotmány¹⁴ is tartalmazta). A személyhez fűződő jogok sérelmét jelentette különösen az egyenlő bánásmód követelményének megsértése, a lelkiismereti és vallásszabadság sérelme és a személyes szabadság jogellenes korlátozása, a testi épség, az egészség, valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése.¹⁵ Ezek közül azonban csak azokat tartom szükségesnek bővebben kifejteni, amelyek az emberi méltósághoz szorosan kapcsolódnak.

¹⁰ JOBBÁGYI Gábor: *Személyi és családjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 68.

¹¹ 8/1990 AB. határozat.

¹² Uo. 68.

¹³ Uo. 69.

¹⁴ 1949. évi XX törvény, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya.

¹⁵ Ld. régi Ptk.

2.1.1. A jóhírnév védelme

Habár az egyes nevesített személyiségi jogok felsorolásában a becsület és az emberi méltóság védelme megelőzi a jóhírnév védelmét, azonban logikusabbnak tartom itt tárgyalni. A hírnév, becsület és az emberi méltóság a köznyelvben rokonértelmű szavak. A hírnév általában a személy társadalmi megítélésére vonatkozik és kiterjed nem csak a természetes, de a jogi személyekre is. A jóhírnév védelmének szükségessége akkor valósul meg, ha az egyén értékelését befolyásoló tényállítás vagy adatközlés nem az objektív valóságot fejezi ki, tehát ha valótlan, vagy valós tény hamis színben tüntet fel, attól függetlenül, hogy a jogsértés jó vagy rosszhiszemű volt-e. A jóhírnév megsértése abban az esetben is megvalósul, mikor a tényállítás objektíve alkalmas arra, hogy másban az adott személy hátrányos megítélését váltsa ki, azonban ez a hátrányos megítélés nem következik be. A hírnevet sértő közlés továbbá történhet szóban, írásban, vagy más kifejező eszközzel: rajzzal, képpel, mozdulattal. Meg kell jegyezni, hogy a valótlan tény állítása nem sért személyiségi jogot, ha az nem sértő, bántó tartalmú. A fent írottakat jól szemlélteti az alábbi, jó hírnevet sértő jogesetbeli tényállítás. Az alperes különböző médiumoknak adott nyilatkozataiban azt állította, hogy egy adott képen látható meztelen nő és a felperes személye azonos (valójában szerkesztett kép volt). A II. rendű alperes azzal az üzenettel továbbította ezt a képet tizennégy személynek, hogy az azon szereplő meztelen nő és a felperes személye megegyezik, ezt a hamis tényállításokat tartalmazó üzenetet III. rendű alperestől kapta. V. rendű alperes egy internetes portálon tette közzé ezzel a szöveggel: „Iskolai botrány F.-on! Meztelenül pózolt a tanárnő”, valamint VI. rendű alperes pedig azzal, hogy az általa üzemeltetett televízió híradójában azt állította, hogy kép a felperest ábrázolja, megsértette a felperes jóhírnévhez és emberi méltósághoz fűződő személyiségi jogait.¹⁶ A képnek a felperes személyéhez való kötése, az ezzel kapcsolatos tényállítás, illetve híresztelés nem a Ptk. 80. § (1) bekezdése szentí képmással való visszaélést valósította meg, hanem a Ptk. 76. §-ában, illetve a 78. §-ának (1) bekezdésében nevesített emberi méltósághoz, valamint jó hírnévhez fűződő személyiségi jogokat sértették, itt is látszik, hogy a két személyiségi jogot rokonértelmű szavakként fogták fel. Ezzel az alpresek elindítói voltak annak a folyamatnak, amely a pedagógus foglalkozású – és ez által magasabb erkölcsi elvárások elé állított – felperes jó hírnevének és emberi méltóságának az egész ország nyilvánossága előtti súlyos megsértéséhez vezetett. Ahogy a jogesetből kitűnik nem vált el egymástól a jó

¹⁶ BDT2011. 2549.

hírnév és az emberi méltóság megsértése, hanem a kettőt együtt értelmezték, nem váltak el olyan élesen egymástól, mint a becsülethez és a jó hírnévhez való jog, hanem csupán egy szubszidiárius jogként hivatkoztak rá.

2.1.2. A becsület és az emberi méltóság védelme

A becsület a személyről a társadalomban kialakult értékítélet, amely, ha kedvezőtlen megítélésre változik, az jelenti a becsület megsértését. Léteznek azonban olyan magatartások, kifejezések is, amelyek már önmagukban sértik az emberi becsületet, társadalmi megítélését az egyénnek. Ezek alapján becsületsértő az olyan magatartás, kifejezés, közlés, vagy bármilyen a külvilágban megjelenő tény, amely tartalmára és tartalmának a valóságára tekintet nélkül, aránytalanul túlzó, indokolatlanul bántó, lealacsonyító, lealázó, lekicsinylő. A valóságtartalom nélküli sértegetés, megalázás sérti a személyhez fűződő jogot, tehát az ember becsületét. Az emberi méltóság minden személyt megillet. Minden magatartás, amely valakit gátol abban, hogy emberhez méltó életet éljen, azzal személyiségi jogát sérti.¹⁷ Az alábbiakban néhány olyan jogesetről lesz szó, amelyet alapvető fontosságú tárgyalni, mivel pontosan bemutatja, hogyan alakult a becsület és az emberi méltóság joggyakorlata az '59-es Polgári Törvénykönyv alapján. Az S. H. 2008. augusztus 12ei számának 4. oldalán kiskorú felperesekről korábban készült fényképfelvétel jelent meg a felperesek törvényes képviselőjének hozzájárulása nélkül. A felvételt az „Utcán éjszakáztak a romák” című és „Gárda: Hatvan roma adott díszkíséretet a B.i toborzóhoz” alcímű cikkben elhelyezve jelentette meg az alperes szerkesztősége. A fényképfelvétel alatt feltüntették, hogy a kép csak illusztráció, és nem a cikkben látható személyeket ábrázolja. A felperesek keresetükben kérték, hogy a bíróság állapítsa meg, hogy az alperesek megsértették becsülethez és az emberi méltósághoz, valamint a képmáshoz fűződő személyiségi jogait. Az elsőfokú bíróság megállapította, hogy azzal, hogy a képet a törvényes képviselők hozzájárulása nélkül közzétették, megvalósították a jogsértést. Azonban a továbbiakban a kereset elutasította. Az elsőfokú bíróság indokolása szerint becsületsértés azért nem valósult meg, mivel a kép valóban a roma gyerekeket ábrázolja, azonban a kép alatt szereplő mondat – „Felvételünk illusztráció, nem a cikkünkben említett települések lakosait ábrázolja” – miatt egyértelmű mindeki számára, hogy a képen szereplő

¹⁷ GADÓ Gábor – NÉMETH Anita – SÁRINÉ SIMKÓ Ágnes: *Ptk. Fordítókules oda-vissza*. Budapest, HVG-Orac, 2014. 178. 17. pótlás.

személyek és a cikk tartalma között nincs összefüggés, és társadalmi megítélésükben a felvétel közzététele miatt hátrányos változás nem következett be. A becsület – a bírói gyakorlatban elfogadott elvi álláspont szerint – a személy társadalmi megítélése. Ennek mikénti alakulásában – egyebek mellett – jelentős szerepe van az egyes polgárok egyénről alkotott véleményének. Ez kifejezésre juthat szóbeli, írásbeli formában és bármilyen más értékelést hordozó formában. Olyankor, amikor ezek a megnyilvánulások nem valósak, torzok, vagy következtelenek, illetve kifejezőmódjukban alkalmasak arra, hogy az egyén társadalmi elismertége kedvezőtlenül megváltozzon, sértik a személy becsületét. Az alperes által közzétett fényképfelvétel azonban ilyen értékítéletet nem tartalmaz, ezért az alperes terhére a becsület megsértése nem állapítható meg. A magasabb szintű bíróság megváltoztatta az ítéletet, hivatkozva a 95/2008. (VII. 3.) AB határozatra: a becsület megsértésétől különbözik az emberi méltóság sérelme. Az emberi méltóság az egyéni értékektől függetlenül mindekit megillet. Az Alkotmány 54. §-ának (1) bekezdésére is figyelemmel, az emberi méltósághoz való jognak az élethez való joggal egységben kell azt biztosítania, hogy ne lehessen különbséget tenni „értékesebb” és „értéktelenebb” emberi életek között. Az emberi méltóságban mindeki osztozik, aki ember, függetlenül attól, hogy mennyit valósított meg az emberi lehetőségekből és miért épp annyit. Az életek egyenlőségét éppen az egyenlő méltóság biztosítja. Az emberi méltósághoz való jog csupán az emberi státusz meghatározójaként, az emberi étellel együtt fennálló egységben abszolút és korlátozhatatlan. Akkor, amikor az alperesek a törvényes képviselők engedélye nélkül megjelentették a cikket, a felpereseknek megsértették emberi méltóságukat, a képmáshoz való jog megsértésén túl. Az alperesek jogsértését nem fedi el az a tény, hogy apró betűkkel a fénykép alatt feltüntették, hogy az nem a település lakóit ábrázolja. Nem vitás ugyanis, hogy az alperes részéről a fénykép megjelentetését a felperesek – a fényképfelvételen jól látható – roma származása, illetve annak bemutatása indokolta. A cikk ugyanis éppen a romák és a Magyar Gárda közötti feszültséget, társadalmi ellentétet írja le, ehhez használta illusztrációként a felperesekről készült fényképfévetelt. A minden ember egyenlő méltóságú személy alaptételét sértő szervezettel való „összekapcsolás” mindeképpen megvalósítja az emberi méltóság sérelmét is.¹⁸

A következő jogeset tényállása is az emberi méltóság megsértéséről számol be, ezt egy önkormányzat valósította meg egy mulasztással, az önkormányzat azon mulasztása, hogy a szükséghelyzetben jogszerűen végzett tevékenységével

¹⁸ BDT2010. 2191.

okozott kárt, és a károsodás előtti állapotot a felmerült szükséghelyzet elmúlta után nem állította helyre, a magánlakás zavartalan használatához fűződő személyiségi jogot és ezzel az emberi méltóságot sérti. Az Alkotmány által is nevesített, a magánlakás sértetlenségéhez fűződő alapjog az emberi méltósághoz való általános személyiségi jognak az egyik alkotóeleme. A bíróság hivatkozott arra, hogy a magánszféra egyik jelentős összetevőjének az érinthetlenségét alapozza meg a kívülállók bizonyos zavaró, beavatkozó, sértő megnyilvánulásaitól való mentesség. A személyiségi jogok „anyajoga”, az alapjogi katalógus élén álló, az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében és az 1959-es Ptk. 76. §-ában minden ember veleszületett jogaként deklarált emberi méltóság védelme folytán a személy tág értelemben vett magánszférája, az ember nem vagyoni értékeinek védelmét hivatott biztosítani, és ezzel a személyiségi jogok nyernek a polgári jogban védelmet.¹⁹ A magánszférát az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett, az emberi jogok és azok alapvető védelméről szóló Egyezmény 8. Cikkének 1. bekezdése és az 1976. évi 8. számú törvényerejű rendelettel kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 17. Cikkének 1. bekezdése is védi. Az Alkotmánybíróság értelmezésében az alapjogi védelmet élvező magánszférához, „a magánlakás sérthetlenségéhez való alapjog, az emberi méltósághoz való jog, mint általános személyiségi jog alkotóelemeinek egyik, az Alkotmány által nevesítetten biztosított alakzata, amely a magánszféra egyik jelentős összetevőjének sérthetlenségét alapozza meg”. A törvény nem magát a helyszínt védi, hanem az embert. A magánlakás sérthetlenségéhez való jog az emberi méltósághoz való jog meghatározott szempontú konkretizálása.²⁰

Az alábbiügyben azonban a bíróság nem állapította meg a jogsértést, mivel az nem célzott volt, nem kifejezetten a felperseket támadta. I. rendű alperes megsértette a felperesek emberi méltósághoz való jogát azzal, hogy a felperesek keresetlevelének I. rendű alpereshez történő benyújtását követően az 1952. évi III. törvény 125. §-ának (1) bekezdésében foglaltakat megsértve harminc napon belül nem intézkedett a tárgyalási határnap kitűzéséről. Az elsőfokú bíróság az Alkotmány 8., 50., 54., és 57. §-ai, valamint az 1959. évi IV. törvény 75. és a 76. §-a alapján megállapította, hogy az alperesek által elkövetett ügyintézési késedelmek, mint eljárási szabálysértések miatt – függetlenül attól, hogy a történt mulasztások az eljáró bíróságoknak felróhatóak voltak-e – sértült a felperesek személyhez fűződő joga, az emberi méltósága. A magasabb szintű bíróság az ítéletet megváltoztatta, indoklásában arra tért ki, hogy:

¹⁹ BDT2016. 3543.

²⁰ 44/2004. (XI. 23.), 1115/B/1995., 2/2007. (I. 24.) AB határozatok.

„a polgári jog által biztosított személyiségvédelem körében az ember személyiségét alkotó lényegi tulajdonságok és ismérvek összessége jelenti az emberi méltóságot és (külön nevesített személyiségi jogok hiányában) a személyiséget ebben a vonatkozásban ért támadás ad csak alapot az emberi méltóság sérelme miatti személyiségi jogvédelemre. A felperesek nem állították és ebből kifolyólag nem is biznyították, hogy személyiségük lényegét alkotó tulajdonságok és ismérvek miatt nem tartották be az alperesek az őket terhelő eljárási szabályokat, azokat kifejezetten személyükre tekintettel sértették volna meg.”

Így tehát a feperekek személye ellen irányuló közvetlen támadás hiányában a Ptk. 76. §-ában védett emberi méltóság megsértésének megállapítására nincs lehetőség.²¹

A jogesetkből megállapítható tehát, hogy az emberi méltóság a régi Ptk. alapján általános védelemben részesült. Azonban általában más személyiségi joggal összekötve jelent meg, önálló értelmezését az Alkotmánybíróság határozataiban találjuk. Mivel a jogalkalmazóknak nem volt gyakorlata az emberi méltóság megsértése ügyében indított perekben nagyrészt az alkotmánybírói értelemzésekre támaszkodtak.

3. 2013. évi Polgári törvénykönyv megalkotásával bekövetkező változások

A magánjog Gustav Radbruch-tól idézve „minden jogok szívkamrája”, vagy Sólyom László szavaival élve „uralkodáshoz szokott jogág”, azaz a társadalom legjellemzőbb, legkimunkáltabb jogi területe.²² A magánjog az ember egész életére, társadalmi kapcsolataira kiterjed. A magánjog tehát mástól független, önálló, autonóm emberi vonatkozások, kapcsolatok és viszonyok szabályozási területe. Az ember személy, aki egyszerre individuum és társadalmi lény. Ez adja az ember személyiségét, személyiségéből legmeghatározóbb a méltósága, hiszen minden ember egyszeri, egyedi, helyettesíthetetlen, megismételhetetlen, valamint minden jogok legfőbb forrása, ez az emberrel együtt járó minőség. Az ember méltósága jogok szerzésének az alapja, további szabadságok forrása.

²¹ EBH2007. 1598.

²² LÁDADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános rész.* Budapest, Dialog Campus, 1998.

Ezekből következőleg tulajdonképpen ún. „általános személyiségi jog” tartalmi eleme, ez pedig „anyajog”, tehát olyan szubszidiárius jog, amelyből további jogok erednek. A 2013. évi V. törvény kimondja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy törvény és mások jogainak korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy abban őt senki ne gátolja.

A személyhez fűződő jogok fogalmát szinte lehetetlen pontosan és kimerítően meghatározni, azok jellege miatt.

„Ez a jogintézmény az autonómiát írja zászlajára és céljának bármely megfogalmazása – a személyiség szabad kibontakozása [...], vagy az önérvényesítés, azaz az individuum érinthetlensége stb. – ugyanazt jelenti. Az autonóm emberi személyiség megvalósítása azonban kivételes teljesítmény és ugyanakkor a legszemélyesebb is: kívülről – hát még jogilag! – nem biztosítható, de meg sem határozható; a körülményektől viszonylag független, mert mértéke maga az egyén. A jog itt olyasmit ígér, amit nem adhat, és maga a személyiségi jog természetesen nem is úgy funkcionál, mitha ezt akarná nyújtani.”²³

Az ember életét, testi épségét, méltóságát, tehát a nem vagyoni értékeit védi a polgári jog, az alkotmányjog, büntetőjog. Tulajdonképpen nincs olyan jogág amely ne részesítené védelemben. A polgári jog mellett a büntetőjog nyújtja a legszélesebb védelmet, hiszen aki megsérti az adott személyiségi jogokat, azokkal szemben büntetőszankciót alkalmaz, ha a társadalmi érdek szükségessé teszi.²⁴

3.1. A személyiségi jogok általános védelme

A Ptk. a „személyhez fűződő jogok” helyett a találóbbr, kifejezőbb „személyiségi jogok” kifejezést használja az egyének magánszférájának védelmére hivatott jogok jelölésére.²⁵ A Ptk. a személyiségi jogok szabályait immáron az Ember mint jogalany címet viselő Második könyv Harmadik része tartalmazza, így

²³ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 313.

²⁴ VÉKÁS Lajos: *Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*. Budapest, CompLex, 2008. 157.

²⁵ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.

tehát a szabályozás középpontjában az ember áll. A Ptk. természetesen a jogi személyek védelmének is eleget tesz, erről egy utaló szabállyal rendelkezik.²⁶

„A személyiség eleven folyam, mely sohasem áll meg, és a saját medrében halad a külső világnak máslényegű tárgyai közt. Ennek a folyamnak az érintetlenségét védeni hivatása a jognak egyfelől abban, hogy mozgása ne legyen elhomályosítva, tisztasága ne legyen akadályozva, másfelől, hogy önmagával azonossága és más ily folyamatoktól – valamint a külvilágtól – való különbözősége el legyen ismerve.”²⁷

A Ptk. a korábbi szabályozáshoz hasonlóan általános védelemben részesíti a személyiségi jogokat, védelmet nyújt a személyiségi jogok megsértésének minden formája ellen.²⁸ Személyiségi jogai a jogi személyeknek éppúgy lehetnek, mint a természetes személyeknek. Azonban vannak jogok, amelyek jellegüknél fogva csak természetes személyekhez kapcsolódhatnak, ilyen az élet, egészség, emberi méltóság védelme, tekintettel arra, hogy a jogi személyek biológiai mivolta hiányzik.²⁹

A Ptk. két elemből felépítve határozza meg a személyiségi jogok rendszerét. Egyik elem a 20. század eleji magánjogi kodifikációból ismert, pontos és gördülékeny, a személyiségi jogok lényegét és rendeltetését kifejező általános szabályt fogad el, a második elem pedig, lényegét tekintve megismétli az 1959. évi Ptk szabályát. Míg a régi Ptk. a személyiségi jogok passzív oldalát hangsúlyozta, addig az új rendelkezés az aktív oldalt. E két elemből alkotott generálklauzula teljes, abszolút védelemben részesíti a személyiségi jogokat. A Ptk a személyiségi jogok centrumába az emberi méltóságot helyezi, ezt tekinti minden személyiségi jog a nevesített, és nem nevesített személyiségi jogok “anyajogának”. Feloldotta ezzel a régi Ptk. ellentmondását, ahol legáltalánosabb volt az emberi méltóság fogalma, egy volt a nevesített személyiségi jogok közül.³⁰ A Ptk. a személyiségi jogokat tehát általános jelleggel részesíti védelemben, a korábbihoz hasonlóan. A Ptk. személyiségi jogokat tartalmazó generálklauzula

²⁶ VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter: *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 123.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 124.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 125.

jellege azért is fontos, mert a jövőben is keletkezhetnek személyiségi jogok, és e generálklauzula jelleg már előre védelemben részesíti azokat is.³¹

A Ptk. előtti szabályozáshoz képest eltérés, hogy a személyiségi jogok védelmét kimondó generálklauzulát közvetlenül már nem követik a nevesített személyiségi jogok példálózó felsorolásai, arról, hogy milyen magatartások sérthetik a személyiségi jogokat. Ezzel a megoldással a Ptk. kihangsúlyozza a generálklauzula jellegét, tehát hogy félreérthetetlenül a személyiségi jogok védelme ezen a főszabályon alapul.³² Elvileg minden személyiségi jogot ért sérelem jogellenes, azonban vannak olyan körülmények, amelyek fennállása esetén a jogellenesség kizárt. A törvény nem említi, de kizárt a jogellenesség, ha valaki jogos védelmi helyzetben sérti meg más személyiségi jogát. Szintén kizárt a jogellenesség megléte, ha az érintett beleegyezett, ennek azonban kifejezetten kell lennie és nem lehet kiterjesztően értelmezni, vagy pedig jogszabályi engedély alapján lépi át valaki az oltalmazott magánautonómia határait.³³ Azt a kitélt azonban nem tartalmazza a törvény, amit a korábbi törvényszöveg, tehát hogy a hozzájárulás megadása ne sértsen vagy veszélyeztessen társadalmi érdeket.³⁴

3.2. Az emberi méltóság mint „anyajog”

„Bár az Alkotmányok és különböző emberi jogi nemzetközi dokumentumok az emberi méltósághoz való alapjogról szólnak, az eddig elmondottakból látni kell, hogy értelmetlen az élethez és az emberi méltósághoz való jogról beszélni, mert ezek tulajdonképpen létezésünk szubsztanciái, amelyek teremtésünkből származnak, és amelyek nem jogok, hanem az emberi jogok forrásai. Mivel az emberi méltóság az állam és a jog által érinthetetlen, a jognak egyedüli lehetősége, hogy védje, óvja a feltétlen tiszteletbentartás parancsával bástyázza körül az emberi méltóságot.”³⁵

A Nemzeti Hitvallás kinyilvánítja, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság. Az Alaptörvény tehát emberi minőségként értelmezi az emberi méltósá-

³¹ Uo.

³² Uo. 126.

³³ Uo.

³⁴ Uo. 127.

³⁵ LÁBADY Tamás: Az emberi személy az új Polgári Törvénykönyvben. http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Labady_szekfoglalo.pdf 2018.08.13.

got, olyan, mindenki rendelkezése alól kivont érinthetetlen magját jelenti, ami nem engedi az embert eltárgyasodni, az alanyt emberré teszi. Alkotmányos alapjogok, értékek, és kötelezettségek rendszerének tényleges alapja. Az emberi méltóság tehát „anyajog”, igazolja ezt a nyelvtani értelmezése is. A törvények mindenhol úgy emlegetik, mint amiből minden más jog ered, további jogok szerzésének az alapja, így helytálló az „anyajog” kifejezés. Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön is írja,³⁶ hogy az emberi méltóság mindent megelőző jog, valójában nem is jog, az ember lényegét adja, ami transzcendens, és további jogok forrása. Minden jog korlátozásának végső határa az ember méltóságához való joga. Az ember méltósága további jogok szerzésének az alapja. Tehát az emberi méltóság „anyajog”, hiszen további jogok forrása, a személyiségi jogok az emberi méltóságból erednek, ahogy a Ptk. is tartalmazza „az emberi méltóságot és az abból eredő személyiségi jogokat...”.

3.3. Nevesített személyiségi jogok

A Ptk. követi azt a kodifikációs megoldást, amit az 1959.évi Polgári Törvénykönyv is alkalmazott, és kiemeli a legfontosabb nevesített személyiségi jogokat, néhányat közülük bővebben ki is fejt. Arra még nem kaptunk választ, hogy mi alapján választotta a törvényhozó ezt a csoportosítást, azonban gyakorlati jelentősége tulajdonképpen nincs.³⁷ Itt is, ahogy a régi törvénykönyv kifejtésénél, csak néhány ide tartozó nevesített személyiségi jog kifejtése indokolt, ami szorosan összefügg az emberi méltóság jelenlegi értelmezésével.

3.3.1. A becsület és a jóhírnév megsértése

A Ptk. a becsülethez való jogot az 1959-es kódexhez képest bővebben szabályozza. Olyan magatartásokat tilt főként, amelyek valamely ember társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmasak. A becsület megsértése tulajdonképpen véleménynyilvánítás egy adott személyről, azonban ez a vélemény kifejezőmódjában indokolatlanul bántó, megalázó. A becsület megsértéséhez tény állítása nem szükséges, és az sem, hogy az hamis állítás legyen, csak hogy a szöveggörnyezet, kifejezőmód, indokolatlanul bántó legyen.

³⁶ 23/1990. (X.II). [4].

³⁷ PETRIK Ferenc – POMEISL András: *Polgári Jog*. Budapest, HVG-Orac, 2013. 149.

Az indokolatlanságnak lényeges szerepe van, hiszen vélemény, kritika mindenkiről megfogalmazható, ez a véleménynyilvánítás joga, azonban tiszteletben tartva személyiségi jogait. A becsülethez való jog megsértése a gyakorlatban sok esetben nehezen azonosítható olyan tényállítások, vélemények megfogalmazásakor, amikor bár a tényállítás igaz, azonban azzal kapcsolatos, véleményt kifejező értékítéletét megjelenítő szövegkörnyezet már bizonyos fokú értékelést is tartalmaz.³⁸ A törvény a becsület mellett a jó hírnév tartalmi meghatározását is adja. A hírnév általában a személy értékeléséhez alapul szolgáló tényállítások valódiságára vonatkozik. A törvény szövegéből nem következik, hogy a jogsértés csak valótlan tény állításával következik be, erre a szövegben szereplő „különösen” szóról következtethetünk.

A bírói gyakorlat szerint a jó hírnév sérelmét megvalósítja, a más személyre vonatkozó valótlan tényállítás, és a valós tény hamis színben való feltüntetése is. A valós tények közlése és a közlés hangneme a jó hírnevet nem sérti, azonban más személyiségi jogot sérthet. A mástól szerzett információ továbbadása is sértheti a személy hírnevét: ez a valótlan tény híresztelését valósítja meg. Híresztelésnek kell tekinteni más személy tájékoztatásának, nyilatkozatának a közlését, akkor is ha ugyanazt az értesülést adja tovább, amit ő maga is kapott.³⁹ Érdekes, hogy a kegyeleti jog(ok) helyzete hogy alakul a jó hírnévvel és a becsülettel összefüggésben. Ez az a jogintézmény, ami áttételesen az elhunyt személyiségi jogát védi. Az elhunyt halálával jogképessége megszűnik és így személyiségi jogait sem lehet sérteni, tehát aki kegyeleti jogot sért, tulajdonképpen a hozzátartozó személyiségi jogát, jó hírnevét, becsületét sérti.⁴⁰ A következő ügyben a becsület, jó hírnév, valamint a művészet szabadsága áll egymással szemben. Az „Elment az Őszöd” című filmalkotás kapcsán megállapította a bíróság, hogy a közéleti szereplőknek nagyobb tűréshatárral kell rendelkezniük, mivel e minőségük – amit maguk vállaltak – miatt nagyobb társadalmi bírálatnak vannak kitéve, mint bármely magánszemély. A közéleti szereplők becsülete és jó hírneve is sérthető, azonban ezen sértés végső határa emberi méltóságuk sérthetetlensége, azonban mivel ez nem valósult meg ezen ügyben, valamint a magasabb tűrésküszöb miatt, itt nem volt indokolt megállapítani a jogsértést.

³⁸ OSZTOVITS Andárs (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 279.

³⁹ KÖRÖS András: Polgári jog. In: WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata I/VI*. Budapest, HVG-Orac, 2013. 153–154.

⁴⁰ KEREPESY Krisztián: *Az új Ptk. személyiségi jogi és kártérítési újdonságai*. Konferencia előadás. 2016.

3.3.2. *A képmáshoz és a hangfelvételhez való jog megsértése*

Az emberi személyiség legalapvetőbb megkülönböztetésének eszköze az ember képmása és hangja. Az ember mint a személyiség megjelenése a külső világban, az ember megkülönböztetésének és azonosításának eszköze, valamint feltétele. A képmás valamint a hangfelvétel e külső megjelenés tárgyi eszközzel történő rögzítése. A képmás, hangfelvétel az ember azonosítására szolgál. Személyiségi jogot sértenek, ha nem kérnek engedélyt képmás, hangfelvétel készítéséhez az érintett személytől. A régi Ptk. szerint e jogsértést csak az követte el, aki azt engedély nélkül felhasználta. E visszaélésből egyet külön ki is emelt a régi Ptk., méghozzá a nyilvánosságra hozatalt. A Ptk. az elkészítést is engedélyhez köti, nem csak a felhasználást. Az egyénről kép, hangfelvétel készítése kizárólagos rendelkezési körébe tartozik, csak az érintett személy hozzájárulásával lehet elkészíteni.

A felhasználást tágan kell értelmezni, tehát minden ebbe a körbe tartozik, ami által az más számára megismerhetővé, hozzáférhetővé válik. Nincs engedélyhez kötve képmás, hangfelvétel készítése, ha azt közszereplés közben készítik. Aki valamilyen közszerepléssel járó tevékenységet végez számolnia kell azzal, hogy róla kép, hangfelvételt készítenek. A közszereplők esetében a magánéletük azonban már nem tartozik ebbe a körbe, tehát ha nem közszerepléskor, hanem magánéletükben készítenek kép, hangfelvételt, ezzel megsértik személyiségi jogukat.⁴¹

A gyakorlat kialakította a tömegfelvétel fogalmát, amikor is képtelenség minden egyes embertől engedélyt kérni. Tömegfelvétel készítésének azonban több feltétele van: olyan eseményen kell készülnie, ahol megszokott képes hangfelvétel készítése, aki ezen részt vesz ezzel számolnia kell. Tömegfelvétel készíthető akkor is, ha ott nem megszokott a felvétel készítése, azonban ebben az esetben már szükség van az érintett, érintettek hozzájárulására. A hallgatólagos hozzájárulás csak akkor állapítható meg, ha az ábrázolt személy tudott arról, hogy róla felvétel készül.⁴² Itt érdemes ismertetni néhány olyan alkotmánybírói határozatot, amelyek lényegesek a továbbiakban: a nyilvános helyen készült, nem sértő, az érintett személyt tárgyilagosan ábrázoló felvétel általában nyilvánosságra hozható engedély nélkül, ha az a közérdeklődésre

⁴¹ KÖRÖS i. m. 157.

⁴² Uo. 158.

számot tartó tudósításhoz kapcsolódik és a jelenkor eseményeiről való szabad tájékoztatáshoz kötődik.⁴³

„Amennyiben a közhatalmat gyakorló személy fellépésére a közéletet befolyásoló események során kerül sor, úgy a képmáshoz való személyiségi jogainak gyakorlása, azok korlátozhatósága az általános, azaz a közéleti eseményeken pusztán jelenlévő magánszemélyek jogvédelmének szabályaihoz képest eltérő megítélés alá eshet.”⁴⁴

Fontos, hogy ha valaki közszereplő kísérelőjeként olyan eseményen vesz részt, amelyet közpénzből finanszíroznak, számolhat azzal, hogy arról a sajtó – akár képmásának felhasználásával – beszámolhat. Ha valaki rejtett kamerával készített felvételt felhasznál, sérti a közéleti szereplő képmáshoz és hangfelvételhez való jogát, ha a felvételen elhangzottak nem járulnak hozzá a közérdeklődésre számot tartó ügy megvitatásához, illetve ezt elősegítő információértékkel sem bírnak.⁴⁵

4. Az emberi méltóság joggyakorlata akkor és most

Az emberi méltóság fogalma, értelmezése nagy fejlődésen ment keresztül az 1959. évi Polgári Törvénykönyv 1977-es módosítása óta. A régi Ptk. alapján gazdag volt a joggyakorlat, azonban ezek nem kifejezetten az emberi méltóság megsértésére irányultak, hiszen számos esetben összekötve más személyhez fűződő joggal értelmezték (a becsület két elemből tevődik össze: egyrészt magában foglalja a társadalmi megbecsülést, másrészt az emberi méltóságot). Az emberi méltóságra úgy tekintettek, mint egy megfoghatatlan jogra, ezért tulajdonképpen nem is ezen jog megsértésére hivatkoztak, főleg nem önállóan. Az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jogot “általános személyiségi jognak” tekintette, amelyet a bíróságok felhívhatnak az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a nevesített személyiségi jogok egyike sem alkalmazható, tehát szubszidiáriusnak tekintették. A polgári jog által biztosított személyiségvédelem körében az ember személyiségét alkotó lényegi tulajdonságok és ismérvek összessége jelenti az emberi méltóságot. Ez a Ptk.-ban ma is

⁴³ 28/2014. (IX. 29.) AB határozat.

⁴⁴ 1/2015 JEH.

⁴⁵ BDT2017. 3760.

így értelmezendő, azonban a kodifikátorok már nem egy nevesített személyiségi jognak tekintik, hanem „anyajognak”, tehát minden további személyiségi jog eredőjének. A Ptk. alapján bírói joggyakorlattal még nem igazán rendelkezünk, és hogy ez az „anyajog” jelleg hogyan befolyásolja a bírói értelmezést, gyakorlatot, a jövőben fog eldőlni.

A személyek jogánál érezhető leginkább a jogi szabályozás esetlensége, a jogalkotó szabályozással, egy általános keretszabállyal próbálja láthatóvá tenni az emberi személyiség egészét, sokoldalúságát, immateriális jellegét megfogalmazva ezzel a személyiség egyes oltalmazandó zónáit. Ezt a feladatot azonban a bírói gyakorlatra bízva, a gyakorlatra testálja ennek tartalmi megtöltését.⁴⁶ Van miből kiindulnia a bírói gyakorlatnak, hiszen az Alkotmánybíróság, már számos határozatot hozott az emberi méltóság újraértelmezése óta. Érdemesmegemlíteni a következő határozatot, mivel olyan fontos megállapítást tesz, ami a további jogértelmezés számára kiváló kiindulási pontot nyújt. Az Alkotmánybírósági határozatok az 1959. évi törvénykönyv értelmezésénél is nagy szerepet játszottak éskiindulópontul szolgáltak a jogalkalmazók számára. A legjobban szemlélteti az alkotmánybírósági értelmezést a 3263/2018. (VII. 20.) AB határozat, amelyben az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a véleménynyilvánítás végső korlátja az ember méltósága, ezt azok a közlések lépik át, amelyek az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusába ütköznek, azaz a méltóságnak az emberi mivolt lényegét jogilag megragadó tartalmát sértik. Az Alkotmánybíróság hangsúlyozza, hogy a szólásszabadságnak nem a véleménynyilvánítás gyalázkodó vagy becsmérő jellegének szab határt, hanem az emberi méltóság, azaz az emberi mivolt lényegét meghatározó és óvó magját részesíti védelemben. „Az emberi méltóságnak ezt a korlátozhatatlan tartományát nem a méltóságból fakadó egyes részjogok (pl. becsület, jóhírnév) minősített, intenzív becsmérése sérti, hanem az, ha a véleménynyilvánítása eleve ennek a sajátosan védett szférának a megsértésre irányul.” Erre a jogsértésre példaként hozható, ha valaki kétségbe vonja a másik személy emberi mivoltát, emberként kezelésének követelményét, valamint az, ha az emberi természet legbelsőbb köreibe hatol, támadva az identitás és a személyiség lényegét alkotó vonásokat. A becsületérzés szubjektív kategóriájával szemben az emberi méltóság megsértése objektív kategória.⁴⁷ Nem találta megalapozottnak azonban a bíróság a felperes keresetét a következő jogesetben. Az Elment az Őszöd című filmalkotásban egy korábbi

⁴⁶ CSEHI Zoltán – NAVRATYIL Zoltán: *A személyek joga, a 2013. évi V. törvény alapján. Az új Polgári Törvénykönyv szövegének rövid magyarázata*. Budapest, Menedzser Praxis, 2013. 11.

⁴⁷ 3263/2018. (VII. 20.) AB határozat.

miniszterelnök személyét egy valós alapokon nyugvó, de fiktív történetbe helyezte, amelyben a 2006-os őszi események az „öszödi beszéd” kapcsán kitörő lázongások és utcai felvonulások, összecsapások kapcsán őt a bíróság elítéli, majd az egyik jelentben egyenesen rabláncon vezetik. A korábbi miniszterelnök emberi méltósága, valamint becsülete és jóhírneve megsértésére hivatkozva indított pert. A bíróság azonban a keresetet elutasította, arra hivatkozva, hogy a film nem lépte túl a közéleti szereplők kritizálhatóságára vonatkozó véleménynyilvánítási szabadság határait.⁴⁸ Valamint emberi méltóságát nem is sérthette, hiszen nem vonta kétségbe emberi mivoltát, nem sértette az ember legfelsőbb érinthetetlen magját. Kérdésként merül fel, ha az emberi méltóság „anyajog”, akkor aki megsérti más, ebből eredő személyiségi jogát, szükségképpen sértie emberi méltóságát is, tekintettel arra, hogy minden személyiségi jog eredője. A válasz nem, nem sérti, hiszen nem szinoním fogalmak. Az, hogy az emberi méltóság „anyajog”, azt jelenti, hogy azáltal lehet becsülethez, képmáshoz, egyéb személyiségi joghoz való joga, hogy méltósággal rendelkezik. Tehát megállapítható, hogy azon közlések, cselekvések sértik az emberi méltóságot, amik dehumanizálnak, és az ember mivolt legfelsőbb voltát támadják, az embert nem kezelik emberi lényként.

⁴⁸ KOLTAY András: A közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmének kérdései Európában, különös tekintettel a magyar jogrendszerre. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 13–95.

UNEQUAL COUNTRIES – UNEQUAL TREATIES

Are Treaties Always Fair?

Gina MERRIKIN

1. Introduction

Treaties have been a part of our lives for centuries. The first treaty was probably concluded in 2100 BC between Lagash and Umma, two Mesopotamian states. It was a border agreement written on a stone block, which set a precisely prescribed boundary between the two states. Leaders of states like solving disputes, making peace agreements and building alliances by using treaties as they are straightforward, precise, documented, also they know that, if the other parties fail to fulfill their obligations, they can be held responsible and be forced to keep their promise.

However, treaties are only able to fulfill their designation and function if the signatory parties are equal and, sadly, in some cases this criteria fails to be met. In these situations the “stronger” party will gain a big profit from the treaty, while the members of the weaker nation will find themselves in an unfair situation that will lead to political, economic or moral damage. Can we avoid such circumstances? If yes, then how? What can we do if the damage has already been done? In my paper I will be seeking answers to these and similar questions. Nations will never be equal, but even if they are not, the stronger ones do not have a right to oppress the smaller, weaker states. I would like to start my paper with a brief history on treaties, what their goals are, why they are popular in international relations and summarize the Vienna Convention on the Law of Treaties. After that, I will be answering the question: “Are Treaties Fair?” and introducing the term “unequal treaties”. I also plan to be discussing *pacta sunt servanda* alongside *clausula rebus sic stantibus* and their role in the field of unequal treaties. The problem of reciprocity, sovereign equality and duress also play an important part in my paper as they help us understand the trouble

with concluding unequal treaties. Due to the fact that legal topics can best be understood by using examples, I would like to dedicate a paragraph to summing up the first unequal treaty we know about, which is the Treaty of Nanjing (or Nanking), signed by the Queen of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Emperor of China on August 29, 1842. The second example I will be analyzing is the Treaty of Trianon which is mostly considered “only” an unfair treaty, but some sources I used in my research classify it as unequal. However, it demonstrates the problem of inequality among the nations and the impact it has on the weaker. This treaty was signed on June 4, 1920. I will be leaving the field of treaties and entering the field of contracts to find an analogue with regard to equality in the area of public law and private law. Naturally, as my paper is on a topic that is classified as public international law, I will be going back to treaties and reconsidering the theory of unequal treaties and also trying to find a solution regarding this issue.

2. The History of Treaties

Treaties are considered the basis of most parts of modern international law. Their goal is the satisfaction of a fundamental need for States to regulate certain issues of common concern and stabilize the relations between each other. Treaties are one of the most important elements of peace due to the fact that they bring stability, reliability and order to international relations. This is the reason why treaties have always been the primary source of legal relations between entities, today known as States.

The states that are parties of the Vienna Convention considered the important role of treaties in the history of international relations and recognized the great importance of treaties as a source of international law as well as a means of developing peaceful cooperation among nations. The Vienna Convention describes the term “Treaty” as an international agreement concluded between States in written form and governed by international law, whether embodied in a single instrument or in two or more related instruments and whatever its particular designation is. It recognizes the principles of free consent and good faith and the *pacta sunt servanda* rule. The disputes concerning treaties have to be settled by peaceful means and in harmony with the principles of justice and international law. Treaties also take into consideration the principles of international law embodied in the Charter of the United Nations, like the equal rights and self-determination of peoples, sovereign equality and independence

of all States, non interference in the domestic affairs of States, prohibition of the threat or use of force and universal respect. The consent of a State to be bound by a treaty can either be expressed by the representative of the state signing it, or by the exchange of instruments constituting a treaty, ratification, acceptance, approval or by any other means the parties have agreed on. The Vienna Convention applies only to treaties which enter into force after the Convention.

The Second Section of the Vienna Convention deals with invalid treaties. I would like to give this subject a separate paragraph due to the fact that treaties with unequal parties should also be considered invalid as they are often opposite to the principals of good faith, free consent and *pacta sunt servanda*. A State may point to an error in a treaty as invalidating if the error relates to a fact or situation which the State assumed existing at the time when the treaty was concluded. If a State has been forced to conclude a treaty by conduct based on fraud by another negotiating State, the former may invoke the fraud as invalidating its consent to be bound by the treaty. If the State's consent to be bound by a treaty was given by a corrupt representative, this is also a cause that leads to the invalidation of the treaty. A State's consent to be bound by a treaty which has been obtained by the force of its representative through acts or threats directed against him shall not have any legal effect. A treaty is also invalid if its conclusion has been acquired by the threat or use of force violating the principles of international law embodied in the Charter of the United Nations. A treaty is void if it conflicts at its conclusion with a norm of general international law. A party which, under the provisions of the Convention, proves either a defect in its consent to be bound by a treaty or a ground for impeaching the validity of a treaty, terminating it, withdrawing from it or suspending its operation, must notify the other parties of its claim. If, after the waiting period, which is approximately three months after receiving the notification, none of the parties have raised any objection, the party making the notification may carry out the measure which it has proposed. On the other side, if any party has made an objection, the parties are obliged to seek a solution as indicated in the Charter of the United Nations. The above mentioned notification must be made in writing. Any act that declares invalidation or termination as well as eventual withdrawal from the treaty or suspension of its operation shall be carried out through an instrument communicated to the other parties. If this is not signed by the Head of State, Head of Government or Minister for Foreign Affairs, the representative

of the State communicating it may be called upon to produce full powers.¹ If the invalidity of a treaty is established under the Vienna Convention, it is void. The provisions of such a treaty have no legal force. If, regardless to that, acts have been performed on such a treaty, the parties may require any of the other parties to establish in their mutual relations the position that would have existed had the acts not been performed. Acts that were performed in good faith before the invalidity was established are not concluded unlawful only because of the invalidity of the treaty.²

This fundamental principal proved to be constant, while the rules and procedures of concluding a treaty changed through the centuries. Treaties are expected to be executed in good faith, keeping the principle *pacta sunt servanda* which means “agreements must be kept”. Without this principle, which is mentioned in many agreements, treaties would be neither binding nor enforceable.

A country’s signature is often enough to demonstrate its intention to be bound by the treaty, especially in the case of bilateral treaties. On the other hand, if a multilateral treaty is being signed, a country’s signature is generally subject to formal ratification by the government. Multilateral treaties bind only those states that are parties to them and go into effect after a specified number of ratifications have been attained. The use of multilateral treaties rose dramatically during the 20th century (for example the Treaty of Versailles that was concluded in 1919 and the 1945 UN Charter). They have proved to be an effective way of establishing new rules of international law especially if there is a situation when there is a need to respond quickly to changing circumstances or when the issue in question is not regulated. An example of the former kind of treaty is the Convention on the Law of the Sea, which was signed in 1982 and came into force 12 years later. This treaty, which took more than a decade to negotiate, defines the status of the seas and the international seabed. In addition, human rights protections have been expanded through a series of international conventions and regional agreements, including the Convention on the Prevention or Punishment of the Crime of Genocide (1948).³

¹ Oliver DÖRR – Kirsten SCHMALENBACH: *Introduction: On the Role of Treaties in the Development of International Law*. Osnabrück, Springer, 2011. 1–6.

² Vienna Convention on the Law of Treaties (1969) Part V.

³ DÖRR–SCHMALENBACH op. cit. 1–6.

3. Are Treaties Always Fair? – The Case of Unequal Treaties

The importance of treaty law has positive and negative effects. Positively, states can use treaties to create institutions and specific rules that assist in addressing global problems. Due to the fact that the formation and interpretation of treaties is a straightforward and transparent area of international law, working with treaties is an easier task than with Customary International Law. On the negative side, treaties are extremely sensitive to sovereignty. States are not bound by treaties unless they acknowledge them and give their consent to be bound. By contrast, the rules created by Customary International Law are binding on all states apart from those that object to the statute. However, this is not a common case.⁴

The term “unequal treaties” refers essentially to a historical category of bilateral treaties that were concluded in the 19th and 20th centuries between European states, the United States of America or Latin American countries (states that were considered “civilized”), and Asian or African states (viewed as “uncivilized”). The expression itself was introduced by Hugo Grotius in his book titled “The Rights of War and Peace”. The biggest percentage of the above mentioned treaties was signed after military defeat or as a consequence of such a threat, and in most cases lead to dissatisfaction, as these treaties were beneficial for the “civilized” powers, and at the same time reduced the sovereignty of the “uncivilized” states. In other words, the “uncivilized” states were being put in an unequal position while negotiating, because the “civilized” demanded special privileges regarding territorial and sovereign rights, acquisitions of mining and railways. They imposed harsh restrictions and unequal terms and conditions because of their economic and military superiority. The first unequal treaty was the Treaty of Nanking, a peace treaty between the Qing Empire (China) and the United Kingdom which was signed in 1842. In the years to follow, several similar treaties were concluded, for example between the United States of America and Japan (Convention of Kanagawa, signed in 1854), or between Korea and Japan (Treaty of Kanghwa, signed in 1876). After World War II, all states that had unequal treaties forced onto them tried to revoke the established system. This concerned mostly former colonial countries. This practice attracted plenty of attention regarding the issue of unequal treaties from

⁴ World Health Organization Website, http://www.who.int/trade/distance_learning/gpgh/gpgh7/en/index4.html [08.08.2018]

the international community and became a popular topic amongst writers in international law during that period. Despite passionate debates and plenteous writings on this issue since the 19th century, the precise meaning of the term “unequal treaty” was never clearly portrayed. Some scholars began expanding the term unequal treaties and using it to challenge the legality of some modern trade treaties, investment treaties or some significant international conventions.⁵ Even though it is mainly considered as a historical category, unequal treaties are believed to be present in the International System to this day.⁶

The word “unequal” has different meanings. It could be interpreted as substantive inequality and procedural inequality inserted in a treaty. Substantive inequality refers to the lack of balance with regard to the substantive rights or obligations converged on the parties. Substantive inequality could be inferred from the provisions of the treaties themselves and by analyzing whether the exchanged benefits are balanced or unbalanced. On the other hand, procedural inequality could refer to inequality in the decision-making process. This means, inequality could be the result of the use of threat or force during the signing of the contract. Such decision making mode undermines the true intent of the party and the fairness of the bargaining process. Also, in this situation, the signatory parties obviously have unequal bargaining power, which results in the weaker state accepting unfavorable terms. Earlier on, the discussions of unequal treaties by classic international scholars focused on substantive inequality of treaties. However, since the 20th century, the attention tended to shift to procedural inequality by assessing the validity of treaties that resulted from compromise obtained by threat or the use of force.⁷

Are unequal treaties illegal? There is no correct answer to this question. For example, Panama throughout its negotiations with the U.S. in the 1970’s claimed that the 1903 treaty was unfair, because they signed the treaty under threats and Panama never legally gave up whatever the treaty purposed. It is also worth reciting the well-known Chinese position during the negotiations with the United Kingdom about China’s Convention for the Extension of the Hong Kong Territory Treaty concluded in 1898 and also earlier treaties, such as the Nanking Treaty, both of which were “unequal treaties”. The reason for

⁵ Jianfeng LI: Equal or Unequal: Seeking a New Paradigm for the Misused Theory of “Unequal Treaties” in Contemporary International Law. *Houston Journal of International Law*, 2016/38. 466–495.

⁶ Oxford Bibliographies Website, <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0131.xml>

⁷ LI op. cit. 466–495.

this was that these treaties had been imposed on the Chinese people by force and therefore void under the regulations of international law. Both Panama and China have relied upon the doctrine of unequal treaties first pronounced by the Soviet Union shortly after the Russian Revolution, which was however rejected at the time by the rest of the international community in order to avoid renegotiation.

Sol Linowitz American businessman and lawyer claims that unequal treaties are unlawful under international law and therefore their renegotiation is required. Renegotiation of turn-of-century treaties may be advantageous for various reasons, for example political, economical, moral or military. In 1969 the United Nations' Convention on the Law of Treaties (Article 52) codified the customary law rule whereby unlawful use of military force in the treaty-making process voids the resulting treaty. However, according to the text of that convention and the protocol drawn up of its negotiation, this newer rule of customary international law does not apply to any treaties that entered into force prior to the drafting of the United Nations Charter in 1945.

If it were applicable, it would breach the principals of the protection of legitimate expectations and of nonretroactivity, which is one of the most important general principals in law.⁸

The international community has never reached a consensus regarding the legitimacy of the theory of unequal treaties under international law. Some scholars have debated that the concept of “unequal treaty” has no meaning whatsoever and such theory has never been an accepted thesis by international law. Some have even claimed that the problem of unequal treaties no longer exists. On the other side, other scholars have raised awareness for the importance of the theory of unequal treaty in order to maintain justice in international affairs and have strongly encouraged the development of the theory in the contemporary international legal order. The international community is also extremely divergent on the consequence of claiming and categorizing a treaty as unequal, because it is not clear whether unequal treaties can be invalidated under international law and if so, what can be considered as grounds for invalidity. Also, although various disagreements regarding unequal treaties were based on the theory of equality of sovereignty, the term „unequal” or the concept of “equality” or “inequality” was interpreted with divergence.⁹

⁸ Stuart S. MALAWER: Unequal Treaties are not Necessarily Illegal. *New York Times*, September 12, 1983.

⁹ LI op. cit. 466–495.

4. Pacta Sunt Servanda vs. Clausula Rebus Sic Stantibus

Scholars who are not in favor of the theory of unequal treaties mainly refer to the principles of *pacta sunt servanda* (agreements must be kept) to rebut arguments in favor of using the term “unequal treaties”. In contrast, proponents of the theory most often base their arguments on the treaty being a violation of sovereign equality, there having been a fundamental change of circumstances (*clausula rebus sic stantibus*).

The concept known by the Latin formula *pacta sunt servanda* is probably the oldest principle of international law. It is thanks to this rule that international agreements are binding and enforceable. *The formula* is directly referred to in many international agreements governing treaties, for example the Vienna Convention on the Law of Treaties (Article 26) and the Vienna Convention on the Law of Treaties Between States and International Organizations or Between International Organizations. As it is a widely accepted principle, during the codification of the Vienna Convention on the Law of Treaties, the negotiations over *pacta sunt servanda* did not generate disagreements. The only difference of opinion derived from the dilemma whether unequal treaties should be listed as an exception to the principal or not. However, the demand was rejected.

Clausula rebus sic stantibus means a “condition attached to all treaties which ensures that they will *not be* binding as soon as there is a material change in circumstances”. The principle was reflected in Article 62 of the Vienna Convention on the Law of Treaties. The convention lists two justifications for invoking *rebus sic stantibus*. Firstly, if the circumstances have changed since the treaty was entered into and secondly, if the change of circumstances has had a serious effect on the obligations of the parties.

5. The Problem of Reciprocity

Scholars of the 19th century answered the problem of reciprocity by the existence of Peace Agreements as a legal phenomenon. Reciprocity was not an issue that lawyers normally dealt with at that time; the question was rather whether treaties could be regarded as simple “agreements” between States for purposes of settling local difficulties, or as “a sort of sacrosanct repository in which the most fundamental principles and binding rules of the law of nations are to be found”. Reciprocity was certainly not a *sine qua non* for the evaluation of the authority of international agreements. On the other hand, international

lawyers working in the 20th century found the issue of asymmetrical relations more challenging. If a treaty was to be considered as some form of contract, the presence or absence of some element of quid pro quo (something for something) seemed extremely important. Lacking some substantive exchange, an instrument might easily be re-characterised as a unilateral concession giving no rights of enforcement to the other party and allowing criticism at will. These types of arguments were present in the 19th century as well, for example when the Tsar of Russia abolished the status of Batoum as a “free port” despite the guarantee sited in Article 59 of the Treaty of Berlin of 1878. An exceedingly interesting feature of the development in the law of treaties during the years of the 20th century was that the willingness to embrace the analogy between treaties and contracts occurred at the same time at which lawyers were becoming more and more aware of the diversity of agreements that were to be embraced under the above mentioned title.¹⁰

6. Sovereign Equality

The recognition of unequal treaties is established deeply and firmly in the assumption that all sovereign states are equal and treaties are classified as unequal due to the fact that they departed from the concept of sovereign equality. In 1825 Chief Justice Marshall of the U.S. Supreme Court stated in the *Antelope* case the following statement: “No principle of general law is more universally acknowledged, than the perfect equality of nations.” Even though equality between states is a widely recognized theory, scholars have failed to find a consensus with regards to its theoretical foundation. For example, in the international law textbook written by Oppenheim, he clarified the concept in the following way:

“The equality before International Law of all members – States of the Family of Nations is an invariable equality derived from their International Personality. Whatever inequality may exist between States as regards their size, population, power, degree of civilisation, wealth, and other qualities, they are nevertheless equals as International Persons.”

¹⁰ Matthew CRAVEN: What Happened to Unequal Treaties? The Continuities of Informal Empire. *Nordic Journal of International Law*, 2005/74. 335–382.

According to Pufendorf, because individual humans in their natural state are equal, countries should have the same status in the international community. This naturalist analogy influenced many writers in the nineteenth century who continued to develop the concept of equality by stating that it only refers to legal equality and does not include political equality. These writers concluded the existence of political inequality on different grounds, for example based on wealth, size or population, and they also assumed that the concept of state equality was not supposed to solve such kind of inequality. On the other side, they also claimed that international law should help establish legal equality among states, in other words, states should be treated as equal in their legal capacity to take part in international relations and that this equality should develop from a state's sovereignty and independence. Equality means all states should enjoy the same rights and obligations, even if there is inequality in terms of population, geographic size or power. The states that have legal personality as members of international society, should be given the benefit of enjoying legal equality before international law. In the 19th century, the principle of sovereignty began to develop around the modern, centralized territorial states which had borders that could be clearly identified. Due to the interaction between the principles of sovereignty and equality, the concept of "sovereign equality" was formed, which refers to the equality between sovereign states. All states have the right to possess supreme power and cannot be subjected to hierarchy, from which derives the fact that the principle of sovereignty demands the principle of equality.¹¹

7. Duress

Throughout the 19th century, international lawyers tried to accommodate the idea that the binding quality of treaties derived from the consent of the parties and whilst admitting that, in certain cases, consent appeared to be highly irrelevant. This consideration came from the fact that at the time the European order rested upon the terms of various peace treaties, for example the Final Act of the Congress of Vienna and associated agreements of 1815, the Treaty of Paris of 1856, and the Treaty of Berlin of 1878.

Whilst carefully analyzing these treaties, it becomes obvious that the maintenance of a certain distribution of power is a lot stronger than the

¹¹ LI op. cit. 484–488.

concern for formal consent. Because of historical circumstances, the goal of the conditions was to help preserve international peace. This seems to configure the salience of consent as a mode to validate treaties, but it also became clear that the existence of duress in its own right would not be enough for the invalidation of an agreement. Of course this is not equivalent to saying that duress should always be tolerated, but that any legal insistence upon the exercise of voluntary will was to be understood as being conditioned by the context in which any particular agreement was to be found. Invoicing consent and context in order to explain the binding quality of treaties can be found in many scholars' works. A famous example is the work of Wheaton. His claim to fame were the *Wheaton Elements* that were edited in 1866. Wheaton begins his writing with an analogy:

“By the general principles of private jurisprudence, recognised by most, if not all, civilized countries, a contract obtained by violence is void. Freedom of consent is essential to the validity of every agreement, and contracts obtained under duress are void, because the general welfare of society requires that they should be so.”

For Wheaton and other scholars of the 19th century, the purity of a legal insistence upon consent had one major condition: the maintenance of international peace. Only in case peace was assured could somebody look to the presence of consent as a condition required for the obligation. As we can see, a coherent explanation for the authority of treaty obligations failed to be stated. Treaties relied for their force firstly upon the political context (like on the balance of power) in which they were located and which they described, and only secondly upon the idea that they were an autonomous expression of will. For lawyers working in the 1800s, the issue of treaties imposed by force was rather regarded as a question of politics than a question of law. This meant that the opposition of unequal treaties was not only disagreement with the institution itself, but also with the politics that formed it.¹²

8. An Unequal Treaty

The first unequal treaty was a peace treaty, the Treaty of Nanking, which ended the First Opium War. Under the Treaty of Nanking, signed on August 29, 1842,

¹² CRAVEN *op. cit.* 335–382.

China agreed to open the five ports (Canton, Amoy, Foochow, Shanghai and Ningpo) requested by the United Kingdom. This meant that British merchants, who had previously only been allowed to trade at Canton, were now permitted to trade at all five ports and with whomever they pleased. The Treaty of Nanking abolished the Cohong monopoly that used to control trade through Port Canton and adhere to a fixed schedule of customs duties. The Chinese were made to pay a sum of 20 million silver dollars for the opium that had been confiscated and for war reparations. Besides all these sanctions, the British were granted the right to occupy Hong Kong which was their only outright territorial acquisition.¹³

The signatory parties were Her Majesty the Queen of the United Kingdom of Great Britain and Ireland (Queen Victoria), and His Majesty the Emperor of China. The Treaty started out with describing its main goal: putting an end to the misunderstandings and consequent hostilities between the two Countries.

9. An Unfair/ Imbalanced Treaty

Due to the lack of clarity regarding the classification of certain treaties as unequal, international legal writers have used the above mentioned term incoherently and inconsistently. Some sources refer to the Treaty of Trianon as an unequal treaty whilst others keep that title only for treaties concluded between the United States, Europe, Latin America on one side and African or Asian countries on the other side. I will stick to the term “unfair” or “imbalanced” as the Treaty of Trianon doesn’t match some of the elements that are necessary for a treaty to be defined unequal.

“The greatest catastrophe to have befallen Hungary since the battle of Mohacs in 1526”¹⁴ was the tragedy that occurred on June 4th, 1920. Nearly a hundred years have passed since the fate of Hungary was sealed, but it still affects the lives of millions of Hungarians living in the Carpathian Basin.

After Hungary, as part of the Austro-Hungarian Empire, lost the First World War, it became obvious that a big price would have to be paid. The Treaty of Trianon is a part of the Treaty of Versailles, which is the creation of the winners of World War One, the Entente Cordiale. The consultations between Woodrow Wilson, President of the United States, Lloyd George, Prime Minister of Great

¹³ The Treaty of Nanjing (Nanking): Summary and Effects, <http://study.com/academy/lesson/the-treaty-of-nanjing-summary-effects.html>

¹⁴ The American Hungarian Federation: The Treaty of Trianon, a Hungarian Tragedy, http://www.americanhungarianfederation.org/news_trianon.htm

Britain, Georges Clemenceau, Prime Minister of France, and Vittorio Emanuele Orlando, Prime Minister of Italy, started on January 18, 1919.

Hungary received an invitation to the peace conference at the end of 1919. The delegation was led by Baron Albert Apponyi and Baron Pal Teleki, powerful politicians of the era. As they arrived in Paris, they were placed under house arrest. Pal Teleki created the infamous red map, which showed the ethnic, geographic, historical borders of the Carpathian Basin and Albert Apponyi gave a three-hour oral pleading in four different languages. Lloyd George described the latter as a *tour de force*. Albert Apponyi did everything he could to convince the big powers that the borders proposed by them were not satisfactory as they clashed with the principle of self-determination and they failed to take into consideration the economic interests of the region.¹⁵

Apponyi advised the four decision makers to consider a plebiscite, which would mean that the Hungarian citizens living in the border areas torn from the motherland would have the possibility to make a decision on leaving or staying as part of Hungary. He also pointed out that the punishment was much more severe than that of the other defeated nations, as Hungary was losing two-thirds of its historic territories and was cut off from its most important markets, lost most of its railroads, raw materials and minerals, forcing Hungary to pay crippling reparations.¹⁶

Despite the great efforts, the decision had long before been made: Hungary would lose two-thirds of its territory. The Treaty was signed by two members of the delegation (Agoston Bernard and Alfred Drasche-Lazar) in the Palace of Trianon.¹⁷

The Treaty concluded that Hungary would lose 320,000 square kilometers of territory and 13 million people. Romania profited the most from the treaty because it gained Transylvania and Partium, two parts of Ancient Hungary famous for their gold, silver, tellurium mines, and minerals.¹⁸

The treaty was claimed to divide the country by taking into consideration the principle of self-determination, but in practice failed to do so. The origins of self-determination derive from the Declaration of Independence of the United

¹⁵ ZEIDLER, Miklós: Apponyi Albert párizsi beszéde. Forrásközlés. *Rubiconline*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/

¹⁶ ZEIDLER i. m.

¹⁷ TARJAN, M. Tamas: 1920. június 4. a trianoni béke aláírása. *Rubiconline*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1920_junius_4_a_trianoni_beke_alairasa

¹⁸ WEISZ, Tádé: Az Erdélyrészi bányászat rövid ismertetője. In: *Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyv IX. köt.* Budapest, 1891. 101–171.

States of America (July 4, 1776). This declaration expressed that governments arose from “their just powers from the consent of the governed” and “whenever any Form of Government becomes destructive of these ends, it is the Right of the People to alter or to abolish it”.¹⁹ The principal of self-determination was also a slogan of the French Revolution and during the 19th and 20th centuries, nationalist movements would often refer to the meaning that nations had the right to create independent states and these legitimate states were those that were nationally homogeneous. This interpretation led to the unification of Italy and Germany and the dismemberment of the Austro-Hungarian Empire and the Ottoman Empire after the First World War. After the First and the Second World War, the theory of self-determination helped to create secessionist movements and also had an important role in decolonization.²⁰ The Covenant of the League of Nations considered the covenant as a legal concept and devised the mandates system which functioned as a compromise between self-determination and the interests of administrative powers.²¹

The definition of self-determination is as follows: “Self-determination denotes the legal right of people to decide their own destiny in the international order.” It is a core principal of international law, precisely of customary international law. It is also a general principle of law and can be found in various international treaties. Today it is legally binding, mainly thanks to the Charter of the United Nations. The Charter fails to precisely define the concept, but looking at the precedents of the United Nations, the principal is enriched.²²

It is difficult to be able to decide in what cases the principal can be used. First it was used in cases concerning decolonization, where colonalized nations sought to gain independence and self-government. It can be used as an instrument in order to achieve integration or unification and to solve economic, social and cultural problems. There are two types of self-determination: internal and external. Internal means political and social rights, while external stands for legal independence given to people from the larger, more powerful state.

¹⁹ Declaration of Independence of the United States of America, 4. July 1776, <http://www.ushistory.org/declaration/document/>

²⁰ Daniel THURRER – Thomas BURRI: Self Determination: Encyclopedia Entries. In: Max PLANCK: *Encyclopedia of Public International Law*. Oxford, Oxford Public International Law Services, 2008.

²¹ THURRER–BURRI op. cit.

²² Website of Cornell Law School: Legal Information Institute, https://www.law.cornell.edu/wex/self_determination_international_law

To this day, Hungary and its surrounding countries (Romania in particular) remain affected by the Treaty both on cultural and political levels. Hungarian communities (approximately 2 million people) still live around the Romanian-Hungarian border and form the largest minority in the country. They are constantly being marginalized and treated unequally by the Romanian government and deprived of being able to pass on their cultural heritage. For example Hungarian schools do not get government funding and bilingual street signs are constantly being removed. Life of those who consider themselves as Hungarian is hardest in Erdély (Transylvania) and this has constantly been in the focus of the media over the past few years. Hungarians in the region have been seeking autonomy, but in vain. Despite the fact that the two countries share a long border, the intensity of the conflict between Hungary and Romania is probably the strongest and most perceptible in the region.

10. Equality in the Field of Contracts – Consent

A contract is a legally enforceable agreement between two or more parties that creates an obligation to do or not do particular things. The expression „party” can mean an individual person, a company, or a legal entity. Regardless of the parties, contracts nearly always contain the following basic elements:

- Parties who are competent to enter into a contract. For example, a mentally ill person cannot be one of the parties of a contract. Minors can usually enter into contracts, but can void them in most cases before they reach majority age.
- Mutual agreement by all the parties. A valid contract also requires the parties’ consent, which must be free, mutual and communicated to each other. This means that all parties agree on a specific subject and would like to sign the document by their own free will. Each party either promises to perform an act that the party is not legally obliged to perform, or promises to withhold from performing an act that it is legally obliged to perform. Consent is not free when retrieved through duress, menace, fraud, undue influence or mistake. For example, a person who signs a contract because there’s a gun pointed at his head hasn’t consented to the agreement and can invalidate it. All cases, of course, are different from one another, and the law must be employed to each individual case. Also, consent is not mutual unless the parties agree on the same thing in the same

sense, which means “the meeting of the minds”. Most often, there is an offer and an acceptance which must be clearly and precisely communicated by the parties.²³

11. Reconsidering the “The Theory of Unequal Treaties”

As I have mentioned above, international law currently provides neither a clear definition of the term “unequal treaties”, nor a sensible delineation of its extent. Because of this, the term is difficult to understand and leads to uncertainty when states try to use the theory of unequal treaties to engage in international relations. Therefore, it would be useful to establish a clearer framework for this theory. The scholars of the 20th century have tried to solve this issue by giving a more detailed classification for unequal treaties. However, this failed to provide much guidance, especially for a state that wants to use the theory. Probably the most famous and „useful” classification is the one written by Malawer, which divided unequal treaties into the following six categories:

“1) treaties containing formally equal treaty provisions, but in practice, unequal obligations which may occur as a result of unforeseen developments; 2) treaties containing formally unequal obligations, regardless of the actual effect of the treaty; 3) and 4) are identical to 1) and 2), except with either economic or military force threatened or used in order to conclude such agreements; 5) treaties not otherwise unequal, concluded through the use of economic force alone; 6) treaties not otherwise unequal, concluded through military force alone.”

In other words, the six categories can be divided into two main groups: one is the group of treaties which were concluded lacking threat or use of force (categories 1 and 2), and the other is the group of treaties which were enforced by threat or use of force (categories 3, 4, 5 and 6). In order to list more differences between the two groups, Malawer used the term „imposed treaties” to define treaties that were applied by threat or use of illegal military force, and he called the remaining treaties, that did not fall within the category of imposed treaties, “unequal treaties.” A better functioning categorization would be to divide equality into substantive and procedural inequality. The validity of a treaty with procedural

²³ What Makes a Contract Legally Valid? <https://www.entrepreneur.com/article/175238#>

inequality could be challenged if the party who is challenging can prove that threat or use of force has occurred when agreeing to enter into the treaty. If the mentioned party successfully establishes the existence of threat or use of force, as prescribed under Article 51 and 52 of the Vienna Convention on the Law of Treaties, the treaty shall be classified as invalid, which means it loses all of its legal force from the date it was entered into. Treaties with substantive inequality should have further subcategories: the first could be substantive inequality that exists when the treaty is originally concluded. For these kinds of treaties, their validity should only be challenged when the substantive inequality severely infringes a state's existence as an independent sovereign and violates its right to sovereignty. A logical second subcategory would be substantive inequality that derives from a fundamental change in circumstances. Treaties that are subject to this kind of substantive inequality could only be challenged based on the rule stipulated under the Vienna Law Convention. With this new model, a state that wishes to question the validity of a treaty should first see whether there is any procedural inequality coming from the threat or use of force. After that has been established, it could decide whether there is substantive inequality that severely weakens and threatens its status as an independent sovereign state, or whether the inequality was caused by a change in circumstances. Otherwise, the validity of a treaty should be maintained despite the fact that there is procedural or substantive inequality. Preserving the sanctity of treaties is vital for the maintainance of stability in international relations. Accordingly, only in exceptional cases of unequal treaties can international law allow a state to diverge from the compulsory requirement of *pacta sunt servanda*.²⁴

12. Solution, proposal

In the international system states have never and will never be equal. Throughout history we have seen how the stronger states dominated the weaker ones. We have also seen how after a war or conflict the victorious parties were able to serve their own interests by creating treaties that tore countries apart, ruined economic and military systems or destroyed the citizens' lives. We have seen the neutral parties showing indifference either because they were scared to stand up to a powerful country, or because sorting out their internal affairs consumed their time and energy. Unless countries that share a common origin, culture,

²⁴ Li op. cit. 484–488.

history and have mutual interests start forming leagues and alliances, we will see many more unequal, unethical or unfair treaties being forced onto countries and nations too weak to have their voices heard.

My solution to the problem would be the formation of leagues like the V4 (Visegrad Group) in Central Europe. This group of states includes Poland, Hungary, Slovakia and the Czech Republic and is actually a political and cultural alliance of Central European countries. Its goals are to enhance the European Integration of the participating countries, furthermore to deepen political, economic and military cooperation as well as cooperation in the field of energy production between its members. Moreover, the member states plan to expand their relations in the future, so it is highly possible that they would support and help each other in case one of them was not treated as an equal partner by a third party.

The Security Council of the United Nations has primary responsibility in maintaining international peace and security. It has fifteen Members, and each of them has one vote. Under the Charter, all Member States are obligated to comply with Council decisions. The Security Council's main task is to determine whether there is a threat to peace or an act of aggression. It makes the parties settle their disputes by peaceful means and gives recommendations regarding the methods of negotiation or the terms of settlement. Sometimes, the Security Council can also impose sanctions or authorize the use of force to guard or restore the international peace and security.²⁵

I think in cases like the Treaty of Trianon, which has an effect on the relationship of two neighboring states and the population of the countries involved, it would be a good idea to either use the tool of alternative dispute resolution with the assistance of the above mentioned Security Council, or simply take advantage of the Council's support to help settle the disputes once and for all. This could eventually mean giving back the territories where the majority of the population is Hungarian to the mother country. Alternatively, if this idea is too far-fetched, the Hungarian minority should be allowed to enjoy the right to get proper education in its mother tongue. This could be attained by ensuring that the Hungarian schools get the same state funds and subsidies as the Romanian schools. Furthermore, it would be desirable for the Hungarian minority to be able to cultivate its tradition and culture and celebrate its national holidays.

²⁵ Official Website of the United Nations Security Council, <http://www.un.org/en/sc/>

GDPR-ÉRTÉKELÉS ÉS TAPASZTALATOK A PRIVÁT SZEKTOR, ILLETVE AZ INFORMÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI SZOLGÁLTATÁSOK TÜKRÉBEN

MIHÓCZA Tímea

1. GDPR megalkotásának közvetlen okai, körülményei

Jelen tanulmány középpontjában az Európai Unió adatvédelmi szabályozásának, az Európai Parlament és a Tanács 2016/679 új általános adatvédelmi rendeletének (*General Data Protection Regulation, a továbbiakban: GDPR*) megvalósulásának vizsgálata áll a privát szektorban, és azon belül kiemelten az információs és technológiai szolgáltatások területén meglévő és prognosztizálható későbbi súrlódások az előírás (*sollen*) és a szükségszerű joggyakorlat (*sein*) között.

A GDPR felváltja az Európai Unió 1995-ös 96/46/EK adatvédelmi irányelvét a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről, és az ilyen adatok szabad áramlásáról. Az ennek való megfelelés az összes tagállamot kihívás elé állítja. A GDPR célja az adatok védelmének egységes szintje az Európai Unió tagállamai, polgárai számára, illetve a jogszabályi háttér aktualizálása a társadalmi, gazdasági technológiai változásokra válaszul. A legmarkánsabb különbség a korábbi szabályozáshoz képest, hogy több információt és nagyobb kontrollt biztosít az egyéneknek az adataik kezelésével, feldolgozásával kapcsolatban.

A gazdasági változások, és az információs forradalom következményeként jelentősen megnőtt az áramló adatok mennyisége, illetve komplexitása is. A személyes adatok kulcsfontosságú nyersanyagok a globális gazdaságban. A globalizáció, a gazdasági növekedés, és az erőforrások allokálásának hatékonysága miatt az adatkezelés, és feldolgozás egyre inkább nemzetközivé válása, és a kulturális, kommunikációs és szociális tevékenységek előtérbe kerülése

az online felületeken indokolttá tette az új GDPR létrejöttét.¹ Csakúgy, mint az üzleti életben megemelkedett interakciók száma az az USA, Európa és a harmadik országok, a köz- és a magánszektor közt. Az elmúlt évtizedekben növekvő tendenciát mutatnak az olyan határokon átívelő adattovábbítások is, amikor nem volt kifejezett szándék erre vonatkozóan az érintett részéről. A technológiai szolgáltatások, mint például a felhő alapú szolgáltatások (*cloud services*), a „dolgok internete” (*internet of things*) nagy mennyiségben áramoltatnak adatot nemzetközi szinten, annak ellenére, hogy nincs erre vonatkozó explicit akarat az érintettől.² Az új üzleti modellek, és a technológiai fejlődés hatására, mint az online kereskedelem, és a szociális média jelentősen emelkedett az egyéni hozzájárulások alapján történő határokon átívelő adattovábbítások mértéke is.

Ugyanakkor nehezebben kontrollálhatóvá, és nyomon követhetővé vált az érintettek számára, hogy az adataikat hogyan és miként használják fel.³

A határokon átívelő adattovábbítás (*transborder data flow*) számtalan kihívás elé állítja az adatvédelmi, és az egyéb jogi területeket is. Az üzleti életben egyre gyakrabban előfordul, hogy különböző országok vesznek részt egy ügyletben, és eltérő állampolgárságú személyek érintettek, ilyenkor felmerül a kérdés ez esetben melyik jog lesz az irányadó és miért.

Jelen tanulmány elsősorban az adatvédelmi jogi szabályozással kapcsolatban felmerülő eseteket helyezi a középpontba, nem tárgyalva az egyéb jogi kérdéseket, mint például a média- és adó jogi szabályozás. Ugyanakkor az adatvédelmi jog természetének meghatározása kulcsfontosságú, és további kritériumok alapjául szolgálhat a magánjog, a közjog, a közigazgatásjog, a kereskedelmi jog, az internet szabályozása, és az emberi jogok bizonyos területeinek, vagy akár számos más jogág értékeléséhez, vizsgálatához. A jogterületek, jogágak egymáshoz való viszonyában lényeges, hogy mennyiben megerősítő, konfirmáló vagy fejlesztő az adatvédelmi szabályozás. Erre részletesen nem térek ki a tanulmányban, de jelentősnek tartom megemlíteni ezt a szempontrendszert is, mint egy lehetséges változót az adatvédelmi szabályozás értékeléséhez.

¹ Christopher KUNER: Regulation of Transborder Data Flows Under Data Protection and Privacy Law: Past, Present, and Future. *TILT Law & Technology Working Paper*, No. 016/2010. 9.

² FRIVALDSZKY Gáspár: A felhőszolgáltatások adatvédelmi kérdései – Az uniós adatvédelmi rendelet (GDPR) fényében. *Jogi Fórum online publikáció*, 2017. 09. 27. Elérhető: <http://www.jogiforum.hu/hirek/38199> Az összes hivatkozott online forrás letöltési ideje: 2018.10.10.

³ KUNER i. m. 8–14.

1.1. Megközelítési módok az adatvédelmi jogi szabályozásban

A nemzetközi jellegű kitekintés tükrében nehézségekbe ütközik egyetlen normatív keretrendszer felállítása a különböző országok eltérő alapjogi, gazdasági, büntetőjogi szabályozása miatt. Koops kidolgozott egy elméletet, mely az elfogadható regulatív szabályozás helyett egy kritériumrendszer foglalt össze, és ezt két nagy csoportra osztotta fel: Elsődlegesen az emberi jogok és más morális területekkel összefüggésben, mint a jogállamiság (*rule of law*), a demokrácia, másodsorban pedig a jogalkotás átláthatóságát, hatékonyságot, és felelősségre vonhatóságot határozta meg, mint az adatvédelmi szabályozás zsinórmértékét. Egy normatív keretszemlélet felállítására ez a megközelítés sem ad teljesen adekvát választ, mint ahogy önmagában egyetlen regulatív jogi szabályozás sem. A nemzetközi szabályozás átláthatóságához, és megértéséhez pluralisztikus jogi szemléletre van szükség.⁴

2. Sollen és Sein a GDPR tükrében

Azt gondolom a GDPR számos pozitív hatását érezhetjük az elmúlt néhány hónap tapasztalatai alapján, többek között az online szociális média felületek tudatosabb használatát célzó intézkedések kapcsán, a digitális piacok fogyasztóvédelmi erősödésének területén, a közzsférában a személyes adatok kezelésével és felhasználásával kapcsolatos kontroll növekedését az érintettek részéről. Ennek ellenére továbbra is vannak meg nem válaszolt kérdések.

Az egyik ilyen kérdés a *GDPR területi hatálya*, amellyel a már több ízben foglalkozott a jogász világ a GDPR születése óta, és a European Data Protection Board Szeptember 25 és 26-i 3. plenáris ülésén állást is foglalt, de az elhatárolás továbbra sem kellően tisztázott.⁵ Hiányzik a GDPR általi definícióból is, hogy a határon átnyúló adattovábbítás megtörténik-e pusztán azzal a ténnyel, hogy az adat átlépi az Európai Unió valamely országának határát (*'mere transit'*), és mint útvonal áthalad rajta (például egy eszköz segítségével), de az EU országban nem történik adatkezelés, vagy feldolgozás, és nincs erre irányuló tudatos tevékenység, továbbá az adatvédelmi jogi szabályozás alanyainak egyike sem

⁴ KUNER i. m. 27–39.

⁵ Press release: Third Plenary session: EU-Japan draft adequacy decision, DPIA lists, territorial scope and e-evidence. https://edpb.europa.eu/news/news/2018/press-release-third-plenary-session-eu-japan-draft-adequacy-decision-dpia-lists_en

tartozik az EU adatvédelmi szabályozásának hatálya alá.⁶ Érdekességként megemlítem, hogy a GDPR-al szinte egy időben hatálybalépő 2016/1148 sz. NIS irányelv kisebb visszhangot kapott, pedig ugyancsak lényeges szerepe van adatvédelmi szempontból az alapvető szolgáltatásokat nyújtó szereplők, és a digitális szolgáltatásokat nyújtó szereplők számára. A NIS irányelv területi, és tárgyi hatály szempontjából sokkal egyértelműbb, mint a GDPR ugyanis a NIS Irányelvben meghatározott követelmények a kkv-k esetében nem alkalmazandóak. A kötelezettségek – hasonlóan a GDPR-hoz – kiterjednek azokra a digitális szolgáltatókra is, amelyek nem telepedtek le az EU-n belül, de uniós polgárok számára irányulóan nyújtanak szolgáltatást. Azon digitális szolgáltatóknak, amelyek az Unióban nincsenek letelepedve, azonban az Unión belül kínálják a szolgáltatásokat, az EU-ban képviselőt kell kijelölniük. A képviselőnek le kell telepednie a szolgáltatásnyújtás által érintett valamely tagállamban. A digitális szolgáltató annak a tagállamnak a joghatósága alá tartozik, amelyben a képviselő letelepedett.⁷ A GDPR tárgyi hatálya tekintetében elmondható, hogy főszabály szerint minden adatkezelőre és adatfeldolgozóra vonatkozik, így a kisvállalkozások által folytatott adatkezelési tevékenységekre is kiterjed, de a kkv-k felkészültsége általánosságban jelenleg sem a legmegfelelőbb.⁸ Ennek okai főként a forráshiány, munkaerőhiány, digitalizációs lemaradás, szervezeti, és informatikai problémák.⁹ Továbbá alapvetően a GDPR nagy adatkezelőkre lett szabva, illetve a multinacionális nagy vállalatok előnyös helyzetben vannak abból a szempontból, ha az egyik országban létezik megfelelő iránymutatás, jó gyakorlat azt a többi országban is tudják alkalmazni. Ugyancsak releváns különbség a nagyvállalatok és a kkv-k között, hogy míg a nagyvállalatok folyamatai szabályozottak, a kkv-k néhány esetben nem ismerik a pontos működési folyamatokat, így a lehetséges kockázatok feltárása is nehézségekbe ütközik. A kockázatalapú adatvédelmi szemlélet lényeges lenne a hatékony adatvédelem megvalósulásához. Ez nem pusztán a magaskockázatú adatkezelésre vonatkozik. Az utóbbiak tekintetben jelentős előre lépés történt az *adatvédelmi*

⁶ W KUAN HON: *Data localization Laws and policy, The EU Data Protection International transfers restriction through a cloud computing lens*. Forewords by Rose Mary Jay and Christopher Kuner. Edward Elgar, 2017. 74.

⁷ POK László: A GDPR árnyékában Hálózati és információs rendszerek biztonságára vonatkozó új szabályozás. Elérhető: https://gdpr.blog.hu/2018/05/14/a_gdpr_arnyekaban_a_halozati_es_informacios_rendszerek_biztonsagara_vonatkozó_új_szabalyok

⁸ POK László: Aki nem lép egyszerre. Elérhető: https://gdpr.blog.hu/2017/06/08/aki_nem_lep_egyszerre_957

⁹ KENEZ Krisztián: Vajon a GDPR kihúzza a kkv-t a pácból? – avagy az adatvédelem, mint lehetőség. Budapest, 2018. október 30. GDPR READY konferencia.

hatásvizsgálattal (Data protection Impact Assessment, a továbbiakban: DPIA) kapcsolatban – Magyarországon a gyakorlatban viszonylag új jogintézmény, ugyanis az infotv. nem ismeri az adatvédelmi hatásvizsgálat jogintézményét – a közel múltban az EPDB a Szeptember 25 és 26-i 3. plenáris ülésén elfogadta a nemzeti adatvédelmi hatóságok által a magas kockázatú adatkezelésekről készített listákat, amik iránymutatásként szolgálnak majd Magyarországon is.¹⁰ Ennek ellenére hiányolom a *NAIH által összeállított, és közzétett jegyzéket*. A GDPR alapvetően akkor írja elő az adatvédelmi hatásvizsgálatot az adatkezelés előtt, ha az adatok továbbítása a természetes személyek jogaira és szabadságaira nézve magas kockázattal jár annak érdekében, hogy felmérje a magas kockázat valószínűségét és súlyosságát.¹¹ Ez a hatásvizsgálat magában foglalja különösen az említett kockázat mérséklését, a személyes adatok védelmét, valamint a GDPR-nak való megfelelés bizonyítását célzó tervezett intézkedéseket, garanciákat és mechanizmusokat. A GDPR explicit módon meghatároz néhány körülményt, amikor adatvédelmi hatásvizsgálatot kell végezni.

A GDPR hatályba lépése óta a *NAIH hatásköre* is bővült ugyanis már *adatvédelmi hatósági ellenőrzést* is végezhet hivatalból, nemcsak *adatvédelmi hatósági eljárást folytathat*. 2018. május 25. után is indult már több hatósági eljárás, bár véleményem szerint lényegesen több a valós incidensek száma. Azt gondolom ennek az eltérésnek az egyik oka a *NAIH adatvédelmi incidens bejelentő rendszere*, ahol túl sok, és szerteágazó, adott esetben egyáltalán nem releváns kérdést tesznek fel az adott incidensre vonatkozóan, melyekre később is sor kerülhetne a bejelentés megtétele után, annak jellegétől függően, adekvát jelleggel. Ez is visszatartó erő lehet a bejelentések megtételével kapcsolatban azon kívül, hogy a bejelentő cégek egyébként is tartanak attól, hogy egy adatvédelmi incidens miatt elrendelt vizsgálat további hiányosságokat is feltárhat a GDPR megfelelés tekintetében. Továbbá a *NAIH preventív tevékenységi köréből hiányolom a GDPR hatályba lépése előtti felkészülést segítő közérthető anyagokat*, melyekre jelenleg is szükség volna iránymutatás jelleggel.

¹⁰ Press release: Third Plenary session: EU-Japan draft adequacy decision, DPIA lists, territorial scope and e-evidence. Elérhető: https://edpb.europa.eu/news/news/2018/press-release-third-plenary-session-eu-japan-draft-adequacy-decision-dpia-lists_en

¹¹ Pok László: Adatvédelmi hatásvizsgálat I. Elérhető: http://gdpr.blog.hu/2017/05/23/adatvedelmi_hatasvizsgalat_i

2.1. GDPR a privát szektorban és az információs és technológiai szolgáltatások területén

Az ismeretlen technológiák a joggal szemben kettős elvárást támasztanak: egyrésztől biztosítani kell, hogy a technológiai fejlődése mellett az emberi szabadságjogok ne sérüljenek. Másfelől szükséges azonban az is, hogy a jog ne korlátozza a technológiai fejlődést. A technológiai fejlődés nem szükségszerűen hoz létre új piacokat, hanem a már meglévőket is átalakíthatja. A technológiai társadalom magával hozza a szabályozás bizonytalanságát, és ezáltal a befektetői környezet kiszámíthatatlanságát is.¹² Az ITU (*International Telecommunication Union*) és a W3C (*World Wide Web Consortium*) hirdeti ki a technológia sztenderdekét, melyek összefüggésben van az adatvédelmi szabályozással. A hatályos szabályozás többről szól, mint egy technológia használata. A technológiának nagyobb szerepe van a határokon átívelő adattranszformációban, mint korábban. A vállalatok informatikai rendszerének, és a használt technológiáknak meg kell felelniük az adatvédelmi szabályozás szintjének.¹³ Először átfogóan bemutatom, hogy miben hozott változást a GDPR a privát szektorban, majd részletesen kitérek néhány technológiai szolgáltatásra, illetve a hozzájuk kapcsolódó elsősorban a GDPR megfeleléssel összefüggésbe hozható jogi, és egyéb kérdésre.

A GDPR az érintetteknek *szélesebb körű jogokat biztosít*. A 95. évi irányelv értelmében létező érintetti jogok, mint például az információhoz való jog, a hozzáféréshez, a tiltakozáshoz, a helyesbítéshez, és a törléshez való jog a GDPR-ban is fennmaradtak. Az információhoz, és törléshez való jog azonban kiterjedtebbé válik. Többek között például a személyes adatok tárolásának időtartama tekintetében, vagy a szabályozás azon része mikor az adatkezelő személyes adatokat kíván továbbítani egy harmadik országba. Abban az esetben, ha a törlést az érintett kérte, az adatkezelőnek ésszerű lépéseket kell tennie annak érdekében, hogy tájékoztassa a többi adatkezelőt, akinek ezt a személyes adatot megadta.

A GDPR szerint szigorúbbak az *érintett hozzájárulásának* követelményei. A hozzájárulás kifejezésének egyértelműen megkülönböztethetőnek kell lennie más írott nyilatkozattól, valamint érthetőnek, világosnak, és könnyen hozzáférhetőnek kell lennie. Szintén fokozottabb követelményeket állít fel a GDPR az *elszámoltathatóság* terén. Az adatkezelőknek, és az adatfeldolgozóknak

¹² KLEIN Tamás – SZABÓ Endre Győző – TÓTH András: *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2018. 2.

¹³ Christopher KUNER: *The internet and the global reach of EU Law*, SE. *Law, Society and Economy Working Papers*, 4/2017, London School of Economics and Political Science, 6.

kötelességük önállóan ellenőrizni a GDPR megfelelőségüket, és tudni kell bizonyítaniuk, hogy a szabályozásnak megfelelően járnak el. A magas kockázatot valószínűsítő feldolgozási tevékenységekhez előzetesen dokumentált kockázatértékelés szükséges (adatvédelmi hatásvizsgálat).

A 95-ös irányelvvel ellentétben az adatok védelmére vonatkozó megfelelő intézkedések végrehajtására vonatkozó kötelezettség – mint pl. álnév és titkosítás – GDPR szerint már nem kizárólag adatkezelői kötelezettség, ez az adatfeldolgozó jogi kötelezettsége is. Az adatfeldolgozónak biztosítania kell az adatkezelő számára megfelelő *technikai és szervezeti intézkedések végrehajtására* vonatkozó előzetes garanciákat (különösen szakértői ismeretek, megbízhatóság, és erőforrások tekintetében). Ezenkívül meg kell valósítani a technikai, és szervezési intézkedések rendszeres tesztelését, értékelését, továbbá az adatfeldolgozó köteles segíteni az adatkezelőt a megfelelő szintű védelem biztosításában.

Az úgynevezett „*privacy by default*” (alapértelmezett adatvédelem) a szükségesség mércéjét állítja az adatkezelővel szemben, mely magába foglalja az adat mennyiségét, a feldolgozás mértékét, a tárolás időtartamát, és az adatok hozzáférhetőségét. Továbbá a vállalatoknak át kell gondolniuk, hogyan tudnak erőforrások tekintetében, technológiai, és eljárási szempontból a leghatékonyabban megfelelni az új adatvédelmi követelményeknek (*Privacy by design*, beépített adatvédelem elve).¹⁴ A beépített adatvédelem elve alapján az adatkezelő köteles figyelembe venni a tudomány és a technológia állását, a megvalósítás költségeit, az adatkezelés jellegét, hatókörét, körülményeit és céljait akkor, amikor a megfelelő szervezeti és technikai intézkedéseket kiválasztja és megvalósítja. Mindemellett a természetes személyek jogaira jelentett kockázatokat is figyelembe kell vennie.¹⁵

Az adatvédelmi incidensekre vonatkozó bejelentési kötelezettség tekintetében is hozott változást a GDPR. Az adatvédelmi incidenst be kell jelenteni a felügyeleti hatóságnak haladéktalanul, vagy legkésőbb 72 órával azután, hogy az adatkezelő tudomást szerzett róla amennyiben a jogsértés nagy valószínűséggel az egyén/egyének jogait, és szabadságait veszélyezteti. A jogsértés által érintett személyek számára pedig késedelem nélkül, Az adatfeldolgozónak indokolatlan késedelem nélkül értesítenie kell az adatkezelőt a személyes adatok

¹⁴ Edward GLEESON: General Data Protection Regulation and the Public Sector, 2017. Elérhető: https://www.mhc.ie/uploads/05_30_17_GDPR_for_Public_Sector_MASTER_SLIDES_FINAL_.pdf

¹⁵ KLEIN–SZABÓ–TÓTH i. m. 10.

megsértéséről, és segítenie kell az adatkezelőt a fent meghatározott jelentési kötelezettségének teljesítésében.

Az előbbieken is megjelenik a GDPR által támasztott fokozottabb adatfeldolgozói kötelezettség. Mivel a 95.évi irányelv értelmében az adatkezelő elsődleges felelőssége az adatvédelmi törvény betartásának biztosítása, a GDPR közvetlen kötelezettséget ró az adatfeldolgozókra. Ezen adatfeldolgozói kötelezettségek egy részét már a fentiek tartalmazzák. Ezenkívül az adatfeldolgozónak személyes adatainak feldolgozásakor írásos adatvédelmi megállapodást kell kötnie az adatkezelővel. Az adatfeldolgozónak lehetővé kell tennie, hogy az adatkezelő, vagy az adatkezelő által megbízott harmadik fél ellenőrizhesse a GDPR megfelelést.

Nemzetközi adattovábbításra vonatkozóan a nem uniós országokba történő átruházás jelenlegi mechanizmusa (például az EU modell klauzulái, vagy a kötelező erejű vállalati szabályok) továbbra is érvényben maradtak a GDPR szerint. Ugyanez vonatkozik az Európai Bizottság megfeleléségi döntéseire is (például Svájc, Izrael, Kanada). A GDPR szerint az általánosan elfogadott mechanizmusok többé már nem igénylik az adatvédelmi hatóság jóváhagyását, ahogyan azt a 95-ös irányelv értelmében bizonyos európai országokban (pl. Spanyolországban és Ausztriában) megkövetelték.

A GDPR – a 95-ös irányelvhez hasonlóan – az EU-ban székhellyel rendelkező, a személyes adatok feldolgozásával, és kezelésével foglalkozó jogalanyokra vonatkozik. Ezenkívül a GDPR az EU-n kívül letelepedett szervezetekre is alkalmazandó, amelyek az EU-ban magánszemélyeknek kínálnak árukat, szolgáltatásokat, vagy az egyének viselkedését nyomon követik (*extra-territorial reach*). Ez azt jelenti, hogy a GDPR alkalmazhatóságának megítélésekor egy adott szolgáltatás, vagy termék vonatkozásában nemcsak az adatkezelő, vagy az adatfeldolgozó helyét kell figyelembe venni, hanem annak a helyét is, ahol a szolgáltatásokat vagy termékeket megrendelik vagy értékesítik – ha az egyik, vagy mindkettő EU-ország, akkor a GDPR alkalmazható.

Továbbá jelentősebb szankciókat, és szigorúbb felelősségi mércét is magával hozott a GDPR. A jogsértések esetleges szankcionálása az előző pénzügyi év teljes világpiaci forgalmának 4%-a vagy 20 millió Euro lehet, illetve az adatkezelővel, és az adatfeldolgozóval szemben is kiszabható. Az adatkezelőnek az érintettel szemben fennálló közvetlen felelősségének hiánya esetén a GDPR kiterjeszti ezt a felelősséget az adatfeldolgozóra. Ez azt jelenti, hogy az érintettek felé (általában a vállalat ügyfelei) a vállalat, mint adatfeldolgozó közvetlenül felelős, és kártérítési igény támasztható vele szemben.

2.2. GDPR és Cloud, Blockchain, AI, IOT

Az alábbiakban szeretném bemutatni néhány új, és kevésbé új – de a változó adatvédelmi szabályozás következtében más színben feltűnő – technológia GDPR vonatkozású jogi kihívásait.

A *felhőalapú szolgáltatások* az egyik legnépszerűbb, és legizgalmasabb terület a jogalkotói és jogalkalmazói kihívások során. A technológia-vezérelt infokommunikációs szektorokban, az adatalapú gazdaság platformjain rendkívül széles körben váltak alkalmazottá.¹⁶

A felhőszolgáltatások esetében, amint arra az Unió 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoportjának a témában írt iránymutatása is utal, a szolgáltatást megrendelő határozza meg a személyes adatok kezelésének céljait és eszközeit, ezért ő adatkezelő lesz, míg a felhőszolgáltatást nyújtó, mivel ő az adatkezelő nevében kezeli a személyes adatokat, jogilag adatfeldolgozó lesz. Az adatkezelő kizárólag olyan adatfeldolgozókat vehet igénybe, akik vagy amelyek megfelelő garanciákat nyújtanak az adatkezelés jogszabályi követelményeinek való megfelelés, és az érintettek jogainak védelmét biztosító, technikai és szervezési intézkedések végrehajtására. Ez összhangban van a GDPR céljával, ami az érintett adataira vonatkozó átláthatóságot szolgálja. Informatikai szempontból különböző megoldások létezhetnek a felhő alapú szolgáltatásokkal kapcsolatban az IT architektól függően, aki a rendszer megtervezéséért, és a fejlesztések technológiai részéért felelős.¹⁷ A *cloud computing* szolgáltatások három fő kategóriája: az infrastruktúra mint szolgáltatás (IaaS), szoftver mint szolgáltatás (SaaS), és a platform mint szolgáltatás (PaaS). Az IaaS segítségével az üzlet egyszerűen bérbé veszi az infrastruktúrát egy másik vállalkozásból. A PaaS az IaaS modellre épül, mert a mögöttes infrastruktúraelemek mellett igény szerinti környezetet biztosít az alkalmazások fejlesztéséhez, teszteléséhez, terjesztéséhez és felügyeletéhez. A SaaS esetén a szolgáltatók a teljes infrastruktúrát, valamint az alkalmazásokat is kezelik a felhasználók számára. A SaaS felhasználónak nem kell semmit telepítenie; egyszerűen bejelentkezik és használja a szolgáltatói alkalmazást, amely a szolgáltató infrastruktúráján fut. A felhasználóknak bizonyos lehetőségeik vannak arra, hogy konfigurálják az

¹⁶ KLEIN–SZABÓ–TÓTH i. m. 52.

¹⁷ Accelerate your readiness for GDPR with IBM Cloud, IBM. Elérhető: <https://www.ibm.com/cloud/info/gdpr>

alkalmazás működését, és felhasználási módját, de a SaaS szolgáltató minden másért felelős.¹⁸

A felhőszolgáltatások másik tipizálási módja az üzembe helyezési típusuk szerint lehet nyilvános felhő, magánfelhő, vagy hibrid felhő. A nyilvános felhők tulajdonosai és működtetői külső felhőszolgáltatók, a nyilvános felhők számítási erőforrásai (például a kiszolgálók és a tárhelyek) pedig az interneten keresztül érhetők el. A Microsoft Azure például nyilvános felhő. A szolgáltatások elérése és a fiók felügyelete egy webböngészőn keresztül történik. A magánfelhő olyan felhő-számítástechnikai erőforrásokra utal, amelyeket kizárólag egyetlen cég vagy szervezet használ. A hibrid felhő a nyilvános és a magánfelhők kombinációja. A hibrid felhő alapját képező technológia lehetővé teszi az adatok és alkalmazások megosztását a két felhőtípus között. Az adatok és alkalmazások a privát és nyilvános felhők közötti mozgását megengedi.¹⁹

A felhőalapú szolgáltatás jogviszonyának szereplőit fontos pontosan definiálni a jogok, és kötelezettségek meghatározásának tekintetében.

A felhőszolgáltatásokkal kapcsolatos kérdéskörök az alábbi két nagy területre bonthatóak: *az adatok felett érvényesülő kontroll*, valamint az adatkezelési műveletekkel kapcsolatos *transzparencia hiánya, és a jogi felelősségi körök pontos elhatárolása*.

Az üzleti életben gyakran láthatjuk, hogy a vállalatok több felhőszolgáltatóval állnak egyszerre kapcsolatban. Ez az adathordozhatóság tekintetében bizonytalansághoz, az átjárhatóság hiányához (*vendor lock in*), vagy teljes ellehetetlenüléséhez vezethet a különböző technológiát, szoftvert alkalmazó felhőalapú rendszerek között. A felhőt, mint tárhelyet, informatikai értelemben megosztott rendszerek és infrastruktúrák alkotják, a szolgáltatók személyes adatokat dolgoznak fel, és előfordulhat, hogy az adatfeldolgozás során ellentétes érdekek és/vagy eltérő célok jelenhetnek meg, az erőforrások megosztása miatt. Továbbá a felhőszolgáltatások határokon átívelő, globális szolgáltatásokként írhatók le, a határokon átnyúló adattovábbítás során a nemzeti jogok kapcsán felmerülhetnek konfliktusok, illetve az a kockázat, hogy az adatok továbbítása olyan államba történik, amelynek jogrendszere nem biztosítja a személyes adatok megfelelő védelmét. Ezért a felhőszolgáltatások adatbiztonsága kiemelt

¹⁸ Margaret ROUSE: Infrastructure as a service (IAAS) Elérhető: <https://searchcloudcomputing.techtarget.com/definition/Infrastructure-as-a-Service-IaaS>

¹⁹ Microsoft Azure: Mi a felhő-számítástechnika <https://azure.microsoft.com/hu-hu/overview/what-is-cloud-computing/> Letöltve: 2018.10.26.

védelemben részesül, és meg kell felelnie a nemzetközi adattovábbításokra vonatkozó rendelkezéseknek is.²⁰

A *mesterséges intelligencia (Artificial Intelligence továbbiakban: AI)* fogalmának meghatározásának a differentia specificaja az autonómia, a robot önálló döntéshozatali képességének a foka. Az autonóm döntéshozatali képesség szélessége és az önállóan megvalósított tevékenység terjedelme azok a kritériumok, amelyek befolyásolják a jogi szabályozás szintjét. A robotok jogi értelemben releváns, technológiai szempontból kiemelkedő fogalmi elemének azt tartjuk, hogy a fizikailag létező eszköz, gép egy mesterségesen felépített és működő, önfejlesztő képesség segítségével végez tevékenységet. A definíció meghatározásának másik kulcsa az algoritmus fogalmának tisztázása. Az algoritmus olyan matematikából eredő fogalom, amely egy előre rögzített szabályok mentén megvalósuló eljárásrendet határoz meg. Az algoritmuson alapuló eljárás olyan előre meghatározott, megengedett lépésekből felépülő módszer, utasítás(sorozat), részletes útmutatás, receptúra, amely valamely felmerült, előzetesen definiálható (és matematikailag értelmezhető) probléma megoldására alkalmas.²¹

Más szoftverekkel ellentétben az AI autonóm módon hozhat döntéseket minden emberi beavatkozás nélkül (például „vétel” és „elad” döntéseket). Az AI segíthet abban, hogy az egyének javítsák saját döntéshozataluk minőségét, és óriási potenciállal rendelkezik a tekintetben, hogy pontosságot, hatékonyságot, költségmegtakarítást és sebességet hozhasson korábban pusztán emberi tevékenységek egész sorába, illetve teljesen új betekintést nyújtson a piac és az ügyfelek magatartásába. Képes átalakítani a vállalkozásokat, és az általuk kínált szolgáltatásokat és termékeket.²²

Az AI elfogadásáról szóló döntés alapvető etikai és erkölcsi kérdéseket vethet fel a társadalom számára. Ezek a komplex kérdések létfontosságúak a jövő szempontjából, de megválaszolásuk elsősorban nem a jogászok területe. A GDPR megfeleltetésben ezen a technológiaterületen merülnek fel a legkomplexebb kérdések. Mindenképpen kihívást jelent, ha a robotnak a döntéseket meg kell magyaráznia, illetve számtalan problémát vet fel a méltányosság, az átláthatóság, és az elszámoltathatóság terén. Peking hamarosan kiad egy nemzeti fejlesztési tervet az AI kapcsán. Érdekes lesz megnézni, hogy Kína

²⁰ KLEIN–SZABÓ–TÓTH i. m.55.

²¹ KLEIN–SZABÓ–TÓTH i. m. 142.

²² Artificial Intelligence: The ethical and legal implications. Elérhető: <http://www.nortonrosefulbright.com/knowledge/publications/149476/artificial-intelligence-the-ethical-and-legal-implications>

miként viszonyul az AI elszámoltathatósági kihívásaihoz, és hogy elfogadja-e az USA-val vagy az EU-val összehasonlítható önszabályozó vagy ‘kemény jogi’ megközelítést.²³

A robotokra vonatkozó jogalkotást alapvetően államközi együttműködésben kell megvalósítani. Az Európai Unió láthatóan intenzíven foglalkozik a robotok jogi szabályozásának, szabályozhatóságának a kérdésével. Az Európai Parlament 2017. február 16-án elfogadott egy állásfoglalást a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról, amelyben ajánlásokat is megfogalmazott az Európai Bizottság részére az utóbbi által kidolgozandó uniós irányelv vonatkozásában.²⁴ Asimov törvényei alapján (is) meg kell különböztetni a robotikát a gépek etikájától vagy másként robotjogtól: előbbi a robotok tervezőire, gyártóira, működtetőire vonatkozik, utóbbi pedig magukra a robotokra. Miután még az autonóm robotok sem képesek morális döntésekre, így a gépi etika (robotjog) egyelőre hipotetikus kérdés.²⁵

A *blockchain* egy olyan informatikai megoldás, amelynek használata az elmúlt években vált közismertté, elsősorban az ún. kriptovaluták (virtuális fizetőeszközök) révén. A technológia lényege abban ragadható meg, hogy az adatokat elkülönülő egységek, ún. blokkok tárolják, amelyek kis adatbázisokként működnek egy folyamatosan bővíthető láncolatban. Ha a felhasználó az egyébként titkosított adatbázishoz újabb adatokat ad hozzá, akkor az adatok egy új blokkban tárolódnak. A technológia jellemzője, hogy maga a lánc is megbonthatatlan egységet alkot. A blockchain ugyanis csak akkor tekinthető hitelesnek (így például a virtuális fizetőeszköz akkor érvényes), ha a blokkot az eredeti, ún. ősblokkhoz egy egyenes út vezet vissza. Az adatok nem változtathatók meg, nem törölhető belőle egyetlen blokk vagy egyéb információ, és ha valaki a blockchainhez felhasználóként csatlakozik, akkor számítógépének merevlemezen az egész láncolat tárolásra kerül, ideértve az egyes tranzakciókhoz kapcsolódó adatokat is.²⁶

A blockchainnel kapcsolatban felmerült a kérdés, hogy a megváltoztathatatlansága miatt hogyan tud majd a GDPR-nak megfelelni, hogyan érvényesíthető

²³ Sandra WACHTER – Brent MITTELSTADT – Luciano FLORIDI: *Transparent, explainable, and accountable AI for robotics*. *Science Robotics*, Oxford University, United Kingdom, 2017.

²⁴ P8_TA(2017)0051 A robotikára vonatkozó polgári jogi szabályok. Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról [2015/2103(INL)].

²⁵ KLEIN–SZABÓ–TÓTH i. m. 143.

²⁶ KLEIN–SZABÓ–TÓTH i. m. 48.

a jog a helyesbítéshez (*right to rectification*), törléshez (*right to be forgotten*). Alapvetően a blockchain nem tartalmaz személyes adatot, de néhány nagyvállalat szolgáltat blockchain alapú technológiákat, ahol a törléshez való jog érdekében a személyes adatokat egy *off-chain adat tárolóban* tárolják, ahonnan törölhetőek további hatások nélkül.²⁷ Következésképpen az olyan blockchain megoldás, ami a felhasználókat megszemélyesített módon kezeli, összeütközésbe kerülhet az adatvédelmi szabályokkal. A Bitcoin blokkhálózat nyilvános jellegéből adódóan azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy bizonyos címek és tranzakciók használati mintázatán alapulva azonosítani lehetne az egyéneket. Ezenkívül a csomópontok szivárogtathatják IP címüket, amikor közvetítik a tranzakciókat. Ezért számos új privacy-re fókuszáló kriptovaluta született.²⁸ A technológia sajátossága, hogy csupán a virtuális térben, az interneten keresztül érhető el, semmilyen valós letelepedettség nem állapítható meg egyetlen országban sem. Az alkalmazandó jogot illetően ezért a felhasználó (aki egyben adatkezelő is) tartózkodási helye a legfőbb tájékozódási pont. Adatvédelmi jogi szempontból ez azt jelenti, hogy az az adatvédelmi felügyeleti hatóság rendelkezik hatáskörrel, ahol a felhasználó tartózkodik.²⁹

Az *IoT* lényege egy olyan infrastruktúra, amely napi használatra szolgáló tárgyakba beépített szenzorokon keresztül rögzít, feldolgoz, tárol és továbbít adatokat. A tárgyak egyedi azonosítóval rendelkeznek, más tárgyakkal kommunikációra képesek és hálózatba szerveződnek. A tárgyak sok esetben természetes személyekhez kötődnek, ilyen módon pedig a magánszféra érintettsége tetten érhető. Ezekből következtetés vonható le a felhasználó magatartására, illetve egyéb módon azonosíthatóvá válik a különböző eszközök, és applikációk révén (helymeghatározás, lépésszámláló). Ha pedig a tárgyakhoz kötődő információk egyszersmind a természetes személlyel is kapcsolatba hozhatók, akkor személyes adatoknak minősülnek. Tekintettel arra, hogy az adatvédelem járulékos jogterület az IOT a munkavilágában is felvet kérdéseket a munkáltatói ellenőrzés jogkörében, vagyis meddig mehet el e tekintetben a munkáltató, hogy ne sértse a munkavállaló személyhez fűződő jogát.³⁰

²⁷ Blockchain and GDPR, IBM. Elérhető: <https://www-01.ibm.com/common/ssi/cgi-bin/ssialias?htmlfid=61014461USEN>

²⁸ Richard CHEN: An overview of Privacy in cryptocurrencies. Elérhető: <https://thecontrol.co/an-overview-of-privacy-in-cryptocurrencies-893dc078d0d7>

²⁹ KLEIN–SZABÓ–TÓTH i. m. 49.

³⁰ KLEIN–SZABÓ–TÓTH i. m. 17–20.

3. Összegzés

A privát szektor, a technológia, és az adatvédelem kapcsán néhány sarkalatos szempontot emelnék ki:

Az informatikai és technológiai szolgáltatások szakembereinek, és a jogászok szemléletének a közelítését, illetve az adott cég folyamatainak összehangolását. Ahhoz, hogy az informatikával foglalkozók adatvédelmi jog szempontból megfelelő termékeket, és szolgáltatásokat állítsanak elő szükséges lenne, hogy értsék a jogi szempontokat, és ez az állítás fordítva is megállja a helyét. A legfelkészültebb adatvédelmi szakjogász is hibázhat, ha nincs rálátása a technológia vívmányaira. Ezt kiválóan szemlélteti az egyik leghíresebb szociális média felületen a közel múltban történt adatvédelmi incidens. Annak ellenére, hogy valóban közérthető módon, és megfelelően tájékoztatták az érintetteket sérültek az érintettek adatvédelmi jogai, mivel az informatikai védelem nem volt megfelelő. Ugyanez elmondható az IT architekték munkájáról, hogy a jogi megfelelés tekintetében szükséges a kezdetektől jogászokkal is konzultálni.

A cégeknek újra kell gondolniuk a belső folyamataikat megfeleléségi szempontból. Ebben releváns szerepe van az *információbiztonsági irányítási rendszernek (IBIR)*, mely magába foglalja az informatikai tevékenységet, a jogszabályi megfelelést, az IT megoldásokat, a kockázatok elemzését, és kezelését.³¹ Ennek a három tényezőnek (IT, jog, és céges folyamatok) a megléte, összhangja szükséges a hatékony adatvédelem megvalósulásához.

A technológiai fejlődés és a válaszadásra készített jog között van egy fontos összefüggés, amely a jogot megfelelő válaszok kialakításában segítheti: a szabályozás maga is technológia, a kormányzás technológiája. A technológiai fejlődés szabályozása így nem más, mint a szabályozás technológiájának kérdése.³²

Az interdiszciplinaris szemléleten túl kiemelt jelentőséggel bír az egyéni és társadalmi szintű tudatosság, az adatok értékének tudatosítása, illetve a GDPR gyakorlati érvényesülése tekintetében a megfelelő intézkedések meghozatala a fentiek kapcsán, úgy mint az üzleti transzformáció, az információbiztonsági rendszer fejlesztés, pluralisztikus jogi szemlélet, és az informatika, illetve a jog világának szemléletbeli közelítése, továbbá a valóban transzparens tájékoztatásnak való megfelelés az online térben. Az érintettek számára egyértelmű

³¹ BERKES Zoltán – DÉRI Zoltán – KRASZNAY Csaba – MUHA Lajos: Informatikai Biztonság Irányítási Rendszer, KIB 25. számú ajánlás. Magyar Informatikai Biztonsági Ajánlások. Magyar Informatikai Biztonsági Irányítási Keretrendszer, MeH EKK, Budapest, 2008. Elérhető: <https://ugyintezes.magyarorszag.hu/srv/letolt?id=47417241&lang=hu>

³² KLEIN-SZABÓ-TÓTH i. m. 3.

jelzésekkel kellene tudatni, ha meg vannak figyelve. Amelyet személy szerint úgy tudnék elképzelni, hogy bonyolult informatikai, illetve jogi magyarázatot mellőzve, szem ikon megjelenésével jelezve informálják az érintettet az adatkezelők, melyre kattintva elérjük az összes adatkezelési pontot, és jóváhagyhatjuk, vagy könnyen megtagadhatjuk. Ugyanis ezen a téren nem valósult meg a transzparencia követelménye.

Ez különösen fontos lenne a vezeték nélküli csatlakozás (Wifi) tekintetében, mivel a csatlakozást emberi beavatkozás nélkül lehetővé tevő beállítás esetén automatikus kommunikáció történik az eszközök között, még abban az esetben is, ha a kapcsolat végül nem jön létre, így magában hordozva az adatok sérülékenységének lehetőségét.³³

Összességében a GDPR nem érte el még a célját teljesen, de mindenképpen egy lényeges mérföldkő, ugyanis tudatosságot hozott a magánszférába, a közsférába és a társadalomba. Továbbá kíváncsian várom a következő mérföldkövet, az új készülő félben lévő *eprivacy rendeletet*, illetve, hogy milyen hatással lesz a GDPR konzisztens értelmezésére, és miként járul hozzá a hatékony adatvédelem megvalósulásához.

³³ KLEIN–SZABÓ–TÓTH i. m. 20.

VEZETŐBŐL UTAS, AVAGY AZ ÖNVEZETŐ JÁRMŰVEK BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGÉNEK MEGÍTÉLÉSE

MOLNÁR Anna Gréta

1. Bevezető gondolatok

Napjainkban a technológia rohamos fejlődésének köszönhetően egyre nagyobb teret hódít meg magának a mesterséges intelligencia világa. Az önvezető járművek fejlesztése – mely nem olyan rég még elképzelhetetlennek számított az ember számára – a kétezres évekig teljes mértékben a tesztpályákra és „laboratóriumi” körülményekre koncentrálódott,¹ ma már viszont ott tart, hogy nem csak a kísérletezés szintjén jelennek meg ezek a közlekedési eszközök, hanem már a közforgalomban is helyet kapnak bizonyos keretek között. Ez a tendencia a jövőbeli fejlesztéseknek köszönhetően megállíthatatlannak tűnik, és egyre fokozódni látszik, éppen ezért szükséges megteremteni a technológiain túl a jogi kereteket is számára, a lehetséges balesetek, valamint egyéb jogviták megelőzése, kezelése érdekében. Szintén elengedhetetlen a technológia és a jog összehangolása, hiszen a megfelelő szabályozás csak e két igen eltérő terület szimbiózisából születhet meg. A gyors technológiai fejlődés nagy kihívást jelent a jogalkotó számára, ugyanis napról-napra változó világunk számára olyan biztos kereteket kell adnia a jognak, mely kellően generális, hogy alkalmazkodni tudjon a technika állandó, dinamikus változásához, ám mégis elég konkrét az okból, hogy fennmaradjon a jogbiztonság.

¹ FRANK Máté: *A büntetőjogi felelősségre vonás problematikája az önvezető gépjárművek tekintetében*. Széchenyi István Egyetem, Győr, 2018. 65.

2. Az önvezetés fejlődése napjainkig

Már a középkorban, évszázadokkal az autók felfedezése előtt megjelent az önvezető autók eszménye, erre bizonyíték többek közt Leonardo da Vinci vázlata, mely egy önvezető autó nyers tervét ábrázolta. Az első vezető nélküli autók prototípusai az 1920-as években megjelentek, noha kinézetük teljesen más volt, mint a mai autonóm járművéké. Ugyan névlegesen hiányzott a „vezető”, ezek a járművek elsősorban külső segítségekre támaszkodtak, mint például mikor az autó a mögötte haladó járműből távolról volt irányítva.² Később ez a technológiai forradalom a repülőkön a robotpilótában, a gépjárművek tekintetében pedig például az automata sebességváltóban és a tempomatban nyilvánult meg, illetve a kötött pályás utakon is gond nélkül működnek mára, ilyen például Magyarországon a budapesti vezető nélkül működő négyes metró. Az észtországi Tallinn belvárosában pedig már önvezető autóbuszok szállítják az utasokat problémamentesen egyik helyről a másikra.³ A kétezres évektől kezdve a legtöbb nagy autómárka megkezdte az autonóm technológia körüli partnerségek kialakítását.⁴

Ugyan először az Amerikai Egyesült Államokban kezdődött el ez a forradalmasítás, az elmúlt közel egy évtizedben Európa is igyekszik felzárkózni az USA-hoz. A fejlesztések már hazánkban is tetten érhetőek, ugyanis az 1292/2016. kormányhatározat egy járműipari tesztpálya létrehozásáról rendelkezik,⁵ majd ezt megerősítendően a 1319/2016. kormányhatározat már a Zalaegerszegen megépítendő járműipari tesztpálya kialakításával kapcsolatos egyes intézkedésekről szól.⁶ Ugyanis ezen járműveket tesztpályákon mérik fel, mielőtt beengedik a közúti forgalomba. A forgalomba engedésük előtt azonban olyan triviális kérdésekre is választ kell adni, mint például, hogy kell-e jelölni, és ha igen, hogyan a többi közlekedésben részt vevő személy számára, hogy önvezető járművel van dolguk. Továbbá milyen rendszámot kapjanak ezek az autók, valamint milyen körülmények fennállása esetén kell mindenképpen a sofőrnek bennük ülni, beleszólni az irányításba, és mikor nem szükséges.⁷

² SZIKORA Péter – MADARÁSZ Nikolett: *Y generáció félelmei az önvezető autóktól*. [Középeurópai Közlemények] Szegei Tudomány Egyetem, 2018. 80.

³ FRANK (2018) i. m. 63.

⁴ SZIKORA–MADARÁSZ (2018) i. m. 80.

⁵ 1292/2016. (VI. 13.) Korm. határozat a járműipari tesztpálya létrehozásáról.

⁶ 1319/2016. (VII. 1.) Korm. határozat járműipari tesztpálya kialakításával kapcsolatos egyes intézkedésekről.

⁷ ZÖDI Zsolt: *Platformok, robotok és a jog*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 210.

2.1. De mik is ezek az önvezető autók?

A nemzetközi szakirodalom számos kifejezést használ az önvezető járművekre, ilyen például az „autonomouscar”, a „drivelesscar”, a „self-drivingcar”, illetve a „roboticcar”. A magyar nyelvben is számos szófordulat honosodott meg rá, mint az önvezető autó, önjáró autó, autonóm jármű. A nemzetközileg elfogadott meghatározás szerint olyan autó, mely emberi beavatkozás nélkül képes a közúti forgalomban közlekedni, mivel digitális technológiák által vezérelt. Ehhez még hozzátartozik, hogy a környezetük részleteit érzékelni tudják, és ez által navigálják önmagukat. A legmodernebb navigációs eszközökkel rendelkeznek: radarral, lézerradarral, GPS-szel, ezen túlmenően tökéletes menetstabilizációs rendszerrel bírnak, valamint a legfejlettebb kommunikációs technológiával rendelkeznek.⁸ Továbbá öntanuló, önfejlesztő folyamatokra képesek a beléjük programozott, illetve az általuk megtapasztalt külső impulzusok hatására. Az autonóm járművek fizikai valóságban megjelenő, „cselekvésre” és „gondolkodásra” képes szoftverek, azaz a robotok családjának típusai. A robot ember „alkotta objektum, amely képes külső stimulusokra válaszolni, és a világban úgy cselekedni, hogy eközben nincsen szüksége közvetlen – egyesek szerint állandó – emberi kontrollra”.⁹

Ezen innovatív eszközök alapfunkciói közt szerepel a precizitás, a pontosság, a gyorsaság, valamint a magas szintre emelt biztonság.¹⁰ Előnyeit a bekövetkező balesetek valószínűségének csökkentésében, a rendelkezésre álló útfelület hatékonyabb hasznosításában, ezáltal a közlekedési dugók elkerülésében, az üzemanyag takarékoságban, kisebb károsanyag kibocsátásból következő környezetkímélőségében és a rövidebb reakció időben – a vészmegállás kevesebb időt vesz igénybe, mintha ember vezetné – prognosztizálják.¹¹ A hátrányai egyelőre még csak feltételezések, ami már most kézzel fogható, hogy az emberek többsége fél a technológia új vívmányaitól, nem bíznak meg bennük, nehezen adják át az irányítást egy gépnek, majd ha már ez megtörtént, bizonytalanok annak visszavételében, hiszen nem könnyű feladat felmérni, hogy az ember, vagy egy programozott gép reakciója megfelelőbb-e az adott szituációban, továbbá előállhatnak olyan váratlan események a vezetés során, amikor pont a

⁸ www.sae.org/automated-unmanned-vehicles

⁹ ZÓDI (2018) i. m. 184–185.

¹⁰ FRANK (2018) i. m. 63.

¹¹ www.sae.org/automated-unmanned-vehicles

KRESZ áthágása, a szabályszegés óvja meg a sofőrt az egyébként bizonyosan bekövetkező balesettől.¹²

2.2. Az önvezető járművek szintjei

Az önvezető járműveknek különböző szintjei vannak. A SAE International vállalat az alábbi szinteket különbözteti meg az önvezető járművek körében az automatizáltság szintje és a humán faktor szükségessége, eshetőségessége és nélkülözhetősége szerint differenciálva:¹³

1. Nincs automatizáltság. A gépjárművezető folyamatos felügyelete jelen kell, hogy legyen minden, a jármű környezetében lévő forgalmi körülményre vonatkozóan.
2. Vezetőt segítő rendszerek, avagy funkcióspecifikus automatizáltság. Gépjárművezetést támogató automatika, de teljes mértékben emberi irányítás alatt áll, a gépjárművezető műveletei felülírják e rendszerek hatását.
3. Összetett funkcionalitás – részleges automatizáltság. Egy vagy több vezetési módban, egy vagy több vezetőtámogató rendszer automatikusan hajt végre feladatokat, azzal az elvárással, hogy a gépjárművezető képes elvégezni az összes többi dinamikus vezetési feladatot.
4. Feltételes automatizálás. Ez azt jelenti, hogy az automata járművezető-rendszer irányítja az összes dinamikus vezetési műveletet, de a járművezető kontrollja alatt, mert a humán vezető bármikor átveheti a vezetési műveleteket.
5. Magas szintű automatizáltság. Ezen belül egyes vezetési módokra jellemző a teljes automatizáltság. Különbség a 3-as szinthez képest: ha a humán vezető rosszul reagálna egy vezetési módra, az automata ezt felülírhatja, és nem engedi meg a beavatkozást, ha az nem megfelelő.
6. Teljes automatizáltság. A „teljes üzemidejű” automatikus vezetési rendszer minden szempontból ellátja a dinamikus vezetési feladatokat,

¹² Az Országos Kriminológiai Intézetben szervezett kerekasztal-beszélgetés az önvezető járművek kapcsán, 2018. október 3., résztvevők: Dr. Kiss Anna, Dr. Ott István, Dr. Borbély Zoltán, dr. Vágány Tamás.

¹³ FRANK (2018) i.m. 65.

minden, az útra és a környezeti feltételekre vonatkozó információ kezelésével, amint egy gépjárművezető tenné – nincs szükség humán vezetőre.¹⁴

3. Jogi vonatkozások alapjai

A problémakör sokrétűségére utal, hogy morális kérdéseket, jövőbeli társadalmi hatásokat, illetve jogi következményeket egyaránt feszeget. Míg az elméleti síkon gondolkodók a szabályozási kereteken, új jogi terminusok megalkotásán töprengenek, ezzel egy időben jelentkezik az a valós, gyakorlati probléma, hogy ezek az autók bekerülnek a közúti forgalomba, még konzekvens jogi szabályozás híján is.

Jelenleg a mesterséges intelligencia sem jog-, sem cselekvő-, sem vétőképeséggel nem rendelkezik.¹⁵ A laikus, de gyakran akár a technológiában jártas emberek képzeletében is létezik egyfajta zsigeri félelem attól, hogy a robotok átveszik az uralmat megalkotójuk felett, és ellene fordulnak. Ebben a félelmükben erősíti őket az a tény, hogy az ember által felépített mesterséges intelligencia öntanuló folyamatokra képes, a tapasztalataiból és környezetéből nyert impulzusok hatására, így a korlátolt fejlődési képességekkel rendelkező embert hamar utol fogja tudni érni, ha már nem a megalkotója programozza, hanem saját maga önmagát. A mesterséges intelligencia emberiségre veszélyes voltától való félelem azonban Z. Karvalics László szerint azért téves megközelítés, mert nem veszi figyelembe, hogy önálló gépi intelligencia nem létezik, ez csupán egy ember és gép párosából fennálló kapcsolatból származhat, ahol mindig az ember az elsődleges.¹⁶

Ahhoz, hogy a robotok tevékenysége jogi értelemben is szabályozható legyen, jogok és kötelezettségek alanyává kell tenni őket. A jogi személy intézménye az élő bizonyíték, hogy jogi személyisége nem csak az embernek lehet. E gondolat mentén egyes kutatók az „elektronikus személyiség” fogalom megalkotását és tartalommal megtöltését sürgetik, ezáltal lehetőséget adva a robotok teljes körű, önálló szabályrendszere kiépítésének. Mások kellő óvatossággal állnak az

¹⁴ www.sae.org/automated-unmanned-vehicles/; 11/2017. (IV. 12.) NFM rendelet a közúti járművek műszaki megvizsgálásáról szóló 5/1990. (IV. 12.) KöHÉM rendelet és a közúti járművek forgalomba helyezésének és forgalomban tartásának műszaki feltételeiről szóló. 6/1990. (IV. 12.) KöHÉM rendelet fejlesztési célú járművek tesztelésével összefüggő módosításáról.

¹⁵ Ambrus István: A közlekedési büntetőjog új kihívásai a 21. században, A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai konferencia, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete, 2018. október 11.

¹⁶ ZÓDI (2018) i. m. 187–189.

újító ötlet elé. Ott István szerint például azért félt az elektronikus személyiség, mint új jogi kategória létrehozatala, mert ha a robotnak lesznek jogai, akkor joga lesz a létezéshez is, vagyis nem lehet megsemmisíteni, amiből egyenesen következik az, hogy joga lesz ahhoz is, hogy magát megvédje, tehát egy jogos védelmi helyzetet erre az esetre is lehet majd vonatkoztatni.¹⁷ A félelmek általában mégis egyszerűbb okból gyökereznek, mégpedig abból, hogy a laikus nem tud különbséget tenni a nem-determinisztikusnak látszó, és valóban nem-determinisztikus viselkedés között. Ugyanis az egyszerűbb gépek egy parancsra a megfelelő reakcióval válaszolnak (pl. a kormány elfordításával elfordul a kerék), ám a robotok esetében ez a szintén fennálló oksági összefüggés már nem ilyen kézzel fogható és egyértelmű, ugyanis a parancsra adott reakciójuk függhet a jelenlevő környezettől, attól, hogy hány válaszlehetőség van beléjük kódolva, illetve öntanuló mivoltuk folytán abból is, hogy a válasz betáplálása óta a rendszer továbbfejlesztette-e önmagát. Itt tehát ugyanúgy megmarad a parancs-reakció viszony, mint az egyszerűbb gépek esetében, csak már sokkal összetettebb, így kevésbé átlátható, kiszámítható.

3.1. Az önvezető járművek értékelése

A jogászok között kölcsönös az egyetértés abban, hogy az önvezető járművek veszélyes üzemnek számítanak,¹⁸ ezért hatalmas károkat tud okozni akár egy apró szoftverbéli meghibásodás, akár egy biztonsági rés megléte is, melyen keresztül megtámadható a rendszer. Molnár Gábor szerint ezek az autók nem egyszerűen veszélyes üzem, hanem „duplán veszélyes üzem” értékelését nyerik el, ugyanis

„Ezeknek a járműveknek az irányításában nem csupán a vezető vesz részt, az irányításuk két póluson működik. Egyrészt az önvezető autó programja, amely vezeti, irányítja mozgását, másrészt az a fogadó közeg, az elektronikus rendszer, ami ki van építve, amely térben egyáltalán működni tud az önvezető autó. A két metszet zavartalan működése kell ahhoz, hogy funkcionálisan jól működ-

¹⁷ Az Országos Kriminológiai Intézetben szervezett kerekasztal-beszélgetés az önvezető járművek kapcsán, 2018. október 3., résztvevők: Dr. Kiss Anna, Dr. Ott István, Dr. Borbély Zoltán, dr. Vágány Tamás.

¹⁸ SOMKUTAS Péter – KŐHIDI Ákos: Az önvezető autó szoftvere magas szintű szellemi alkotás vagy kifinomult károkozó? *In Medias Res*, 2017/2. 256.

jön az önvezető autó. Nyilvánvalóan nem lehet kiküszöbölni a kockázatokat, de ez jelen esetben megkétszereződik.”¹⁹

A megoldást egyedül a szoftverek sokkal alaposabb ellenőrzése, valamint az informatikai biztonság növelése jelentheti. A biztonság itt azonban nemcsak fizikai biztonságot, hanem adatbiztonságot és a magánszféra védelmét is jelenti. Mivel a mesterséges intelligenciának a működéséhez, és az önfejlesztő folyamatainak végbemeneteléhez pont az adat a kulcs, ezért ez az ellentmondás a jövőben még problémákhoz fog vezetni.²⁰

3.2. A jog és a technológia nyelvi összehangolásának fontossága

Fontos probléma továbbá az is, hogy a technológia nem képes a jogi szaknyelv értelmezésére. Mint ahogy Lee Loevinger már 1949-ben kifejtette a jogi szaknyelv rendkívül árnyalt, a robotok számára értelmezhetetlen lenne, ugyanis nem számsorokból és jelekből álló kódokból áll, amelyek egyedüli befogadására képesek.²¹ Ezt jól példázza az a kísérlet, melyben 52 programozónak kellett automatikus-sebességellenőrzőt készítenie. Bár a feladat egyértelműnek tűnik, a végkifejlet mégis nagy eltéréseket mutatott, ugyanis a különböző számítástechnikai szakemberek másféleképp értelmeztek bizonyos szabályokat különböző helyzetekben. Ha egy ilyen egyszerű feladat gépekbe történő betáplálása ekkora nehézséget és eltéréseket okoz, akkor pedig joggal merül fel a kérdés, hogy egy nehezebb, összetettebb feladat elvégzése, akár egy komplex rendszer bekódolása a robotba vajon milyen sikert aratna?²² Nincs meg a közös nyelv a jog és a technológia közt, a robotok csak a kódok általi vezérlést tudják értelmezni, végrehajtani. Ahhoz, hogy mindez megfelelően működjön, viszont nem csak a szabályokat, hanem a mögöttük húzódó értékeket is értelmeztetni kellene a robotokkal, azaz beléjük kódolni.²³

Egy szemléletes példa erre: az autonóm járművekkel összefüggő egyik legfontosabb fejlesztés alkalmassá tenni a robotokat arra, hogy megértsék, értelmezzék a KRESZ szabályait, és a közlekedési tábláknak, útburkolati jeleknek

¹⁹ Interjú Molnár Gáborral, Kúria, 2018. október 1.

²⁰ ZÓDI (2018) i. m. 192.

²¹ Lee LOEVINGER: Jurimetrics – The Next Step Forward. *Jurimetrics Journal*, 1971. 3–41.

²² Ryan CALO: *Robot Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2016. 274.

²³ ZÓDI (2018) i. m. 196.

megfelelően tudjanak közlekedni. A nyelvükre való lefordítás azért nehézkes, mert míg számunkra, emberek számára teljesen evidens, mit jelentenek a különböző ábrákkal ellátott táblák (pl.: vadveszély) és ahhoz mérten hogyan kell közlekednünk (lassabban, körültekintően), egy robot számára egy ilyen ábra értelmetlen, ő csak bizonyos belétáplált parancsoknak megfelelően tud viselkedni, nem képes elvont gondolkodásra. Ebből az következik, hogy ezeket a táblákat majd a jövőben valahogy le kell fordítani az ő nyelvükre, kódok formájában parancsként beléjük táplálni, hogy például a korábban említett vadveszély tábla esetén x km/h sebességgel közlekedhet csak. Mindez pedig azzal a következménnyel járhat, hogy a jövőben ezek a táblák akár teljesen el is tűnhetnek a közutakról feladat hiányában, mert a teljesen önvezető járműveknek minden bizonnyal nem lesz rá szükségük.²⁴

4. Kit védjen az önvezető jármű?

Az önvezető autók már most is közúti forgalomban vannak, és a gyártók célja a teljes körű elterjedésük a világban. Előrejelzések szerint 2030-ra az autonóm járművek aránya elérheti az ötven százalékot az utakon. Jogosan merül fel a kérdés, hogy egy ilyen autó elsősorban a benne utazó személyt, vagy a többi közlekedőt védje vészhelyzet esetén. Az ismert „villamos probléma” nevet viselő erkölcsi dilemma jól ábrázolja azt a kérdést, amire mihamarabbi válaszadással sürgetik az önvezető autókat tervező mérnököket.²⁵ A villamos probléma egy olyan villamosról szól, amely öt, a sínen lekötözve fekvő ember felé robog, hamarosan elütve azokat, ám a vezetőnek van lehetősége átállítani a váltót, és kitéríteni a villamost egy olyan másik sínpárra, ahol végighaladva öt helyett egy, szintén lekötözött embert ütne el. A kérdés pedig az, mit tennénk a váltót kezelő ember helyében? Meg mernénk lépni, hogy váltsunk, és így öt helyett „csupán” egy ember életét sodorjuk halálba, még akkor is, ha ezzel tettelesen okoznánk valaki halálát?

Az önvezető járművek tekintetében is indokolt megvizsgálni ezt a helyzetet, hiszen hasonló állapot állhat elő, ha például féktávolságon belül gyermekek szaladnak ki az útra egy ilyen autó elé. Vajon az autóba épített robotnak a kisebb kár elvén ilyenkor félre kéne rántani a kormányt, kitérni előlük, vállalva a járműben ülő utas esetleges sérülését, akár halálát? A Massachusetts Institute

²⁴ ZÓDI (2018) i. m. 214–215.

²⁵ SZAUER Tamás: Kit védjen? *HVG*, 2018/48. 64.

of Technology kutatói körülbelül két évvel ezelőtt egy világszerte elérhető felmérést indítottak útjára az interneten Moral Machine néven, melynek célja az önvezető autók által felvetett erkölcsi dilemmák felmérése volt. Mivel a robotok nem rendelkeznek érzelmekkel, a fentebbi kiélezett helyzetben hozandó döntést kizárólag a beléjük táplált kódok alapján hozhatják majd meg, mely kódokat a tervezőmérnökeiktől fogják kapni. A Moral Machine nevezetű internetes játékban dönteniük kellett az embereknek, hogy bizonyos szituációkban, mit cselekednének, ki élete a fontosabb: idős vagy fiatalé, emberé vagy állaté, törvénytisztelő állampolgár vagy bűnözőé, több élet vagy egy élet stb. Végül 233 országból, 10 nyelven, több mint negyven millió döntés született.²⁶ A válaszadók között egyértelmű volt a konszenzus a tekintetben, hogy az emberi életnek kell elsőbbséget biztosítani az állatéval szemben, a fiatal élet értékesebb, mint az idős, illetve, hogy több embert kell megmenteni egy helyett.²⁷ Számptalan ilyen és ehhez hasonló eset képzelhető el, és nincs megfelelő megoldás egy ilyen helyzetben. Sokan a Google önvezetőautó-projektjének iránymutatására vártak, de végül a Mercedes hamarabb állást foglalt a kérdésben: kinyilvánította, hogy az első teljes mértékben önvezető autója mindenáron az utasok életét helyezi előtérbe, azt fogja védeni. Véleményük szerint sokkal fontosabb azoknak a funkcióknak a kifejlesztésére, magas színvonalon tartására koncentrálni, melyek elkerülhetővé teszik a „kit védjek meg?” kérdést, ezért a mérnökeik 99 százalékban erre fognak törekedni.

A tervezők szerint az lesz az ideális helyzet, mikor már csak önvezető autók lesznek a közúti forgalomban, ez azonban csak 2030 után várható leghamarabb, addig pedig a jogalkotóknak fel kell készülniük a vegyes közlekedés adta kihívásokra. A Toulouse-i Egyetem által az Amerikai Egyesült Államokban végzett 2000 fős reprezentatív felmérésből az derült ki, hogy az emberek többsége azt tartaná kívánatosnak, ha a járműveket a lehető legkevesebb életet veszélyeztető megoldás választására programoznák. Ugyanakkor az is kiderült ebből a felmérésből, hogy az emberek nem vásárolnának olyan autót, amely adott esetben az ő életüket veszélyeztetné – miközben az automata üzemmódban van. Mivel azonban ezek az autógyártók elsősorban saját gazdasági hasznuk mentén

²⁶ *The Moral Machine Experiment* (24 October 2018): <https://www.nature.com/articles/s41586-018-0637-6>

²⁷ Így felelt a net népe a kérdésre: kit üssön el az önvezető autó? (2018. október 30.): https://hvg.hu/tudomany/20181030_moral_machine_mit_felmeres_kiertekelese_onvezeto_autok_dilemmaja

gyártják autóikat, nem valószínű, hogy a kevesebb hasznot hozó megoldást választanák.²⁸

Szintén felmerülő probléma méltányossági oldalról megközelítve a kérdést, hogy „mekkora emberi mérlegelési jogkör építhető bele egy automata jogi végrehajtó rendszerbe?”²⁹ Zódi Zsolt szerint mivel az emberek gyakran hajlamosak meghajolni különös döntések előtt, főként ha az egy nagytekintélyű személytől ered és kellően meg van indokolva, félő, hogy a mesterséges intelligenciával ellátott robotautók nem feltétlenül megfelelő döntéshozatalát is legitimálni fogják, hiszen egy a sajátjukénál magasabb szinten működő gondolkodásmóddal bíró rendszerről van szó, és az ember mivel inkább racionalizáló, mintsem racionális lény, sokkalta többet ad olykor egy meggyőző érvelésre, mint magára az ésszerű döntésre.³⁰ Az igazságosság és a méltányosság elvéből kiindulva képtelen gondolat azt feltételezni, hogy érzés nélküli robotok „döntésre alkalmasak” bizonyos szituációkban. Az ügy egyedi körülményeit nem fogják tudni megfelelően mérlegelni – annak ellenére sem, sőt pont az okból, hogy az ember számára értelmezhető pár körülményen kívül ők képesek az összes beléjük kódolt, általuk ismert, értelmezhető körülményt egyszerre figyelembe venni –, a méltányosság intézménye számukra értelmezhetetlen, mivel ez egy algoritmusokkal le nem írható fogalom.

5. Narratívák egy új jogi szabályrendszerre

Sokan új típusú normák megjelenését vetítik előre, amelyek dinamikus szabályokként megengedik az eltéréseket a jogban előre meghatározott feltétel bekövetkezése esetén.³¹ Véleményem szerint ez azonban csak abban az esetben lenne kivitelezhető, ha kristálytiszta előre láthatnánk az összes lehetségesen felmerülő problémát, amire megváltozhatna a válaszreakció, ez azonban nem életszerű. A jog „algoritmusokba olvasztása”, a robotokkal való megértetése megsokszorozná a jogrendszert, ami így idővel akár teljesen átláthatatlanná is válna. A robotok, noha akár milliószor több együttthatót is képesek egyszerre értékelni, mint az ember – gépi mivoltukból eredően –, nem alkalmasak tudat híján az ember alkotta jogszabályi keretrendszer átlátására, a megfelelő döntés

²⁸ SZAUER i. m. 64.

²⁹ ZÓDI (2018) i. m. 198.

³⁰ Uo.

³¹ ZÓDI (2018) i. m. 200.

meghozatalára. Egyes nézetek szerint ez a folyamat odáig fajulhat, hogy aláassa a jog előreláthatóságába, és általában a jogba vetett bizalmat, a jog legitimitását.³²

A robotika szabályozásában további kihívás, hogy nincsenek meg az alapvető fogalmak, amik mentén ki lehetne alakítani a szabályokat. Nem tisztázott, hogy mit lehet érteni „robot”, vagy akár „mesterséges intelligencia” alatt. Ugyan vannak mindre különböző definíciók, de nincs egy olyan egységes, mindenki által elfogadott fogalom, ami mentén el lehetne indulni. Új jogi dogmatika kialakítására volna szükség egyrészt, azért, hogy az újonnan megalkotott fogalmakat bele lehessen építeni ezekbe, másrészt pedig azért, mert mint korábban láthattuk a veszélyes üzem ugyan „ráhúzható” az önvezető járművekre, mint jogi kategória, de a termékfelelősség már nem feltétlen.

Az Európai Parlament Jogi Bizottsága 2015-ben állította fel „A robotika fejlődésével összefüggésben levő jogi kérdések munkabizottságát”, amely közel másfél év után parlamenti határozatként elfogadtatta a „Robotjogi jelentést”.³³ A jelentés fontos része, hogy egy speciális felelősségbiztosítási rendszert kívánnak létrehozni számukra – amiben még a gépeket „betanító” személyeknek felelősségük van, de ez egyre csökken az idő múlásával, hiszen a robot később már a külső környezetéből szerez olyan impulzusokat, melyek hatására beindul az önfejlesztő folyamata, és így egyre kisebb mértékűvé válik az őt betanító személy felelőssége.³⁴ Zódi Zsolt szerint a felelősségbiztosítás egy téves kifejezés erre a helyzetre, ugyanis a legtöbb esetben semmilyen ember felelőssége nem lesz megállapítható, még közvetve sem, a robotok viselkedésére pedig a felelőség szót nem lehet alkalmazni.³⁵ Az elektronikus személyiség, mint új fogalom létrehozása is vita tárgyává vált a jelentésben, ám ezt a jelentés végül elodázza, és csak mint távlati terv tartja elképzelhetőnek.³⁶ Az viszont bizonyosan látszik már most, hogy a szabályozás végső célja mindig az emberi élet biztonsága kell, hogy legyen. Minden más szabályt ennek az elsődleges szempontnak a figyelembevételével lehet csak meghozni. Egységes, alapvető követelményeket kell támasztani ezen járművekkel szemben, amelyek nem csak a mechanikai és elektronikai rendszerek biztonságos működését fogják jelenteni a jövőben, hanem annak a biztonságát is, hogy a rendszer mennyire képes hűen követni a járművezető parancsait, megfelelően reagálni a környezeti hatásokra, a

³² ZÓDI (2018) i. m. 201.

³³ ZÓDI (2018) i. m. 202.

³⁴ Jelentés a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról.

³⁵ ZÓDI (2018) i. m. 207.

³⁶ Jelentés a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról.

KRESZ-táblákat felváltó jeladó információkra, a GPS-információkra, és egyéb, a beépített berendezéseiből származó adatokra.³⁷ Az adatbiztonságot a lehető legmagasabb szintre kell emelni, és ezt nem csupán a magánember érdekében kell megtenni, hanem az olyan káresemények megelőzése érdekében is nélkülözhetetlen, mint hogy kívülről betörnek a rendszerbe, és megváltoztatják, megzavarják annak a programját, hogy ez által balesetet idézzenek elő. Az ilyen akár halálos áldozatokat is követelő balesetek teljes kiküszöbölése lehetetlen, ezért a feladat a veszély minimálisra csökkentése. A fentebbi minimum szten-derdek teljesülése az első lépcsőfok, melyet meg kell ugraniuk az önvezető járműveknek, hogy forgalomba kerülhessenek.

6. Felelősségi kérdések

Az önvezető járművek fő előnyeként a jóval biztonságosabb közlekedést emlegetik, sőt sokan már azt az utópisztikus jövőt festik elének, hogy általuk teljesen megszűnnek majd a közlekedési balesetek – amennyiben már csak ilyen járművek lesznek a forgalomban. Magyarországon évi szinten átlagosan 1300 ember halálozik el közúti közlekedési balesetben. A személyi sérüléssel és halálos közúti balesetek több, mint 90 százalékát valamilyen emberi mulasztás, vagy önhiba okozza. Ezek tudtában alappal feltételezhetjük, hogy az emberi hibák „feljavításával”, mesterséges intelligenciával való kiegészítéssel, majd felcserélésével jelentősen csökkenhet az emberi mulasztásból eredő balesetek száma.³⁸ Mindezek ellenére elég csupán egyetlen autonóm járműtől származó, precedens értékű baleset, amely utána a sajtóvisszhang nyomán hatalmas kételyeket és egyben jogi lavínát tömkelegét válthatja ki. Ahogy Elon Musk fogalmazott „általában a szabályozás úgy működik, hogy történik egy sor rossz dolog, nyilvános botrány van belőle, majd sok év múlva a szabályozó hatóság elkezd az adott iparágat szabályozni”.³⁹ Halálos balesetek pedig már sajnálatos módon bekövetkeztek. 2016 júniusában Floridában egy önvezető üzemmódban közlekedő Tesla S modell egy teherautó utánfutójának ütközött, utasa pedig halálos sérülést szenvedett.⁴⁰ 2018. március 18-án az arizonai Tempe-ben egy

³⁷ ZÓDI (2018) i. m. 216–217.

³⁸ FRANK (2018) i. m. 66.

³⁹ ZÓDI (2018) i. m. 208.

⁴⁰ Rachel ABRAMS – Annalyn KURTZ: *Joshua Brown, Who Died in Self-Driving Accident, Tested Limits of His Tesla.* (1 July 2016) <https://www.nytimes.com/2016/07/02/business/joshua-brown-technology-enthusiast-tested-the-limits-of-his-tesla.html>

Uber autó fékezés nélkül halálra gázolt egy kerékpárját a gyalogátkelőhelyen szabálytalanul áttoló gyalogost a sötétben.⁴¹ 2018. március 23-án pedig egy Tesla X modell a kaliforniai Mountain View autópályán az elválasztófalnak csapódott és kigyulladt, a sofőr pedig a helyszínen életét vesztette.⁴² Ezekben az esetekben, mikor mesterséges intelligencia által működtetett járművek okoznak balesetet, felmerül a kérdés, ki a felelős: a szoftvergyártó, az autó gyártója, a gépjármű tulajdonosa, annak az üzemeltetője, vagy az azt adott esetben használó személy? Ezekre a kérdésekre mind-mind mihamarabb választ kell adnia a jogalkotónak.⁴³

Dr. John Kingston a brightoni egyetemről nemrégiben közölt egy írást az önvezető járművek baleset okozásakor felmerülő felelősséggel kapcsolatban. Állítása szerint már egy szimpla közúti baleset esetén is nehéz megállapítani a felelősséget, nemhogy ha még egy mesterséges intelligencián alapuló rendszer is bekerül a képletbe.⁴⁴ Fontos megjegyezni, hogy az angolszász jogrendszerekben a bűncselekménynek két fő fogalmi eleme van: a *mens rea* – *bűnös tudat*, illetve az *actus reus* – *bűnös tett*. Mindkét fogalmi elemnek meg kell valósulnia ahhoz, hogy a bűncselekmény megvalósuljon. Ha hiányzik a bűnös tudat, a tett – akár erőszakos cselekmény – nem feltétlenül lesz büntetendő. Elméletében három opciót vázol fel. Az első szerint a mesterséges intelligenciát nem beszámítható személyként, vagy állatként kell értékelnünk jogi értelemben. Ez esetben az önvezető járművet működtető mesterséges intelligencia nincs tudatában, hogy bűncselekményt követ el, így ez esetben mentesül a felelősség alól, a programozót kell büntetni. A második eset szerint a balesetet fel lehet úgy fogni, mint az önvezető autókkal járó esetlegesen megtörténő természetes következményt. Ebben a példában az önvezető jármű egyszerűen csak végrehajtja a feladatait, de nincs arra tervezve, hogy viselje a következményeket, vagy nem tudja felfogni a tettei következményeit, és azok morális velejáróját. Ez esetben, ha bekövetkezik a bűncselekmény, azért a használó vagy a programozó lesz a felelős – Kingston megjegyzi, hogy nagy valószínűség szerint az utóbbi. A harmadik eset annyival bonyolultabb a többinél, hogy a jogi eljárásnak különbséget kell tenni az a két

⁴¹ Sam LEVIN: *Video released of Uber self-driving crash that killed woman in Arizona.* (22 March 2018) <https://www.theguardian.com/technology/2018/mar/22/video-released-of-uber-self-driving-crash-that-killed-woman-in-arizona>

⁴² Alan LEVIN – Ryan BEENE: *Tesla Model X in California Crash Sped Up Prior to Impact.* (7 June 2018) <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-06-07/tesla-model-x-in-california-crash-sped-up-seconds-before-impact>

⁴³ FRANK (2018) i. m. 64.

⁴⁴ Jamie DAVIS: *If an autonomous vehicle kills someone, who is liable?* (19 March 2018) <http://telecoms.com/488493/if-an-autonomous-vehicle-kills-someone-who-is-liable/>

helyzet között, mikor a mesterséges intelligencia tudja, hogy bűncselekményt hajt végre, illetve mikor nem képes ennek felmérésére. Ha bizonyítható a gépnél a tudatosság, akkor megállapítható a közvetlen felelőssége. A közvetlen felelősség megállapítást nyerhet tevőlegesen, amikor az önvezető jármű megszegi a törvényt (például átlépi a megengedett sebességhatárt), vagy mulasztással, amikor például nem próbálta meg kikerülni a később elütött személyt. Ha viszont a jog arra jut végül, hogy az önvezető jármű a felelős például valakinek a haláláért, akkor vajon hogyan lehetne büntetni a mesterséges intelligenciát?⁴⁵

A büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából fontos szerepet tölt be az önvezető autók szintjeinek megkülönböztetése. Ezek a szintek jogi nézőpontból tökéletes viszonyítási alapot adnak, ugyanis az egyes szintek eltérő módon határozzák meg a gépjárművezetőtől elvárt, tanúsítandó magatartást, tehát a kötelezettségeit.⁴⁶

A büntetőjog *societas delinquere non potest*, vagyis a társaság büntetőjogi felelősségének hiánya elvre tekintettel az egyénhez kell kapcsolni a felelősséget, bűncselekmény elkövetője csak természetes személy lehet, hiszen a szándékoság, vagy gondatlanság csak az egyénre jellemző alakzat lehet. Minél önműködőbb egy autonóm jármű, annál inkább csökken a természetes személy egyéni felelőssége, ugyanis a felsőbb szintek felé haladva a gépjárművezetőjéből, annak kezelőjévé, majd már csak pusztá utasává válik. A felelősség így a vezetőről áttolódik az autó gyártója, mint jogi személy felé. Mivel a jelen jogrendszerünk a természetes személyek büntetőjogi felelősségének megállapítására íródott, ez egy teljesen új, mindeddig ismeretlen helyzetet eredményez, mikor is a mesterséges intelligencia által vezérelt járművek követnek el törvénybe ütköző cselekményt. Az egész jelenlegi büntetőjogi szankciórendszer és az ahhoz keretdiszpozícióként kapcsolódó törvények megreformálására volna szükség ahhoz, hogy egy ilyen történeti tényállást valamely törvényi tényállásba be tudjunk illeszteni.⁴⁷ Figyelemre méltó e tekintetben Zódi álláspontja, miszerint az EU-jelentés sarkalatos problémája abban rejlik, hogy új szabályokat akarnak felállítani, és beépíteni a jelenlegi jogrendszerbe, holott szerinte a helyes út az egész jogi ökoszisztéma, kiváltképp a járműipar és a közlekedés szabályrendszerének teljes átalakítása volna.⁴⁸ Az önvezető járművek világszintű elterjedéséből pedig az következik – amiben konzekvens a jogászok álláspontja –, hogy

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ FRANK (2018) i. m. 66.

⁴⁷ FRANK (2018) i. m. 67.

⁴⁸ ZÓDI (2018) i. m. 205.

a rájuk vonatkozó szabályozást globálisan lehet csak meghozni, nemzetközi egyezmények által, és azoknak a nemzeti jogba való átültetésével. Itt további problémákat fog szülni a különböző országok és kontinensek jogrendszereinek harmonizációja.

Az emberi tényező döntő elem az anyagi jogi kérdések kapcsán az önvezető járművekkel történő balesetek tekintetében. A járművek önvezető képességének 3. szintjétől kezdődően, és attól följebb a jogi keretrendszer megreformálása nélkülözhetetlenné válik. A 4. szintig jelen van a természetes személy, a vezetés közben a beavatkozás lehetősége – és esetenként kötelezettsége –, illetőleg ebből fakadóan a büntetőjogi felelősség, ha eltérő mértékben is, de fennáll. Az egyre kisebb mértékű felelősség miatt nehezedik a felelősségre vonás folyamata, a szankciók alkalmazása.⁴⁹ Az ilyen szituációkban történő nyomozás, bizonyítás megkönnyítése érdekében merül fel egyre többször az önvezető járművekbe épített, kötelező feketedoboz használat javaslatja. Ezáltal nyomon követhetővé, dokumentálhatóvá válnának az addig megtett út, a baleset körülményei, továbbá akár az autó önfeljesztő képességére is jó hatással lehetne egy ilyen eszköz bevezetése. Ellene felhozható érv azonban, hogy egy baleset után a sofőr részéről a saját feketedoboz kiszolgáltatása a hatóságok számára adott helyzetben egy tárgyi bizonyítási eszköz is lehet saját maga ellen, ami az önvádra kötelezés tilalmába ütközhet. Mindebből tisztán látszik, hogy nem csupán a büntető anyagi jogot, de a büntető eljárásjogot is új kihívások elé állítja az önvezető járművek térnyerése.⁵⁰

A jövőben megkérdőjelezhetővé fog válni, hogy képes-e az egyén uralni a technikát, és ha igen, meddig? Csak azért lehet felelősségre vonni valakit, amire képes, azaz a tőle elvárhatóság alapján. Márpedig az automatizálás egy bizonyos szintjén kétségessé válik a tőle elvárhatóság megállapíthatósága, így a büntetőjogi felelősség megalapozottsága is. Ha azonban kimondható, hogy egy szinttől fogva már nem az ember uralja a gépet, és ez megjelenik a valóságban is, ebben az esetben a jelenlegi büntetőjogi szabályozásunk már nem lesz elegendő, a napjainkban érvényben levő közlekedési bűncselekményekre megfogalmazott tényállások – melyek elkövetője a természetes személy – már nem fognak tudni kellő védelmet nyújtani. Mindez pedig már nem a távoli jövő, ugyanis a Waymo a világon elsőként engedélyt kapott a közlekedési hatóságtól arra vonatkozóan, hogy közúton is tesztelhesse legfeljebb 40 darab, 5-ös szintű, teljesen önvezető

⁴⁹ FRANK (2018) i. m. 67.

⁵⁰ Az Országos Kriminológiai Intézetben szervezett kerekasztal-beszélgetés az önvezető járművek kapcsán, 2018. október 3., résztvevők: Dr. Kiss Anna, Dr. Ott István, Dr. Borbély Zoltán, dr. Vágány Tamás.

járművét, immár ember jelenléte nélkül Kaliforniában, a Szilícium-völgy egy bizonyos területén, éjjel-nappal, bármilyen időjárási viszonyok esetén.⁵¹

Az 5. szinttől kezdődően, a teljes automatizáltság bekövetkeztétől már nem állapíthatjuk meg az autóban ülő természetes személy büntetőjogi felelősségét, hiszen itt már esetlegesen nem is fog ülni senki a járműben, a beavatkozás lehetősége pedig kizárttá válik. Ha ül is személy az ilyen teljesen önműködő gépjárműben, ő már csak utasként fog részt venni a közlekedésben. Ekkor pedig ismét felmerül a kérdés, egy ilyen esetben vajon kit lehet majd felelősségre vonni: az érzékelőt, a szoftvert, azok gyártóját, az üzemben tartót vagy az autó gyártóját?⁵² A válasz a jogalkotók részéről még várat magára, az én véleményem viszont Zódi Zsoltéval egyező: amennyiben egy hibátlanul működő szoftver, egy elkerülhetetlenül balesettel járó helyzetben hoz egy döntést, amely által személyi sérülést okoz: ilyen esetben senkit sem fog terhelni felelősség. Nyilvánvaló, hogy a baleset sérültjei, és a hozzátartozóik nem, vagy csak nehezen fognak tudni beletörődni abba, hogy nem tehető felelőssé senki a történéseért, de ezekben az elkerülhetetlen helyzetekben, mikor minden berendezés hibátlanul működik, és nem állhat fenn emberi önhiba egyszerűen valóban nem lesz felelős.⁵³

Ahogy a mondás is tartja „a hídon akkor kell átmenni, amikor odaérünk”. A túl korai szabályozás visszafoghatja a technikai fejlődést, tehát káros, ámde a túl kései reagálás pedig azt a veszélyt rejti magában, hogy kicsúszik a kezünkől a technika, a jog és jogász nem tudja kezelni a felvetődő kérdéseket.⁵⁴ A jogászok körében uralkodó vélemény, hogy nem kell – és talán nem is szabad –, hogy a jogtudomány „elébe menjen” a konkrét helyzeteknek, már csak azért sem, mert ami még nem történt meg, azt nem tudjuk elképzelni, ez okból szabályozni sem.

7. Összegzés

Mint látható, ez egy interdiszciplináris téma, majd a jövő dönti el, mely jogi területek kerülnek túlsúlyba ezen belül. A tanulmányomban az önvezető járművek jogi szabályozását érintő fő problémákat igyekeztem feltárni, illetve összegyűjteni az azokra vonatkozó megoldási javaslatokat. Álláspontom szerint

⁵¹ TÓTH Balázs: *Itt a várt áttörés az önjáró autózásban.* (2018. 10. 31.) https://index.hu/techtud/2018/10/31/itt_a_vart_attores_az_onjaro_autozasban/

⁵² FRANK (2018) i. m. 67–68.

⁵³ ZÓDI (2018) i. m. 219.

⁵⁴ NAGY Zoltán András: A jövő tegnap óta tart. A modern technikai-technológiai folyamatok kihívásai a jog területén. *Belügyi Szemle*, 2018/10. 38.

egy olyan globális, az egész világra kiterjedő keretszabály-rendszert kellene létrehozni, amely által egységesen szabályozottá válik a mesterséges intelligencia – azon belül pedig alszabályok formájában az önvezető járművek –, és amely kellően tág mivoltából fakadóan képes áthidalni a jogrendszerek közti különbségeket. Mindehhez azonban nélkülözhetetlen az új jogi kategóriák megalkotása, az egységes definíciók megteremtése. Továbbá a jövő tudósai számára komoly feladatként hárul az, hogy megtalálják a közös nyelvet a jog és a technológia között. Ami azonban a legfontosabb, és minden jogi szabálynak, és technológiai újításnak az alapköve kell, hogy legyen, az emberi élet védelmének elsőbbsége mindenek felett. A mérnökök legfőbb feladata jelenleg a biztonsági rendszerek legmagasabb szintre emelése, a balesetek megelőzése, illetve a hackertámadások, rendszerhibák miatti káresemények kiküszöbölése érdekében. Ha végül megszületik az elektronikus jogi személyiség, mint új jogi kategória, így az önvezető jármű alanyává válhat bűncselekménynek, ebben az esetben a szankciórendszer kidolgozása fog komoly fejtörést okozni a jogalkotónak. Ha viszont az önvezető autó a jövőben is vétőképtelen marad – mint a jelenlegi szabályozás szerint –, abban az esetben viszont meg kell határozni, hogy mely szinteken, kit lehet felelőssé tenni, és ilyenkor előfordulhat olyan helyzet, mikor nem lesz felelőse egy balesetnek. Fontos azonban szem előtt tartani a büntetőjog ultima ratio jellegét. Ugyan a jogalkotóknak reagálniuk kell mihamarabb ezekre a rohamosan bekövetkező változásokra, de a büntetőjog csak mint utolsó eszköz kaphat szerepet jelen helyzetben is.

A FÉLAUTOMATA FEGYVERRENDSZEREK

A jövő csatateré – a jelen problémája

RÁBAI Gábor

1. A félautomata fegyverrendszerek ismertetése

Felelősség, kár, jogi státusz. Ismert szavak, amelyek általánosan ismert kifejezéseket tartalmaznak minden jogász számára. Jelentésük, tartalmuk mindennapi használatuk közismert.

Mindez azonban megváltozik, ha kiemeljük őket a civil szférából és átültetjük a hadi jogba. Ez a teljesen más közeg más szemléletmódot igényel.

Ezen a jogterületen a felelősség az emberéletekért vállalt felelősséget is jelent. A felelősségre vonás pedig nemcsak a csalásért vagy a szerződésszegésért fog bekövetkezni, hanem a civil életek kioltása miatti háborús bűnökért is.

A nemzetközi humanitárius jog (továbbiakban IHL) és a hadijog alapvetően ember központú, hiszen a háborút emberek vívják emberek ellen a történelem hajnala óta. Azonban a technológiai fejlődés révén ez a tendencia megváltozhat.

Mi történik napjainkban a modern hadseregek szerves részét képező robotok alkalmazása esetén? Alkalmazhatóak-e az absztrakciót sokszor nélkülöző szabályok egy algoritmus alapú robot számára? Megváltoznak, megváltozhatnak-e a szabályok? Képesek lesznek-e egy ember központú rendszerben a robotok beilleszkedni vagy elterjedésük a rendszer óhatatlan megváltoztatásához vezet?

1.1. Történelmi távlatok

Minden technológiai fejlődés kihatással volt a háborúkra ezért az emberiség korai társadalmi, államalakulatai hamar szabályozni kezdték a haditechnológiát. Így került kapcsolatba egymással a hadviselés és a jog. Ahogy a hadvi-

selésnek kialakultak íratlan és később írott szabályai úgy a haditechnológia is szabályozásra került a jog keretei között. Ennek eredményeképp napjainkban a fegyverfejlesztést és eladást nemzetközi egyezmények, bevetésüket pedig a genfi, a hágai és egyéb hadi jogi egyezmények szabályozzák. A haditechnológia soha nem látott gyorsaságú fejlődése és az egyre kiterjedtebb számítógépes ismereteink révén elképesztő pusztító erővel rendelkező fegyvereket vagyunk képesek készíteni. Így manapság sokat hallani az olyan új generációs fegyverekről, mint a félautomata fegyverrendszerek vagy az egyre fejlettebb repülőkről, valamint brutálisabb erejű és nagyobb hatótávolságú rakétákról. Valamint megnövekedett számú hackertámadásokról és olyan informatikai eszközökről, legyen szó okos bombákról vagy hatalmas adatmennyiséget feldolgozó fejlett számítógépekről, amelyek nem csak jövőnkre, hanem jelenünkre is nagy befolyással vannak.

A közvélemény viszonylag sokat tud a drónhadviselésről. Azonban egy forradalmi újításnak sokan talán nem szentelnek elég figyelmet, ezek pedig a Félautomata fegyverrendszerek (Autonomous Weapon Systems, továbbiakban AWS).

Az új volt az első forradalmi újítás, amely elindította a távolsági hadviselés fejlődését és bár a számszerj, a katapult vagy a trebuchet feltalálása jelentős újdonság volt, több ezer évet kellett várni a következő áttörésre. A puskapor hadi célokra való felhasználása révén az ágyúk és puskák megjelenése volt ezen újítás, ami után alig 500 év kellett ahhoz, hogy az emberiség eljusson a távolsági hadviselés következő mérföldkövéhez a repülőgépek és az atombomba kifejlesztéséhez. A második világháború óta pedig ennél is kevesebb, csak pár évtizedre volt szükség napjaink forradalmi újításaihoz, közöttük az AWS-hez is.

Napjainkból visszatekintve elképesztő, hogy az AWS-hez hasonló fegyvereket már ötven éve is készítettek. Az egyik első ilyen fegyver a Goliath volt, amit a második világháborúban a német hadsereg alkalmazott a Szövetségesekkel szemben.¹ Ez volt ugyanis az első olyan szerkezet, amelyben az AWS előnyeit testet öltötték. Olyan kezdetleges karakterjegyek voltak ezek, mint a robot alkalmazása és ez által az emberi áldozatok csökkentése. Ugyanakkor a modern AWS-el ellentétben még csak egyfajta feladta volt, aminek teljesítésére egyfajta fegyverrel volt csak felszerelve. Bár csekély sikereket ért el létrejötté és alkalmazása később jelentős mértékben hozzájárult az AWS fejlesztéséhez.

¹ Markus WAGNER: The Dehumanization of International Humanitarian Law: Legal, Ethical, and Political Implications of Autonomous Weapon Systems. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 47. (2014) 7.

1.2. Az AWS meghatározása

Univerzális megfogalmazása nincsen. A modern számítógépes technika és a fejlett fegyverrendszerek ötvözése. Az Amerikai Védelmi Minisztérium definíciója, mint az egyik fő AWS fejlesztő állam azonban irányadónak tekinthető:

„Egy olyan fegyverrendszer, amely aktiválása után további emberi beavatkozás nélkül képes célpontját kiválasztani és megtámadni. Ez alatt értendők az olyan rendszerek, amelyek úgy lettek tervezve, hogy az emberi ellenőrzés révén egy irányító képes legyen felülről a(z aktuális) műveletet, de ugyanakkor az eszköz képes legyen minden további emberi behatás nélkül is a célpont kiválasztására és megtámadására is.”²

A technológia napjainkban is fejlődés alatt áll ezért is nehéz egységes definíciót alkotni. Találhatunk köztük önműködő géppuskákat, vízi és szárazföldi légvédelmi rendszereket, tankokat és repülőket egyaránt. Lényege, hogy a fegyver önállóan vagy részben önállóan képes feladatokat elvégezni a harctéren. Az AWS azonban sokkal inkább tekinthető bevethető fegyvernek a harctéren, hasonlatosan egy tankhoz repülőhöz vagy gyalogsági kommandóhoz.

Talán úgy fogalmazható, meg hogy egy fejlett számítógép és a hozzá csatolt fegyverek összessége.

Az AWS az úgynevezett *Unmanned vehicle* (továbbiakban: UV) ember nélküli jármű csoportjába tartozik, fejlettsége révén ezek csúcskategóriájának tekinthető.

Ezen belül számos alkategóriája ismeretes. A legelterjedtebb fajtája az úgynevezett pilóta nélküli járművek (unmanned aerial vehicles, a továbbiakban: UAV) amelyeket a légierő alkalmaz. Másik széles körben ismert csoportja az ember nélküli rendszerek (UMS unmanned systems) amely tüzérségi fegyverek összességét irányítja. Egyéb ismert fajtái közül a hadseregnél alkalmazott ember nélküli földi járművek (unmanned ground vehicle, továbbiakban: UGV) kiemelkedőek.³ Ebből jól látszik, hogy AWS-t a hadsereg számos fegyverneme

² Saját fordítás, eredeti: Chris JENKS: False Rubicons, Moral Panic, & Conceptual Cul-De-Sacs: Critiquing & Reframing the Call to Ban Lethal Autonomous Weapons. *Pepp. L. Rev.*, Vol. 44., Iss.1. (2016–2017) 20.

³ Részletes definíció: Darren M. STEWARD: New Technology and the Law of Armed Conflict Technological Meteorites and Legal Dinosaurs. *International Law Studies*, Vol. 87. 4.

alkalmazza, ez a széleskörű felhasználás is tovább nehezíti az egységes definíció létrehozását.

Az amerikai szövetségi törvényhozás a következőképp definiálta a pilóta nélküli járműveket: „Olyan légi jármű, amely külső vagy a gépen lévő emberi beavatkozás lehetősége nélkül hajt(hat)ja végre a feladatát.”⁴

A kulcsszava ezen definíciónak a *hajthatja*. Ugyanis bár sok ország fejleszt ilyen képességekkel rendelkező eszközöket, hivatalosan egyik sem ismerte el, hogy teljesen automata eszközöket fejlesztene vagy vetne be a harctéren. E megfogalmazás érdekessége, hogy az AWS meghatározására ugyan alkalmas lehet, de az UAV-k kategóriájába tartozó drónokra már nem.⁵

Ugyanis az UAV-ok talán legismertebb példái a drónok, amiket manapság már nem csak katonai hanem polgári körökben is egyre több helyen alkalmaznak. Míg a drónoknál az eszközt távolról folyamatosan irányítják addig az AWS-t egy beleépített számítógép vezérli közvetett emberi ellenőrzéssel. Így míg a drónok egy adott feladatot látnak el, az AWS komplexebb műveletek önálló végzésére is alkalmas.

1.3. Gyakorlati alkalmazásuk

Napjainkban a Föld államainak jelentős része egyre jelentősebb mértékben rendelkezik ilyen eszközökkel hadseregében.

A mai fegyverrendszerek egyik típusa CIWS (close in weapon systems) amelyet hajók védelmére használnak:

- *Phalanx*: amerikai fejlesztésű rövid hatótávolságú fegyver úgy nevezett „point-defense system” melynek feladata egy terület vagy objektum védelme. Ezt a fegyverrendszert az amerikai és a brit haditengerészet használja hajók ellen kilőtt rakéták megsemmisítésére.
- *Goalkeeper*: holland fejlesztésű fegyver, amelyet a gyorsan manőverező felszíni vízi járművek és rakéták ellen fejlesztettek ki. Jelenleg a holland, a dél koreai és a portugál haditengerészet használja.

Egy másik nagy kategória az egy területet összehangolt tüzérségi eszközökkel védő C-RAM (Counter Rocket, Artillery, and Mortar System) típusú fegyverrendszerek:

⁴ Saját fordítás, eredeti: U.S. Government. FAA Modernization and Reform Act of 2012. 331/(8).

⁵ drone | Definition of drone in English by Oxford Dictionaries. 2018. október 21. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/drone>. „a pilotless aircraft or missile directed by remote control.”

- *Iron Dome*: izraeli légvédelmi rendszer. Célja a rövidtávú rakéták és tüzérségi lövedékek megsemmisítése. Kategóriája talán legismertebb darabja
 - *MANTIS*: német fejlesztésű rövid hatótávolságú légvédelmi rendszer. Célja a német hadsereg (elsősorban Közel Keleti) bázisainak védelme.
-
- *Patriot*: amerikai „mobil” lég- és rakétavédelmi rendszer, az egyik legkorábbi AWS, amelyet mai napig sok ország használ köztük az USA, Szaúd-Arábia, Japán és Spanyolország.
 - *AEGIS*: szintén amerikai fejlesztésű, a haditengerészet által használt fegyverrendszer. Több a hajóra telepített fegyver összehangolt működtetésével védi a hajót, illetve támadja meg nagy távolságból az ellenséges hajókat.
 - *AMAP-ADS*: német fejlesztésű védelmi rendszer technológia. Egy földi járműre rögzítve feladata annak védelme az azt támadó olyan fegyverek támadásától, amelyet a páncélzat nem lenne képes kivédeni. A rendszer beméri, majd megsemmisíti a járműre fenyegetést jelentő lövedéket oly módon, hogy ne okozzon kárt vagy sérülést a támogató csapatokban.
 - *SGR-AI*: dél koreai fejlesztésű fegyverrendszer. Alapvetően egy platformra szerelt gépfegyver, ellátva fejlett szenzorokkal. A demilitarizált övezetben használják a határ védelmére.
 - *Guardium*: izraeli hadsereg által használt és fejlesztett UGV. Érdekessége, hogy egyaránt képes félautomata járműként önálló feladatokat végezni vagy drónként funkcionálni. Az izraeli hadsereg a gázai övezetben használja határőrizetre.
 - *Taranis*: jelenleg is fejlesztés alatt álló brit UCAV (unmanned aerial combat vehicle) technológia. Ha elkészül széleskörű interkontinentális katonai feladatokat fog ellátni.
 - *Harop*: izraeli fejlesztésű UCAV. Feladata egy adott terület fölötti megfigyelés, valamint célpont beazonosítás majd megtámadása.
 - *Uran-9*: orosz fejlesztés alatt álló UGV. Egy tank, amelyet teszt jelleggel vetett be az orosz hadsereg a közelmúltban a szíriai fegyveres konfliktus során.

Az AWS manapság sokkal inkább egy repülőgép, tank vagy légvédelmi rendszer formájában létezik. Így nem olyan gyilkos robotokról, terminátorokról van szó, de még nem is a Csillagok Háborújának droid hadseregeiről. Mert ezek az eszközök nem a hadseregek domináns elemei, hanem annak csak egy részét képezik. Azonban joggal merül föl a kérdés, hogy az olyan cégek, mint

a Boston Dynamics⁶ által a robotikában elért fejlesztések hogyan változtatják meg a hadviselést a közeljövőben, ugyanis az ilyen jellegű újítások a jövőben akár realitássá is változtathatják azt, ami most még csak a filmvásznon létezik.

2. A félautomata fegyverrendszerek alkalmazásának jogi problémái

Az előbbiekből kitűnik, hogy igen fontos katonai eszközről van szó. Ezért szükséges a használatában rejlő jogi problémákra minél előbb választ találni. Ennek azonban komoly akadályát képezi azon államok jelentős része (például: USA, Izrael) amelyek az élen járnak az ilyen fegyverek fejlesztésében és használatában, ugyanakkor sok esetben az AWS-t is szabályzó keretegyezményeknek nem tagjai. Ebből is látszik, hogy mennyire nehéz konszenzusra jutni az ilyen eszközök szabályozását illetően. Létezik azonban egy sajátos megoldás, amelyet az USA mindeztáig alkalmazott. Ez pedig, hogy saját magára kötelezőnek ismerte el a szerződés egyes részeit, mint nemzetközi szokásjogot.⁷ Azonban ezen elköteleződést a 2018. augusztus 6.-tól hatályos új szabályozás már nem tartalmazza.⁸ Ezen felfedezés még inkább alátámasztja egy nemzetközi szerződés létrehozásának szükségességét az AWS szabályozására. Hiszen ha a szerződéseket, amelyek keretet adnak az AWS-nek nem tartja be azon államok egyike, amely élen jár az AWS fejlesztésében, az még gyengébb szabályozottságot jelent, valamint precedenst is teremthet más államok számára. Ez pedig a nemzetközi jog megsértésének növekedését eredményezheti.

2.1. Az AWS-el szemben támasztott elvárások

Képes lehet, képes lesz-e ugyanúgy vagy jobban teljesíteni a robot, mint az ember? Ez a kérdésfeltevés azonban nem megfelelő. A megfelelő kérdés talán az volna, hogy képes lesz-e a szabályszerű működésre?

⁶ Boston Dynamics is changing your idea of what robots can do. *Boston Dynamics*, 2018. november 24. <https://www.bostondynamics.com/>.

⁷ Legal Reviews of Weapons and Cyber Capabilities, 2011.: Whether there is a specific rule of law, „[...] accepted by the United States as customary international law, prohibiting or restricting the use of the weapon or cyber capability in question.”

⁸ Air Force Instruction 51-402. 2018. október 22. http://static.e-publishing.af.mil/production/1/af_ja/publication/afi51-402/afi51-402.pdf.

A robotikával foglalkozó neves professzor Robert Arkin véleménye szerint igen. Álláspontja szerint a megoldás egyfajta etikus iránytű (ethical governor) beépítése a rendszerbe. Ezen eszköz lényege négy elemre bontható szét:

- nem etikus viselkedés utólagos elfojtása,
- a robot viselkedése úgy van tervezve, hogy kezdettől fogva magában foglalja az etikus korlátozásokat
- az érzelmi funkciók használata, mint alkotóelem etikátlan művelet esetén
- egy olyan rendszer kialakításának támogatása, amely felismeri és tanácsot ad az (emberi) irányítónak az ilyen fegyverek bevetésével járó alapvető felelősséget illetően⁹

Azonban etikus lehet-e valaha is egy gép? Nem, de ez nem is feladata. Hiszen etikus sohasem lesz, mert nem érez és nem rendelkezik az emberi agy sajátosságaival sem. Bár ez elsőre hátránynak tűnhet, hiszen így nem rendelkezik az emberi tulajdonságok nyújtotta előnyökkel sem, azonban nem rendelkezik azok hátrányaival sem, így sokkal eredményesebb és kiszámíthatóbb működést tesz lehetővé.

A tudósoknak így nem egy etikus, hanem egy szabálykövető robotot kell alkotniuk. Amihez egyesek szerint az IHL kompatibilitás egy könnyen teljesíthető elvárása. Ha ez sikerrel megvalósul elképzelhető, hogy képesek lesznek jobban teljesíteni, mint az emberek, mindaddig amíg teljesen engedelmesen és szabályszerűen működnek. Erre komoly esély van, mert amíg az ember képes rendszeresen hibázni, addig a gép a programjától nem tud eltérni.¹⁰

2.2. Alapelvek

E dolgozathoz szorosan nem kapcsolódnak a nemzetközi jogi alapelvek. Azonban jelentőségük miatt szükséges rövid ismertetésük. Ugyanis az AWS megfelelő jogi keretek között tartására egységes szabályozás hiányában a genfi egyezmények mellett az alapelvek jelenthetnek megoldást. A megkülönbözte-

⁹ Thompson CHENGETA: Measuring Autonomous Weapon Systems Against International Humanitarian Law Rules. *SSRN Electronic Journal*, 2015. 47. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2755184>.

¹⁰ CHENGETA i. m. 50.

tés,¹¹ elővigyázatosság,¹² arányosság,¹³ a katonai szükség mind olyan alapelvek, amelyek értelmezése egymással szorosan összefüggővé teszi alkalmazásukat. Így elmondható, hogy egy adott helyzetben egyik a másik nélkül nem értelmezhető.

A megkülönböztetés elvének¹⁴ alkalmazása a modern aszimmetrikus csatateretek kialakulásával vált nehézkessé, ugyanis a gerilla hadviselés és a városi harcok megjelenésével egyre nehezebb megállapítani nem csak azt, hogy hol az ellenség, hanem azt is, hogy ki az ténylegesen. Sokszor folyik a harc civilek között, akik kímélését és védelmét a nemzetközi jog előírja. Illetve sok esetben a támadók a civilek közül lépnek elő, majd próbálnak eltűnni köztük.

Az elővigyázatosság elve¹⁵ azt taglalja, hogy mit nem lehet megtámadni. Mind a támadás végrehajtása előtt, mind alatta érvényesül. Mindezek mellett azonban a harcoló felek védelmét is szolgálja.

Az arányosság elve egy esetről esetre meghatározandó elv, amely absztrakt definíció hiányában mindig máshogy érvényesül. Voltaképp az okozott kárt hasonlítja össze a jogszabály betartásával, esetleges megsértésével.

A katonai szükség egy erősen stratégiai alapelv, amely az esetleges jogsértést teszi mérlegre az elért vagy elérendő katonai céllal. Lényegében sokszor a szükség fogalmával védve a jogszabálysértés tényét.

Mindezekből jól kivethető, hogy ezen alapelvek betartása életeket menthet és az AWS szempontjából, mivel még fejlődő technológiáról van szó, igen fontos.

2.3. Az AWS harci státusza

A megkülönböztetési kötelezettség nem csak a harcoló felek, hanem maga az AWS tekintetében is fontos. Ugyanis nem combatáns, de harcoló félként szük-

¹¹ CHENGETA i. m. 16.

¹² CHENGETA i. m. 56.

¹³ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977. Article 51/(5)/(b).

¹⁴ WAGNER i. m. 22.

¹⁵ Louise DOSWALD-BECK – Jean-Marie HENCKAERTS – Carolin Alvermann: *International Committee of the Red Cross, Customary International Humanitarian Law*. Cambridge–New York, Cambridge University Press, 2005. Rule 16., 18.

séges az AWS megkülönböztetése a civilektől, civil légi járművektől. Ebből következik, hogy vonatkoznak rá a genfi jog ilyen esetben támasztott elvárásai.¹⁶

Dr. Thompson Chengeta véleménye szerint e szabály betartásához elengedhetetlen, hogy rendelkezésre álljon pontosabb, fejlettebb fegyver, aminek használata kevesebb civil áldozattal jár.¹⁷ Státuszát illetően elmondható, hogy nem kombatáns. Ezt és a vele járó jogokat nem kaphatja meg hiszen az sértené az emberi méltóságot (és e jogok egy része értelmezhetetlen egy robotra nézve), ugyanakkor egy olyan fegyverekkel felszerelt nem organikus eszköz, amelyet harcban használnak katonai cél elérésére és az ellenség semlegesítésére. Ez mondhatni a fegyver definíciója. Így tehát ha kategorizálásra kerül elmondható, hogy fegyver hiszen célját és funkcióját tekintve az. Így a Dr. Chengeta fentebbi állítása szerint az AWS bevetése bizonyos esetekben nem csak lehetőség, hanem kötelezettség is. Azonban Herbach szerint további fejlesztés és a „meaningful human control” nélkül az AWS nem lesz képes jogszerűen működni.¹⁸

Az IHL értelmében az AWS-nek nincs státusza, hanem csak egy egyszerű eszköz fegyver. Azonban egy ilyen fegyver életek kioltására is képes. Ugyanakkor egy ilyen eszköz által bevitt halálos csapást az emberi méltóság megsértéseként értelmezhetünk. Ez a morális dilemma tekintve, hogy az emberi méltóság alapelvein nyugszik, jogi problémát teremt. Joga van-e egy ilyen eszköznek ölni? Nincs joga ölni, mint ahogy státusza sincs. Csak egy eszköz, amit a sok közül használnak a harctéren. Így az öléshez való jog nem a robotban keresendő. Természetesen erkölcsi síkon ez egy probléma, jogi úton azonban nem feltétlen az.

„[...] az AWS továbbra is megsérti a méltósághoz való jogot, amely megköveteli, hogy a döntést az ember ellen elkövetendő erőszakról egy másik ember hozza meg. Ezért [...] nem az a kérdés, hogy a robotok képesek jobban elvégezni a feladatot, mint az emberek, hanem hogy egyáltalán megengedhető legyen-e számukra, hogy kombatánsként cselekedjenek.”¹⁹

¹⁶ Protocol Additional to the Geneva Conventions Of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977. 48.

¹⁷ CHENGETA i. m. 65.

¹⁸ Jonathan David HERBACH: Into the Caves of Steel: Precaution, Cognition and Robotic Weapon Systems Under the International Law of Armed Conflict. *Amsterdam L.F.*, Vol. 4., Iss. 3. 2012. 17–19.

¹⁹ Saját fordítás, eredeti: CHENGETA i. m. 2.

Ha e gondolatmenetet a felelősség szemüvegén keresztül közelítjük meg, kiderül, hogy voltaképp mindig lesz egy ember az AWS mögött, aki kiadta a parancsot vagy aktiválta a gépet, tudván, hogy az embert öl. Az, hogy az illető nem egy embert lát, mikor meghal, hanem egy gépet vagy esetleg nem is látja a gépet, hasonlatos a távoli csapásmérés áldozataként elesett személy esetéhez, aminek a felelősségi rendszere viszont sokkalta elfogadottabb. Az pedig, hogy megengedhetjük-e egy robotnak, hogy úgy reagáljon, mint egy kombatáns, irreleváns. Soha nem fognak kombatánsként viselkedni, mert nem élvezzi a kombatáns státusz jogait és nem kötik a kötelezettségeik sem. Az AWS-t nem ezen státusz, hanem a programkódja fogja mindig is meghatározni.

Tehát jogi szempontból nem különbözik a háborúban alkalmazott más eszközök általi élet kioltásától. Természetesen az esemény körülményei mindig meghatározók lesznek. A katonai szükség sok esetben olyan tényező, amely igazolhatja a halálos erő alkalmazását. Számos egyéb körülmény van, amely felhozható az AWS mellett vagy éppenséggel ellene.

Heyns, Robert Sparrow, Boogard úgy vélik, hogy sérül az emberi méltóság, sérül az áldozat méltósága, ha egy gép által hal meg. Ezt egy egérfogó példáján keresztül szemléltették.²⁰

A példa azonban nem helytálló. Míg az egér egy egyszerű élőlény, az ember messze nem ilyen primitív, így a lealacsonyítás nem helyénvaló és az emberi méltóságot is sérti a párhuzam. Az AWS mint high tech egérfogó még abszurdabb elképzelés. Technikai szempontból sem állja meg a helyét mert az egérfogó egy feladatra lett kitalálva, míg az AWS multifunkcionális.

2.4. LAWS: Lethal Autonomous Weapon Systems

Kampány indult 2013-ban az AWS ellen, amely a mozaikszót megtoldotta még a 'lethal' azaz a halálos kifejezéssel. Nyomatékosítva ezzel a véleményt miszerint az ilyen fegyverek súlyos, egész konkrétan halálos veszélyt jelentenek.

A kampányolók problémáját az jelentette, hogy ilyen robotok közvetlenül vesznek célba embereket, olyan fegyverezéssel felruházva, amellyel képesek ölni. Azt állítván, hogy nem csak az ellenségre, hanem saját katonáira is veszélyes lehet egy ilyen eszköz.

²⁰ CHENGETA i. m. 75.

Ennek megalapozásául egy a Dél Afrikai hadseregnél bekövetkezett Oerlikon GDF üzemzavarát hozták fel példaként.²¹ Azonban az nem derült ki a példából, hogy ténylegesen a fegyverbe épített fejlett számítógép vagy esetleg más emberi tényező okozta a tragédiát.

Az így elindult hadjáratot több tucat civil szervezet támogatja szerte a világban. A probléma súlyosságára egy átfogó tanulmányt készítettek 'Losing Humanity a Case against killer robots' címmel. Valamint megpróbálták elérni a Hagyományos fegyverekről szóló egyezményen (Convention on Certain Conventional Weapons CCW) belül egy olyan protokoll elfogadását, amely betiltaná az ilyen fegyverek használatát. Ahogy ők írják, céljuk megállítani a gyilkos robotokat. Érvelésükben metaforikusan használják Caesar Rubiconon való átkelését arra, hogy jelezzék a nemzetközi közösség számára, hogy ők ne lépjék át ezt a határt és ne hagyják, hogy ezek a robotok elterjedjenek. Azonban ez már pusztán elméleti kérdés, hiszen gyakorlatban a nemzetközi közösség már rég a cikk és a kampány kezdetekor átlépte a saját Rubiconját, mert a különböző nemzetek hadseregei legalább már egy évtizede használnak ilyen eszközöket. A betiltási igényüket továbbá az is nehezíti, hogy egyik dokumentum²² sem rendelkezik konkrétumokkal a betiltást illetően.

2.5. Ki vonható felelősségre?

Erre a kérdésre a három legismertebb válasz: a katona, a gyártó és a parancsnok, aki az eszköz bevetését jóváhagyta. Mindegyik lehetséges válasz, ám a felelősség esetről esetre változhat.

A katona felelőssége majdnem hogy minden esetben kizárható lenne, mert parancsra cselekedett, kivételt ez alól az képezne, ha tudná az aktiválás előtt hogy az AWS jogellenesen fog működni és szabályt sért. De ne feledjük, hogy egy katona nem feltétlen érti meg az AWS rendszerének bonyolultságát így nem is tudhat a használatának minden veszélyeiről.

A második lehetőség a gyártó. Itt már jóval több esetben merül fel a felelősség. Bármilyen bizonyított eszközhiba és az ez által okozott kár szabálysértés vagy emberélet kioltása a gyártó felelőssége (vagy aki a rendeltetésszerű működésről biztosította a vevőt). Ide tartozna a hibás működés, az irányíthatatlanság, a saját

²¹ JENKS i. m. 28.

²² Bonnie DOCHERTY: *Losing Humanity: The Case against Killer Robots*. Amsterdam–Berlin, Human Rights Watch Report, 2012. 1–71.

csapatokra támadás, engedély nélküli gyilkolás és minden egyéb súlyosabb vagy könnyebb kihágás is.

Felmerül egy elvi kérdés: hogyan lesz nemcsak hogy megbüntetve ténylegesen egy vállalat, valamint, hogy mennyire kielégítő az igazságszolgáltatás az áldozatok hozzátartozói számára.²³

Ugyanis a vállalaton belül egy tudóst, fejlesztőt, esetleg egy programozót vagy a rendszer probléma nélküli működését szavatoló személyt lehetne felelősségre vonni. Ezzel azonban egyéb jogi problémák merülnének fel nevezetesen, hogy ez már a vállalat belügye. Valamint már nem beszélhetünk direkt felelősségről sem. Ez is az egyik kulcspontja az AWS körüli vitának, mert egy ilyen rendszer kvázi arctalan gyilkosként működik. Ezt már önmagában is fenyegetésnek lehet venni, de ez nem csak emberi, morális probléma, hanem súlyos jogi dilemma is egyben.

A legnagyobb felelősség azonban a parancsnokot terheli, csakúgy, mint a hagyományos katonai műveleteknél. Hiszen neki tisztában kell lennie azzal, hogy milyen eszközt vet be és ennek mik a lehetséges következményei. Azonban az áldozatok és az igazságszolgáltatás részéről is elmondható, hogy a magas rangú tiszteket rangjuk megvédi, megvédheti egy súlyosabb felelősségre vonástól. Ez a tendencia természetesen nem az AWS körül viták sajátja, hanem általános probléma. Ezért az ENSZ is külön foglalkozott vele, kiemelve a nemzetközi jogi alapelvek, a felelősségre vonhatóság és a jogállamiság fontosságát.²⁴ (Szükséges egy átlátható minden esetben alkalmazható felelősségi rendszer létrehozása, különös tekintettel az eredményességre és a hatékonyság érdekében).

A Human Rights Watch szerint egy ilyen eszköz használata, ha technológilag előrelépés is, jogilag épp az ellenkezője.²⁵ Mert egy ilyen esetben előforduló jogellenességet nehéz lenne büntetőjogilag elbírálni. Véleményük szerint ennek három főbb oka van:

- A robotoknak nincs meg a szellemi képességük egy ilyen tett elkövetésére
- A nemzetközi büntetőbíróságok joghatósága természetes személyek felett áll fent

²³ Bonnie DOCHERTY: *Mind the Gap. The Lack of Accountability for Killer Robots*. Amsterdam–Berlin, Human Rights Watch Report, 2015. 19.N.Y.: Human Rights Watch, 2015

²⁴ DOCHERTY (2015) i. m. 18. „We do not use autonomy in the sense that a philosopher does, i.e., possessing free will and moral agency. Rather we use in this context a roboticists’ definition: the ability to designate and engage a target without additional human intervention after having been tasked to do so.”

²⁵ DOCHERTY (2015) i. m. 23.

- Nem lehet a gépeket mivel büntetni és nem képesek a büntetésből tanulni²⁶

A Human Rights Watch abból a feltételezésből indul ki, hogy van, amikor nincs kít felelősségre vonni. Azonban ez egy téves elképzelés.²⁷ Ugyanis ahogy az a fentebbiekből is látszik mindig lesz, aki, ha nehezen is, de jogszerűen felelősségre vonható. Ha más nem akkor a parancsnok a felelős. Ezt a véleményt az Amerikai Védelmi Minisztérium is megerősíti egy direktívájában:

„az a személy, aki engedélyezi az automata vagy félautomata fegyverrendszerek alkalmazását köteles megfelelő gondossággal eljárni a hadijognak, alkalmazandó egyezményeknek, a fegyverrendszer biztonsági előírásainak és az ütközet szabályainak megfelelően.”²⁸

„Hagyományosan mindaddig, amíg egy rendszer jogszerű a jogi felelősség bármilyen katonai tevékenységért az utolsó személlyel, aki a speciális tevékenység végzésére feljogosító parancsot.”²⁹

Felmerül azonban a probléma, hogy egy széles körű autonómiával rendelkező robot cselekedeteiért egy olyan személy vállal majd felelősséget, akinek nem volt a tényleges irányítása alatt a művelet.³⁰ Ezzel azonban már ezen személy jogai is sérülhetnek. A felelősségre vonás kérdése ezért kétélű fegyver. Nemcsak hogy óvatosan kell bánni vele, hanem megfelelő körültekintéssel is kell szabályozni.

Azonban a parancsnok felelősségre vonása sem teljesen egyértelmű vagy nem minden esetben lehetséges. Ugyan az esetek nagy részében ő az, aki mint felelős elsőként vizsgálendő. Erre irányadó a katonai parancsnokok felelősségéről szóló cikkelye a Róma statútumnak,³¹ mely meghatározza a parancsnok büntetőjogi felelősségre vonásának kereteit.

Másik szempont azonban a vállalatok és az egyének felelőssége mellett a nemzetközi szerződések által kötelezett államok felelőssége. Egyáltalán meg-

²⁶ Rome Statute 25. sz.: „The Court shall have jurisdiction over natural persons pursuant to this Statute.”

²⁷ Michael N. SCHMITT: „Out of the Loop”: Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict. *National Security Journal*, 2013.48.

²⁸ Saját fordítás, eredeti: SCHMITT i. m. 49.

²⁹ Saját fordítás, eredeti: WAGNER i. m. 36.

³⁰ Robert SPARROW: Killer Robots. *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 24., Iss. 1., 2007. 14. „The use of autonomous weapons therefore involves a risk that military personnel will be held responsible for the actions of machines whose decisions they did not control.”

³¹ Rome Statute 28. sz.

büntetheti-e ez az állam a saját katonáját a jogsértésért? Képes-e objektíven megítélni egy ilyen esetet? Mint szuverén állam hogyan kötelezhető a felelősség vállalására? Fogja-e az állam, ha jóvátételt fizetni nem is, de elismerni a felelősségét? Ezek mind olyan kérdések, amelyekre nincs általános válasz. Viszont ezek hiányában jogos a kritika miszerint az AWS alkalmazása jogsértő és veszélyes. Bár látszólag a nemzetközi kapcsolatok kusza rendszerén keresztül ez is rendezhető, eredményesen azonban aligha egységes rendszer vagy precedens kialakítás nélkül.

3. Összegzés

Mindezekből kitűnik, hogy a jogalkotónak nincs egyértelmű válasza olyan kérdésekre, mint a felelősségre vonás vagy a jogi státusz meghatározása. Bár vannak elképzelések arra nézve, hogy mi lehetne a megoldás, ezek legjobb esetben is csak regionálisan érvényesülnek, amely egy olyan globális kérdés esetén, mint az AWS nem elegendő. Így szükséges egy, a nemzetközi közösség által minél szélesebb körben elfogadott konszenzus kialakítása. Annak érdekében, hogy a jövőben ne a technológia határozza meg a jog fejlődését, hanem a jogalkotás szorítsa megfelelő korlátok közé a technológiai fejlődést

A közlemült eseményei nevezetesen a Brit Védelmi Minisztérium fejlesztéseivel kapcsolatos kutatás³² kimutatta, hogy a hivatalos kijelentések ellenére aktívan folynak olyan kutatások, amelyek a kis vagy teljesen emberi beavatkozás nélküli még autonómabb fegyverrendszerek kifejlesztésére és harctéri bevetésére irányulnak. A kínai hadiipar fejlődése az informatikai eszközök terén jelentősen megnövekedett. Tény hogy Kína jelentős mértékben fejleszt félautomata fegyvereket. Kína az USA-val folytatott gazdasági és technológiai harca napjainkra egyfajta új fegyverkezési versenyt idézett elő.³³ Ezzel tovább súlyosbítva az AWS körül felmerülő jogi konfliktusokat.

Megegyezésre minél előbb szükség van. Ha a nemzetközi közösség tovább halogatja a probléma megoldását, egyre kevesebb esély van annak sikeres rendezésére. Amennyiben az Egyesült Királysághoz hasonlóan egyre több országról

³² Jamie DOWARD: Britain Funds Research into Drones That Decide Who They Kill, Says Report. *The Observer*, 2018. november 10. World news. <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/10/autonomous-drones-that-decide-who-they-kill-britain-funds-research>.

³³ Richard WATERS – Kathrin HILLE: Washington Unnerved by China's 'Military-Civil Fusion'. *Financial Times*, 2018. november 8. <https://www.ft.com/content/8dcb534c-dba1-11e8-9f04-38d397e6661c>.

derülhet majd ki vagy ismeri el nyilvánosan, hogy ilyen eszközöket fejleszt. azzal a sikeres jogi szabályozás kérdése is arányosa csökken. Hasonlóképp veszélyezteti egy ilyen konszenzus megszületését Kína és az USA egyre kiterjedtebb konfliktusának elmélyülése is.

ÚJ NÉP SZÜLETŐBEN: A ROMA NEM-TERÜLETI NEMZET KONCEPCIÓJA

SULLER Zénó

A roma közösség ma Európa legnagyobb kisebbségi csoportja.¹ Bár pontos adatok nem ismertek a létszámukat tekintve,² számukat a kontinensen egy meglehetősen durva intervallummal három és tizenöt millió közöttire lehet becsülni³ attól függően, hogy milyen statisztikát veszünk figyelembe. A jelentős népességszám ellenére azonban a közösség Európában is, azon kívül pedig még inkább, a társadalom szélére van szorulva. Nehezíti az életüket a kirekesztés, a szegregáció és a diszkrimináció, a gazdasági nehézségekről és a szegénységről nem is beszélve. Lehet-e ezen változtatni? A roma elit tagjai úgy vélik, hogy igen, és ennek eszközeként egy meglehetősen furcsa koncepciót, a nem-territoriális nemzet fogalmát alakították ki.

1. A roma nemzet

1.1. Kik a romák, honnan jöttek és mi a céljuk?

Mint ismeretes, a cigányok indiai eredetű népcsoport,⁴ akik vélhetően a tizedik század körül hagyták el észak-Indiát.⁵ Európába nagyjából a tizenkettedik

¹ Sigrid LIPOTT: The Roma as a Protected Minority – Policies and Best Practices in the EU. *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 12., 2012/4. (December) 79.

² Uo.

³ Fred BERTRAM: The Particular Problems of (the) Roma. *U. C. Davis Journal of International Law & Policy*, Vol. 3., 1993/1. 8.

⁴ Jovan DAMJANOVIC beszéde a Nemzetközi Roma Kongresszuson. Újdelhi, India 2016. 02. 12–14., <http://www.worldromaorganization.org/index.php/en/component/content/article/35-vazno/154-world-roma-organization-president-jovan-damjanovi%E2%80%A6> [letöltve: 2018.09.20]

⁵ Maylis de VERNEUI: Nationality: Romani; Citizenship: European. *Statelessness Working Paper*, 2016/03. (Június) 1.

században érkeztek meg, majd a Balkánra érő, ekkor még feltehetően egységes népcsoport részekre szakadva Európa különböző térségeibe jutott el.⁶ Ami a jogállásukat illeti, szemben a kelet-közép európai tendenciákkal, az Oszmán-birodalom kötelékeiben élő cigányoknak már a tizenötödik századtól a többi nemzetiséggel nagyjából azonos szabadságjogaik és státuszuk volt.⁷ A nemzeti ébredésre azonban még sokat kellett várni. Ez a megkésett reakció a huszadik században felerősödött nagymértékű kivándorlással indult mozgásba, mivel a romák még szétszórtabbá váltak a kivándorlás által.⁸ Az első látható jele a roma nacionalizmusnak⁹ a már kivándorlással érintett generációknál jelent meg egy territoriális roma állam, *Romanestan* víziójában¹⁰ A terv konkrét megvalósítására tett javaslatok élénk és szárnyaló fantáziáról tesznek tanúbizonyságot, voltak akik Namíbia területén, mások Indiában a Gangesz partján¹¹ látták az új állam impozáns sziluettjét kirajzolódni a horizonton. De felmerült Uganda és Abesszínia,¹² sőt még Burgenland is.¹³ A második világháborút követően azonban a hagyományos cigány vezetők mellett egy új roma elit jelent meg, részben a szocialista társadalomszervezésnek köszönhetően, akik a korábbiaktól radikálisan eltérő értékeket és dimenziókat vallottak a roma fejlődés előremozdításához.¹⁴ Főként ennek köszönhető, hogy az első Roma Világkongresszuson új elv került megfogalmazásra, az *Amaro Romani drom*, vagyis, hogy a romáknak nincs szüksége egy tényleges államra, mivel *Romanestan* a cigányok szívében él.¹⁵ Ez nem csupán egy szép absztrakt megközelítés, hanem egy új unifikációs törekvés kifejezése is.

Ebből az elképzelésből nőtt ki a nem-területi nemzet koncepciója, ami a Nemzetközi Roma Unió (IRU) ötödik konferenciáján került kimondásra, kife-

⁶ https://mult-kor.hu/20121207_1500_eve_indultak_utnak_indiabol_az_europai_romak [letöltve: 2018.10.21]

⁷ Elena MARUSHIAKOVA – Vesselin POPOV: *The Roma – a Nation Without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies 2.* https://www.researchgate.net/publication/235697931_The_Roma_-_a_Nation_without_a_State_Historical_Background_and_Contemporary_Tendencies [letöltve: 2018.09.30]

⁸ Uo. 4.

⁹ VERNEUI i. m. 12.

¹⁰ MARUSHIAKOVA–POPOV i. m. 5.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 5–6.

¹³ Uo. 6.

¹⁴ Uo. 4.

¹⁵ Uo. 7.

jezeten jelezve, hogy a cigányok nem tartanak igényt saját államra.¹⁶ A romák nemzetként való definiálása viszont nem a cél, hanem eszköz.¹⁷ Eszköz azon cél eléréséhez, hogy a cigányok megítélését javítsa a nemzetközi politikában, diplomáciában és jogi fórumok előtt, hogy igényeiket és jogukat érvényesíteni tudják.¹⁸ A távlati eredménykitűzés pedig, hogy képviselőket küzdjenek ki az ENSZ szervei és az Európai Unió előtt.¹⁹

Felmerül a kérdés ezen a ponton, hogy miért nem megfelelő a roma vezetőknek a már bevett etnikai közösségeket védő intézmények egyike. Gondolhatunk itt a kisebbségi jogokra, az autonómiára, önrendelkezési jogra vagy akár a föderációs államberendezkedésre is. Röviden annyival le is lehet a problémát zárni, hogy azért, mert ezek állam-alatti megoldások, amik az állam alkotmányos szabályai alapján, a központi kormányzat döntésétől függően valósíthatóak meg, és jogok is csak delegálással érhetőek el.²⁰

1.2. Milyen kollektív entitás a roma közösség?

Koránt sem mindegy, hogy egy adott közösség minek minősül a nemzetközi jog szerint, ez ugyanis befolyásolhatja az egyes jogintézmények tartalmát. Ezért is szüksége tisztázni, hogy a cigányság nemzetnek, népnek, kisebbségnek vagy éppen őshonosnak minősül-e. Ez még akkor sem lenne egyszerű, ha ezek a fogalmak egyértelműen meghatározottak és definiálhatóak lennének. Mivel azonban nem azok, így a különféle ellentmondó elméletekből kell összeollózni egy elfogadható magyarázatot. Csak néhány problémát kiemelve: konszenzus hiányban a nemzetközi jogforrások és dokumentumok nem definiálják a nemzet, a nép vagy a kisebbség fogalmát, így nincs is univerzálisan elfogadott definíció ezekre.²¹ De az sem egyértelmű, hogy a nép és a nemzet azonos fogal-

¹⁶ Declaration of a Roma Nation (IRU). 2001. 01. 01. <http://www.hartford-hwp.com/archives/60/132.html> [letöltve: 2018.09.27] (továbbiakban: Declaration)

¹⁷ MARUSHIAKOVA–POPOV i. m. 16.

¹⁸ István POGÁNY: Pariah Peoples: Roma and the Multiple Failures of Law in Central and Eastern Europe. *Social and Legal Studies*, Vol. 21., 2012/3 379.

¹⁹ VERNEUI i. m. 3.; Headquarters Press Conference by International Romani Union: Meetings Coverage and Press Releases, United Nations, 2001. 06. 05. <https://www.un.org/press/en/2001/ROMANIPC.doc.htm> (továbbiakban: UN Press Conference)

²⁰ Andre LEGARE – Markku SUKSI: Rethinking the Forms of Autonomy at the Dawn of the 21st Century. *International Journal on Minority and Group Rights*, Vol. 15., 2008. 149.

²¹ BERTRAM i. m. 9.; Edmund Jan OSMAŃCZYK: *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements*. 3. kiad., New York–London, Routledge, 2003. 1529.

mak-e, egyenlőség tehető-e a nép vagy a nemzet és az állam között. Mennyiben meghatározó a nemzethez vagy a néphez tartozásnál az állampolgárság? Ha meghatározó, akkor a lakosság hogyan különböztethető meg tőlük?

Mindezt visszavetítve az eredeti kérdésfelvetésre, hogy milyen kollektív entitást képeznek a romák, azt kell mondani, hogy általánosan elfogadott definíció hiányában bármit és annak az ellenkezőjét is lehetséges megállapítani. Kiindulópontként érdemes a roma vezetők és szervezetek által tett kijelentéseket venni. A cigány vezetők a romákat modern nemzetként határozzák meg, sőt, a tökéletes európai nemzet archetípusaként, ami mindenütt ott van Európában és tagjai kapcsolódnak az egész kontinensen.²² A ma meghatározó nem-területi nemzet koncepció mintegy hivatalos deklarálására az ötödik IRU konferenciát követően került sor.²³ A deklaráció célja, hogy a romákat egyenlő nemzetként ismerjék el, és mint ilyen, képvisellel rendelkezzen a nemzetközi fórumokon.²⁴ Azonban a roma nemzet koncepciója jelenleg legalábbis ellentmondásos.²⁵ A romák Európában szétszórtan élnek, és a környező népek nyelvét, vallását, szokásait valamilyen mértékben integrálták magukba, így homogenitásukat mára elvesztették.²⁶ A cigányság heterogén jellege miatt felmerül a kérdés, hogy lehet-e nemzetet, vagy egyáltalán bármilyen közösséget feltételezni ott, ahol még az anyanyelv tekintetében is óriási sokszínűség van,²⁷ ahol még az sem biztos, hogy az alsóbb közösségekben él a tudat egy nagyobb, átfogóbb kollektív létéről.²⁸ Egyesek szerint a romák csak egy kifejezetten negatív értelemben egységesek: a szegénység, a társadalmi-gazdasági kirekesztés és a diszkrimináció által.²⁹ Ez valamelyest az Európa Tanács kiadványában is megjelenik, ami a roma fogalmat a dokumentumban számos különböző csoportra használja (roma, szinti, kalo, cigány, romničel, beás, askáli, egyiptomi, yenis, dom, lom és mások) akiket a diszkrimináció és a társadalmi kirekesztés fenyeget.³⁰ Illetve az is valós, hogy a romákat nagyrészt a külső társadalom kapcsolja össze azzal,

²² Kate CONNOLLY: Europe's Gypsies lobby for nation status, *The Guardian*, 2000.07.28 <https://www.theguardian.com/world/2000/jul/28/kateconnolly> [letöltve: 2018.10.12]

²³ MARUSHIAKOVA–POPOV i. m. 10.

²⁴ Declaration.

²⁵ POGÁNY i. m. 380.

²⁶ VERNEUI i. m. 1–2.

²⁷ MARUSHIAKOVA–POPOV i. m. 15–16.

²⁸ Uo. 16.

²⁹ POGÁNY i. m. 380.

³⁰ United Nations: The Role of the United Nations in Advancing Roma Inclusion, Joint Position Paper produced by the Roma Regional Working Group of the United Nations Development Group working in the Europe and Central Asia Region, established by the UN Regional

hogy rájuk, mint cigányokra tekint.³¹ Így, bár a nemzetépítés már kétségkívül megindult, az még korántsem befejezett folyamat.³²

Egyébként a roma elit sem teljesen következetes a roma nemzet koncepciójához, felmerült már az is, hogy ismerjék el a cigányokat, mint indiai eredetű nép.³³ Hogy ez az elképzelt státusz mégis mit jelenthet, az a kreativitás és a fantázia világában maradt, mindenesetre felmerült egy lehetséges következmény, mégpedig, hogy a romák Indiai útlevelet igényelhetek volna.³⁴ Egy másik ötlet szerint a romákat, mint őshonos népet kellene elismerni, ez azonban még a cigányok köreiben is nonszensznek hatott.³⁵ Az viszont megállapítható, hogy Európában a romákat kisebbségként kezelik,³⁶ bár még így is előfordulhat, hogy ezt a státuszt egyes államok megtagadják.³⁷

Egészen jól reprezentálja az összevisszaságot Jovan Damjanovic, a Roma Világszervezet (*World Roma Organisation*) elnökének Újdelhiben tartott Nemzetközi Roma Konferencián elmondott beszéde, amiben teljes önellentmondásokkal lényegében minden lehetséges kategóriába besorolja a cigányokat. Meghatározza a cigányokat, mint nemzet, indiai nép, indiai kisebbség, Európa legnagyobb etnikai közössége, őshonos nép vagy éppen, mint speciális nemzeti entitás.³⁸ Érdeemes a beszédből egy mondatot külön kiemelni: „A romák indiai nép, akik őshonosak dél-kelet- és nyugat-Európában és a világ egyéb részein, akik a speciális nemzeti entitáshoz szükséges valamennyi jellemzővel rendelkeznek.”³⁹ Megfejthetetlen talány, hogy egy indiai eredetű nép hogyan lehet őshonos Európában, de az is egészen újszerű, hogy nagyvonalúan kiterjeszthető

Directors' Team, 2013. február, footnote 1, <https://europe.ohchr.org/Documents/Publications/RomaInclusion.pdf>

³¹ MARUSHIAKOVA–POPOV i. m. 16.

³² Uo. 16.

³³ Uo. 11.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo. Az elutasítás oka kettős. Az egyik ok teljesen empirikus: az elsősorban Európában és Észak-Amerika államaiban élő romákat nem lehet a két kontinensen őshonosnak tekinteni, mivel széleskörűen közismert tény, hogy Európába, majd innen jóval később Amerikába a roma népcsoportok India területéről vándoroltak be. A másik ok az őshonos népek jogi jellemzőiben rejlik: nemcsak etnikai kötődést jelent ez ugyanis, hanem egy területhez, földhöz való szerves kapcsolatot is. A romáknak viszont nincs az eredeti „szülőföldjükkel” semmilyen kapcsolata. Az őshonos népeket ezen jogaik ráadásul elsősorban azon a területen illeti meg, ahol hagyományosan a tradicionális életvitelüket folytatják.

³⁶ UN Press Conference.

³⁷ BERTRAM i. m. 11.

³⁸ DAMJANOVIC i. m.

³⁹ DAMJANOVIC i. m.

az őshonosság „a világ többi részére,” szinte mellékesen. De az sem érthető, hogy mit takar a speciális nemzeti entitás.” Ez a szövegrészlet esszenciájában mutatja meg, hogy milyen ellentmondások vannak nemcsak a romák bekeze- gORIZÁLÁSÁBAN, hanem eleve a nemzet, nép, kisebbség és hasonló koncepciók nemzetközi definiálhatóságában.

2. A szuverén roma nemzet?

2.1. A szuverenitás és az állam viszonya

Bár, az IRU kifejezetten kimondta, hogy a roma olyan nemzet, ami nem követel magának államot,⁴⁰ az IRU magát mégis mintegy kormányzati szervként látja.⁴¹ Tehát, nem arról van szó, hogy államot magát nem szeretnék, hanem inkább arra lehet következtetni, hogy nem *territoriális* államot szeretnék elérni, hanem valamilyen nem területi alapon szervezett kormányzási megoldást.⁴² Ezt a célt igazolja legalábbis a roma állampolgárság vagy útlevél biztosításának vágya.⁴³ Egy ilyen kiberállamot nem a terület tartana egybe, hanem állampolgárainak közössége, egy erős társadalmi hálózat.⁴⁴ Ugyanakkor a nemzetközi jog jelenlegi szabályai alapján nincs lehetőség terület nélküli államot, kiberállamot létrehozni.⁴⁵ Az IRU – vagy akár más roma nemzetközi szervezet – viszont még csak *de facto* államnak sem minősülhetne. Hiszen ebben az esetben az államiség valamennyi követelménye fennáll, kivéve az állam elismerését.⁴⁶ Érdemes kontrasztként felhozni a Palesztin Felszabadítási

⁴⁰ Declaration.

⁴¹ European Roma Rights Center: New leadership of the International Romani Union. <http://www.errc.org/roma-rights-journal/new-leadership-of-the-international-romani-union> [letöltve: 2018.09.26] (továbbiakban: ERRC)

⁴² Azért a személyi vagy kulturális autonómiát meghaladó megoldásra van szükség, mert bár a személyi és kulturális autonómia jelent egy területiség nélküli önirányítást, ez azonban továbbra is államhoz kötött és állam alatti megoldás, ami nem jelenti a roma nemzet önálló, más nemzetől független nemzetként való elismerését. És bár területeken átívelő személyi vagy kulturális autonómia elképzelhető, de az ilyen határokon átívelő autonómia tulajdonképpen továbbra is az ezt egymás között vállaló, és erről nemzetközi szerződést kötő államok által jöhet létre és maradhat működőképes.

⁴³ <http://iru2020.org/#memorandum>

⁴⁴ Maxine BURKETT: The Nations Ex-Situ: On Climate Change, Deterritorialized Nationhood and the Post-Climate Era. *Climate Law*, Vol. 2., 2011. 361.

⁴⁵ Jan KLABBERS: *International Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2013. 70.

⁴⁶ Scott PEGG: *International Society and the De Facto State*. Aldershot, Ashgate Publishers, 1998. 26.

Szervezetet, ami *de facto* államként olyan jogköröket is gyakorolt, ami csak tényleges kormányzati szerveket illethe meg.⁴⁷ Arról nem is beszélve, hogy a palesztin nép képviselőjeként széleskörűen elismert volt.⁴⁸ Ezen elismertsége nem is abból eredt elsődlegesen, hogy kormányzati struktúra szerint működött, hanem abból, hogy tényleges fennhatósága volt az általa képviseltek felett.⁴⁹

Márpedig az IRU esetében legfeljebb a kormányzatszerű felépítés⁵⁰ állja meg a helyét. Az IRU-nak ugyanis van kongresszusa, parlamentje, elnöki tanácsa, bírósága és elnöke, amivel az IRU állítása szerint NGO-ból egy részben kormányzati struktúrájú szervvé alakult.⁵¹ Ezzel teljessé válik a végrehajtói – törvényhozói - bírói hármas hatalom.⁵² De még ezzel a kormányzatszerű struktúrával sem teljesül a főhatalom kritériuma, mivel ez *tényleges* hatalom gyakorlását jelenti és az erre való jogot.⁵³ Másképpen szólva, van egy hatékonysági és egy legitimitási követelmény. Ami a tényleges hatalmat illeti, sokat mondó, hogy az IRU-ról és hasonló nemzetközi roma szervezetekről az átlagos roma tömegek semmit sem tudnak, de ha tudnak is, a működésük és eredményeik nem érdeklik.⁵⁴ A legitimitás hasonlóképpen problematikus. Ugyan az IRU magát, mint a romák legrégebbi és legstabilabb képviseleti szervét mutatja be,⁵⁵ az új alapszabály elfogadásakor a következő kijelentéssel maga is érzékeltette a hiányosságokat: „Először van a romáknak legitim, demokratikusan választott vezetőségük, amit elég nyitott és fair úton választottak. Ez nem a legjobb, nem a legerősebb, de legitim.”⁵⁶ Azt viszont hozzá kell tenni, hogy ez a demokratikus

⁴⁷ Anis F. KASSIM: The Palestine Liberation Organization's Claim to Status: A Juridical Analysis under International Law. *Denver Journal of International Law and Policy*, Vol. 9., 1980/1. 22.

⁴⁸ Uo. 26.

⁴⁹ Uo. 27.

⁵⁰ Kormányzati alatt nem a végrehajtói hatalmi ágat értem, hanem az állam teljes irányításához szükséges felső szervek meglétét, ami magába foglalja a törvényhozói és a bírói hatalmat is. Ugyanis a Montevideói Egyezmény 1. cikk (c) pontja szerint az államiság egyik követelménye a 'government' amit viszont inkább lehetne főhatalomként fordítani, mint kormányzásnak, amit az angolban inkább az 'executive' szó szokott jelölni.

⁵¹ ERRC; <http://iromaniunion.org/index.php/en/about-us/organizational-structure.html>; <http://iromaniunion.org/index.php/en/about-us/congresses.html>

⁵² MARUSHIAKOVA–POPOV i. m. 10.

⁵³ Ben JUVELIER: When the Levee Breaks: Climate Change, Rising Seas, and the Loss of Island Nation Statehood. *Denver Journal of International Law and Policy*, Vol. 46., 2017/1. 26.

⁵⁴ MARUSHIAKOVA–POPOV i. m. 10.

⁵⁵ ERRC.

⁵⁶ Uo.

úton választás azt jelenti, hogy egy nem választott testület⁵⁷ tagjai választanak maguk közül demokratikus úton vezetőket. Ami, lássuk be nem tűnik teljesen legitimnek az általuk állítólag képviselt 12 millió roma szempontjából.⁵⁸ Ha már a népnél tartunk, úgy tűnik az államiságnak még ez a kritériuma sem áll fenn. Ugyanis még egy kiberállamnál is csak a területiség hiányozhat, a többi kritériumnak meg kell lennie.⁵⁹ Az állandó népesség hagyományos értelemben egy területen belül értendő.⁶⁰ Ebben az esetben azonban a területiségtől eltekinthetünk, hiszen a kiberállamnak sincs territórium. Viszont, hogy mi számíthat akkor a népességnek, az már komoly kérdéseket vet fel. Hiszen végső soron ki határozhatná meg, hogy ki cigány és ki nem? Ha pusztán etnikum és leszármazás alapján állapítjuk meg, akkor az már-már fajelmélet. Ha viszont eltekinthetünk a származási és etnikai alaptól, akkor túlságosan nyitott, bárki által hozzáférhető lenne a tagság. És ezzel el is jutottunk az állampolgárság kérdésköréhez.

A meglehetősen illuzórikus roma állampolgárság tekintetében két elképzelést lehet megemlíteni. Az egyik a roma útlevélprogram, a másik az európai uniós állampolgárság újragondolása. Az útlevélprogram célja, hogy megerősítse, hogy tulajdonosa a roma nemzet tagja, illetve jogosult valós segítségre és támogatásra az IRU részéről a szociális és gazdasági élet számos területén.⁶¹ Viszont a roma útlevél csak kiegészítő személyazonosító okmány, ami utazáshoz nem érvényes,⁶² vagyis nem is igazi útlevél, inkább amolyan modern kutyabőr.⁶³ Ezzel szemben az európai uniós állampolgárság számos tényleges előnnyel jár. Az uniós állampolgárság azért is lényeges, mert először hozta be az államok feletti állampolgárságot, megkérdőjelezve a nemzeti állampolgárság

⁵⁷ Lényegében bárki részt vehet ezeken a kongresszusokon, aki szeretne és aki az utazási költségekre finanszírozást talál. ld. MARUSHIAKOVA–POPOV i. m. 10.

⁵⁸ CONNOLLY i. m.

⁵⁹ Hiszen a kiberállam lényege az lenne, hogy az államiság szféráját a valós területről áthelyezi egy virtuális térbe. De ettől még a népességnek (tehát valami alapján szervezett alattvalóknak) és főhatalomnak (ezen alattvalók felett) lennie kell. Vagyis az államiság feltételei mindenképpen kellenek a kiberállam esetén is, csupán az egyik elemet, a területet absztraktabban, egy fiktív térben értelmezzük.

⁶⁰ JUVELIER i. m. 26.

⁶¹ <http://iru2020.org/#passport>

⁶² Uo.

⁶³ A nemesi adománylevelek megnevezésére utalok, amit még bőven a nemesi kiváltságok eltörlése után is büszkén őrizgettek és mutogattak a nemesi családok. Valahogy a roma útlevél is ilyen. Lehet szimbolikus jelentése, kifejezheti, hogy tulajdonosa egy számára fontos közösség tagja, de semmilyen valós joghatást nem vált ki.

kizárólagosságát.⁶⁴ Ugyanakkor ténylegesen mégis csak egy derivatív vagy függő állampolgárság, mivel akkor lehet valaki uniós állampolgár, ha rendelkezik tagállami állampolgársággal.⁶⁵ Megfordítva: uniós polgár mindenki, aki valamely tagállam polgára.⁶⁶ Ennek megfelelően az uniós polgárság kiegészíti, de nem helyettesíti a nemzeti állampolgárságot.⁶⁷

Ez pedig akadályát képezi a roma elképzeléseknek. Ugyanis az a felvetés, hogy a romák tagállami állampolgárság nélkül szerezhessenek uniós állampolgárságot, amin keresztül képviseltethetnék magukat az uniós szervezetekben.⁶⁸ Ez azonban az egész európai projekt teljes újragondolását jelentené, ami végső soron egy európai alkotmányt és egy európai föderációt eredményezne.⁶⁹ Arról nem is beszélve, hogy ismét felmerül annak a kérdése, hogy ki számít romának, ki jogosult erről dönteni és mi alapján, ki igényelhet ilyen állampolgárságot. Illetve ennek megfelelően az európai unió területén kívül élő romák kizárhatók-e az ilyen állampolgárságból. Mert ha igen, az egyrészt ellentétes lenne a roma célokkal, hiszen máris territoriális nemzet lenne, másrészt a roma állampolgárság alapja a roma etnikum, így nehezen elképzelhető, hogy egy cigány származású és kultúrájú személy ne kapjon roma állampolgárságot pusztán azért, mert egy elvileg nem territoriális nemzet tagjaként nem az Európai Unió területén él.

2.2. Kell-e terület a szuverenitáshoz?

A roma igény nem más, mint a nemzetközi rendszer alapvető egységének, a terület feletti hatékony kontroll elvének elvetése,⁷⁰ arra hivatkozva, hogy a világ megváltozott és a mai nemzetközi rendszer nem alkalmas az emberek igényeinek teljesítésére.⁷¹ Viszont még ha az állami autoritás mértéke megváltozott

⁶⁴ James CRAWFORD: *Brownlie's Principles of Public International Law*. 8. kiad. Oxford, Oxford University Press, 2012. 524.

⁶⁵ Uo. 525.

⁶⁶ Az Európai Unió Működéséről szóló szerződés 20. cikk (1).

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ VERNEUI i. m. 3.

⁶⁹ VERNEUI i. m. 5.

⁷⁰ Morag GOODWIN: *The Romani Claim to Non-Territorial Nation Status: Recognition from an International Legal Perspective*. European Roma Rights Centre, <http://www.errc.org/roma-rights-journal/the-romani-claim-to-non-territorial-nation-status-recognition-from-an-international-legal-perspective> [letöltve: 2018.09.26]

⁷¹ Declaration.

is az elmúlt időszakban, ebből nem következik, hogy a területiség elvesztette jelentőségét.⁷² Mi több, a területi szuverenitás ma is a nemzetközi jog meghatározó koncepciója.⁷³ Az a nézet viszont, hogy a szuverenitás és a terület közötti kapcsolat abszolút és elválaszthatatlan⁷⁴ mégis nehezen tartható fenn. Mert, bár a szuverenitás valóban erősen összekapcsolódik a területtel, azért mégis megmaradt a személyi vonatkozás is, például a külföldön tartózkodó állampolgár felett fennálló joghatóság alapján,⁷⁵ illetve a terület helyett a személyt helyezik a középpontba az egyetemes emberi jogok is, ahol a nem-állami szereplők is fontos szerephez jutnak.⁷⁶ És mivel hatalmat nem feltétlen csak területi entitásokra lehet ruházni,⁷⁷ van példa deterritorializált szuverén entitásokra is.⁷⁸ A továbbiakban a terület nélküli szuverenitás példázásához három entitást fogok megvizsgálni.

Az első esethez a Vatikánváros–Szentszék kettőssége tartozik, ami lényegében két külön jogi személy.⁷⁹ Mondhatnánk azt is, hogy egy nemzetközi jogi szörnyszülőtről van szó, mert állam is meg nem is, van is területe meg nincs is, a két alkotó entitása pedig ugyan elválaszthatatlan, de mégsem azonos. A mai helyzetet az 1929-es lateráni egyezmény hozta létre, amiben az olasz állam elismerte Vatikánváros, mint állam területét és szuverenitását a Szentszék irányítása alatt.⁸⁰ Vatikánváros hasonlít egy államhoz területi és közigazgatási ér-

⁷² Ayelet BANAI – Margaret MOORE: Introduction: theories of territory beyond Westphalia. *International Theory*, Vol. 6., 2014/1. 99.; ld. KASSIM i. m. 5.; Israel de Jesús BUTLER: Unravelling Sovereignty: *Human Rights Actors and the Structure of International Law*. Antwerpen Oxford, Intersentia, 2007. 8.; Aleksandar PAVKOVIC – Peter RADAN: In Pursuit of Sovereignty and Self-Determination: Peoples, States and Secession in the International Order. *Macquarie Law Journal*, Vol. 3., 2003/1. 5.; Jean L. COHEN: *Globalization and Sovereignty. Rethinking Legality, Legitimacy and Constitutionalism*. New York, Cambridge University Press, 2012. 26.

⁷³ Malcolm N. SHAW: *International Law*. 6. kiad. Cambridge, Cambridge University Press, 2008. 488.

⁷⁴ Ld. Antonio CASSESE: *International Law*. 2. kiad. New York, Oxford University Press, 2005. 83.; SHAW i. m. 487–488.

⁷⁵ BUTLER i. m. 18.

⁷⁶ Austen L. PARRISH: Rehabilitating Territoriality in Human Rights. *Cardozo Law Review*, Vol. 32., 2011/4. 1099.

⁷⁷ Bertus De VILLIERS: Self-Determination for Aboriginal and Torres Strait Islander People: Is the Answer outside the Territorial Square. *University of Notre Dame Australia Law Review*, Vol. 16., 2014. 77.

⁷⁸ JUVELIER i. m. 38–39.

⁷⁹ Ntina TZOUVALA: The Holy See and Children's Rights: International Human Rights Law and Its Ghosts. *Nordic Journal of International Law*, Vol. 84., 2015. 70–71.

⁸⁰ JUVELIER i. m. 31.; TZOUVALA i. m. 64.

telemben⁸¹ és Crawford szerint egyértelműen államnak is minősül a nemzetközi jog szerint.⁸² Ezzel szemben a Szentszék nem állam, és nem is kváziállam, mert nincs területe.⁸³ Viszont egyszerre a kormánya a szuverén Vatikánvárosnak és nem-territoriális nemzetközi jogi személy saját jogán.⁸⁴ Ez a megoldás rámutat néhány fontos jellemzőjére a nemzetközi közjognak. Egyrészt, a területiség ebben az esetben nem nagy szerepet játszik a szuverenitás elnyerésében, inkább a Katolikus Egyház funkciója⁸⁵ és annak a szokása, hogy a Szentszék mindig is szuverén jogalany volt a nemzetközi térben. A másik fontos tanulság a cigányság szempontjából, hogy teljesen egyedi és merész konstrukciók léteznek a nemzetközi jogban is. Rossz hír viszont, hogy ennek eléréséhez nem árt, ha több ezer éves nemzetközi elismertséggel, hatalmas befolyással és legitimitást biztosító tradícióval fut neki a folyamatnak.

A második példa a terület nélküli szuverenítésra a Máltai Lovagrend, ami az ENSZ Közgyűlésében megfigyelő státusszal bír és körülbelül nyolcvan állam ismeri el szuverén entitásként.⁸⁶ A Máltai Lovagrend tehát nem állam, jelenlegi státuszát nem a Rodosz és Málta feletti hajdani szuverenitása alapozta meg, ennek megfelelően nem is egy területtől megfosztott emigráns kormány.⁸⁷ A máltai lovagrend jelenléte a nemzetközi jogban történelmi okoknak és a humanitárius munkájának köszönhető, és ennek mértékéig korlátozható.⁸⁸ Szuverenitása ugyan van, de az a humanitárius munka kereteire szorított,⁸⁹ vagyis nem teljes.

Nagyon hasonló a harmadik példa is, A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (ICRC). Akárcsak a Lovagrend, az ICRC is szuverén nemzetközi entitás,⁹⁰ aminek nincs saját területe.⁹¹ Viszont a Vöröskeresztnek soha nem is volt területe, sem bármilyen államisága. Az ICRC egy független, pártatlan, semleges és kizárólag humanitárius munkát végző nemzetközi szervezet, ami koordinálja

⁸¹ CRAWFORD (2012) i. m. 124.

⁸² James CRAWFORD: *The Creation of States in International Law*. 2. kiad. Oxford, Oxford University Press, 2006. 225

⁸³ TZOUVALA i. m. 67.

⁸⁴ TZOUVALA i. m. 62., 70–71.

⁸⁵ JUVELIER i. m. 40.

⁸⁶ Uo. 30–31.; TZOUVALA i. m. 68.

⁸⁷ CRAWFORD (2006) i. m. 232.

⁸⁸ CASSESSE i. m. 132.

⁸⁹ JUVELIER i. m. 40.

⁹⁰ Uo. 39–40.

⁹¹ CASSESSE i. m. 133.

a nemzeti vöröskereszt mozgalmakat is.⁹² *Sui generis* jogalanyisággal bír, nem kormányközi szervezet, de nem is NGO.⁹³ Az ENSZ Közgyűlésében 1990 óta megfigyelői státusszal bír.⁹⁴

A roma várakozás is hasonló célkitűzésekre épít: önálló jogalanyiságra, valamilyen mértékű szuverenitásra és nemzetközi szervek előtt képviselőre. Viszont sem a Máltai Lovagrend, sem a Vöröskereszt nem hasonlítható a roma nemzethez. Nem csak arról van szó, hogy még előbbi kettő semmilyen szinten sem etnikai jellegű társulás, hanem hogy merőben eltérő rendeltetésük és céljuk van, mint a cigányságnak. Így hiába biztató, hogy bizonyos fokú szuverenitással rendelkeznek, mert ez a szuverenitásuk éppen függetlenségük, pártatlanáguk és univerzális közjót szolgáló tevékenységük elismerése. Akármennyire is akceptálhatóak a roma függetlenségi törekvések, ilyen egyetemes humanitárius célt nem szolgálna az ő szuverén nemzetként történő elismerésük.

Ha viszont ezek az utak nem járhatók, van-e egyéb lehetőség a nem területen alapuló szuverenitásra? Van, aki úgy véli, hogy bizonyos fokú nem-területi szuverenitás illeti meg az őshonos népeket, igencsak nagymértékben alá vetve a lakóhelyük szerinti állam jogának.⁹⁵ Persze itt felmerül a kérdés, hogy milyen szuverenitás az, ami alá van vetve egy magasabb hatalomnak és jogrendnek, egyáltalán szuverenitás-e ez? Arról nem is beszélve, hogy az már tisztázásra került, hogy a romák nem őshonos nép. Egy nem területen, hanem etnikumon alapuló szuverenitásra lehetne példa, hogy az önrendelkezési jog esetén a kiválás joga (ha van ilyen) az etnikumot illeti meg, és sikeres kiválás esetén ez a nép lesz szuverén. A valóságban azonban itt is az történik, hogy a szuverén államból egy terület hasad ki, és ez a terület lesz a szuverén végső soron, mivel a kiválással állammá lesz.⁹⁶ De még ha ez nem is így lenne, a cigányok nem tudnak kiválni minden államból, ahol éppen élnek, majd saját szuverén területi egységet létrehozni, és ez nem is cél.

A nem-területi roma nemzet fogalmát jelenleg egyszerűen nem lehet hova tenni a nemzetközi jog intézményrendszerében.⁹⁷ De miért van ez így? A ki-

⁹² <https://www.icrc.org/en/mandate-and-mission>

⁹³ Nils MELZER: *International Humanitarian Law, a Comprehensive Introduction*. ICRC, 2016. 314.

⁹⁴ UN General Assembly Resolution 45/6, 16 October 1990.

⁹⁵ JUVELIER i. m. 40.

⁹⁶ Stefan OETER: The Role of Recognition and Non-Recognition with Regard to Secession. In: Christian WALTER – Antje von UNGERN-STERNBERG – Kavus ABUSHOV (szerk.): *Self-Determination and Secession in International Law*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 58.; PAVKOVIC–RADAN i. m 7.

⁹⁷ POGÁNY i. m. 380.

indulópont az államok szuverén egyenlőségének elve.⁹⁸ Ebből következik az, hogy az államok egymás belügyeibe nem avatkozhatnak be,⁹⁹ egymás politikai egységét és területi integritását nem sérthetik meg,¹⁰⁰ és hogy minden állam saját maga határozza meg politikai, gazdasági, szociális és kulturális rendszerét.¹⁰¹ Ha konzekvensen végig visszük a roma elképzelést, akkor viszont arra kell rádöbennünk, hogy ezt mind megsérti ez a koncepció. Márpedig az állam erősen hajlamos arra, hogy a funkciókat magának tartsa meg és vonakodik attól, hogy hatalmat delegáljon bármilyen olyan feladatra, amit szuverenitása szerves részeként értékel.¹⁰² Eleve, az állam szuverenitásából fakad az, hogy az államnak csak egyetlen érvényes jogrendje lehet.¹⁰³ Ha több versengő szereplő van a közhatalom gyakorlására egy terület és egy nép felett, akkor többé nincs kizárólagos hatalom, ami a szuverenitás lényegét képezi.¹⁰⁴ Márpedig a roma nemzet szuverenitásából és képviselőre való igényéből az következik, hogy az állami szuverénnel egy nem-területi nemzetközi kormány szerv konkurálna a személyek és viszonyok szabályozásában. És ez a konfrontáció elkerülhetetlen.¹⁰⁵ Minden terület valamely államé, vagyis minden egyes négyzetméter felett van állami szuverenitás. Végző soron pedig minden szuverenitás az államoktól ered, az ő jóváhagyásukon, elismerésükön múlik. Ergo a területi állami szuverenitás *mindig* elsőbbséget fog élvezni például egy kormányként fellépő nemzetközi roma szervezet szabályozásával szemben. És, mint tudjuk, a szuverén felett nincs másik szuverén, így végül is a roma nemzetnek ilyen módon egyszerűen *nem lehet* teljes szuverenitása.

⁹⁸ A/RES/25/2625 Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, 24 October 1970. 2.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo. 3.

¹⁰¹ Uo. 5., 7.

¹⁰² MONTSRRAT GUIBERNAU: Nations without States: Political Communities in the Global Age. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 25., 2004. 1256.

¹⁰³ FEJES ZSUSZANNA: Európaizáció és a kormányzás új formái az Európai Unióban. *De iurisprudentia et iure publico jog- és politikatudományi folyóirat*, VII. évf., 2013/3. 3.

¹⁰⁴ OETER i. m. 52.

¹⁰⁵ Ráadásul a korábban kifejtetteknek megfelelően a konfrontáció feloldása a romák esetében nem lehetséges az önrendelkezési jog alkalmazásával.

3. A romák mint a nemzetközi jog alanyai

3.1. A nemzetközi jogalanyiség szabályai

A nemzetközi jog nem pusztán nemzetközi normák kusza halmaza, hanem egy intézményesített normarend, ami egyes szereplőket jogalanyiséggel ruház fel, más szereplőktől pedig megtagadja a jogalanyiséget.¹⁰⁶ A nemzetközi jog alanya az olyan entitás, aki nemzetközi jogi jogosultságokkal rendelkezik, nemzetközi kötelezettségek terhelik és képes arra, hogy ezen jogait érvényesítse, illetve ennek ellenpárjaként vele szemben is lehet érvényesíteni a normaszegés következményeként a nemzetközi felelősségét.¹⁰⁷ A nemzetközi jogalanyiságnak viszont nincs prototípusa,¹⁰⁸ és nincs is formális kritériumrendszer a nemzetközi jogalanyiség státuszának megszerzésére.¹⁰⁹ Az azonban elmondható, hogy a nemzetközi jogi személyiség megszerzésének alapvető mozzanata és sarokköve az elismerés.¹¹⁰ Az elismerés jogi értelemben pedig bizonyos ténytzerű, valószínű körülmények, állapotok elismerése, és ezen tényekhez jogi relevancia és következmény hozzákapcsolása.¹¹¹ Éppen ezért a nemzetközi jogalanyiség sokaknak politikai cél lett, hiszen a jogalanyként elismerés bizonyos mértékben a céljainak elfogadása is.¹¹² A jogalanyiség így egyrészt részvételt biztosító státusz, másrészt a közösségi elismerés formája.¹¹³ Viszont jogok és kötelezettségek alanyának lenni *per se*, és a nemzetközi jog aktív résztvevőjének és alakítójának lenni nem ugyanaz.¹¹⁴

Az egyre több nemzetközi szereplő ellenére a nemzetközi jog messze legjelentősebb jogalanyai az államok,¹¹⁵ mivel ők a nemzetközi jog elsődleges alakítói¹¹⁶ és a nemzetközi közösség egyedüli *teljes* jogalanyiséggel és jogké-

¹⁰⁶ Margaret MOORE: Sub-State Nationalism and International Law. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 25., 2004. 1322.

¹⁰⁷ SHAW i. m. 196.; CRAWFORD (2006) i. m. 28.; CRAWFORD (2012) i. m. 116.

¹⁰⁸ Rebecca M. M. WALLACE: *International Law*. 4. kiad. London, Sweet and Maxwell, 2002. 75.

¹⁰⁹ KLABBERS i. m. 68.

¹¹⁰ KLABBERS i. m. 90.

¹¹¹ SHAW i. m. 207.

¹¹² KLABBERS i. m. 68.

¹¹³ SHAW i. m. 197.

¹¹⁴ CRAWFORD (2006) i. m. 28–29.

¹¹⁵ SHAW i. m. 197.; JUVELIER i. m. 28.

¹¹⁶ JUVELIER i. m. 38–39.; Joshua CASTELLINO: International Law and Self-Determination, Peoples, Indigenous Peoples and Minorities. In: WALTER–UNGERN-STERNBERG–ABUSHOV (szerk.) i. m. 27.

pességgel bíró tagjai.¹¹⁷ Bár az államok a nemzetközi jog elsődleges alanyai, a nemzetközi részvétel sohasem korlátozódott rájuk¹¹⁸ és ma már pláne nem az államok az egyetlen nemzetközi jogot alakító szereplők.¹¹⁹ De még az államok teljes jogalanyisággal rendelkeznek, addig minden más entitás csak olyan mértékű jogalanyisággal, amit az államok megengednek, az ő alanyiságuk ugyanis az államoktól származik.¹²⁰ Az ilyen jogalanyiság tehát csak annak köszönhető, hogy az államok úgy döntöttek, hogy más entitásokat, például nemzetközi szervezeteket vagy egyéneket speciális célok megvalósítására jogalanyisággal ruháztak fel.¹²¹ Ennek megfelelően különbséget lehet tenni az objektív jogalanyiság és a részleges vagy korlátozott jogalanyiság között.¹²² Még előbbi *erga omnes* jellegű és mindenkivel szemben fennáll, addig utóbbi csak a jogalanyiságot elismerőkkel szemben.¹²³ Másképp megfogalmazva, az objektív jogalanyisággal rendelkező entitás jogalanyiságát a többi jogalanyak is el kell ismernie.¹²⁴ A korlátozott jogalanyiság viszont csak az azt elismerőkre kötelező, csak *in personam* működik.¹²⁵ A nemzetközi jog egyéb alanyai tehát ez utóbbiba tartoznak, így csak limitált jogképességgel rendelkeznek arra, hogy jogokat illetve kötelezettségeket szerezzenek és cselekedjenek a nemzetközi térben.¹²⁶

Az viszont megállapítható, hogy az államok mellett jogalanyisággal bírnak még a hadviselő felek, a nemzeti felszabadító mozgalmak, a *sui generis* entitások és a nemzetközi szervezetek.¹²⁷ Kérdés, hogy ezek bármelyike tud-e valamilyen követhető mintát mutatni a roma törekvéseknek, akik szintén jogalanyiságra aspirálnak. Azt mondani sem kell, hogy a hadviselő státusz teljesen az értekezésen kívülre esik. A nemzeti felszabadító mozgalom már

¹¹⁷ CASSESE i. m. 71.; Mitja ZAGAR: Human and Minority Rights, Reconstruction and Reconciliation in the Process of State- and Nation-Building in the Western Balkans. *European Yearbook of Minority Issues*, Vol 7., 2007/8. 362.

¹¹⁸ Jeffrey L. DINOFF – Steven R. RATNER – David WIPPMAN: *International Law, Norms, Actors, Process, a Problem-Orientated Approach*. 3. kiad. New York, Wolters Kluwer – Aspen Publishers, 2010. 189.

¹¹⁹ COHEN i. m. 21.

¹²⁰ WALLACE i. m. 57.

¹²¹ BUTLER i. m. 22–23.

¹²² CRAWFORD (2006) i. m. 30.

¹²³ Uo.

¹²⁴ SHAW i. m. 260.

¹²⁵ SHAW i. m. 261.

¹²⁶ CRAWFORD (2012) i. m. 116–121.

¹²⁷ Ld. CASSESE i. m. 71–72., 124.; CRAWFORD (2012) i. m. 116–121., 121–125.; GOODWIN i. m. 5.

ígéretesebb lehetne, viszont definíciójánál fogva mégsem lehet a cigányságra átvétíteni. Mivel a nemzeti felszabadító mozgalmak olyan nemzeti mozgalmak, amik békés eszközökkel vagy fegyveres küzdelemmel harcolnak a gyarmati hatalom, rasszista elnyomás vagy idegen megszállás ellen.¹²⁸ Tehát nem az a gond, hogy békés eszközökkel élve ne lehetne valami felszabadító mozgalom, mert lehet. A probléma az, hogy nem mindegy, hogy mi ellen van ez a harc. Márpedig a romákat nem gyarmatosították, a tényleg jelen lévő diszkrimináció pedig nem állítható be úgy, mint rasszista elnyomás, az idegen megszállás pedig egyszerűen nonszensz. Az is látszik emellett, hogy nem a nemzetet illeti meg a jogalanyiség, hanem a felszabadító mozgalmat. A mai nemzetközi jogban ugyanis a nemzeteknek, etnikai közösségeknek nincs egységes formális státuszuk,¹²⁹ ami automatikusan jogalanyiságot jelentene. Így, bár valóban elismeri az őshonos népeket és nemzeti vagy etnikai kisebbségeket, mint külön jogi kategóriákat különböző jogokkal,¹³⁰ de ettől még a nemzeti kisebbségeknek nincs önálló sui generis nemzetközi jogi jogalanyiséga.¹³¹

A nemzetközi szervezetek esetében egy fontos különbségtételt kell tenni mindenekelőtt. Nem mindegy ugyanis, hogy kormányközi vagy nem-kormányközi (NGO) szervezetekről beszélünk. A nemzetközi jelző a globális jellegre utalva gyakran megjelenik a nem-kormányközi szervek mellett is, azonban általában mégis a kormányközi szervezetekre szokták a nemzetközi szervezet kifejezést alkalmazni, legalábbis az angol szaknyelvben. Ezt mutatja a következő definíció is: „[a] nemzetközi szervezet a nemzetközi jog szempontjából olyan entitás, amit nemzetközi szerződés hoz létre és az államok az elsődleges tagjaik.”¹³² Ezzel szemben az NGO-k kormányokhoz nem kötött nemzetközi gazdasági és társadalmi formációk,¹³³ amik lehetnek területileg, de államok nélkül szervezett közösségek, szervezett vallások, közös célokért elhivatott egyének csoportja, de akár profitorientált gazdasági egységek is.¹³⁴ Szemben a kormányközi szerveze-

¹²⁸ OSMAŃCZYK i. m. 1530.

¹²⁹ Gidon GOTTLIEB: Nations without States. *Foreign Affairs*, Vol. 73., 1994. (május, június) 107.

¹³⁰ POGÁNY i. m. 380.

¹³¹ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése: 1735 (2006) sz. ajánlás – A nemzet fogalma; A közgyűlés által 2006. január 26-án (a 7. ülésen) elfogadott szöveg 10. pont; Natasha WHEATLEY: Making Nations into Legal Persons between Imperial and International Law: Scenes from a Central European History of Group Rights. *Duke Journal of Competition and International Law*, Vol. 28., 2018. 483., 487.

¹³² WALLACE i. m. 66., ld. NTINA i. m. 68.

¹³³ FEJES i. m. 1.

¹³⁴ DINOFF–RATNER–WIPPMAN i. m. 189.

tekkel, ezek nem lehetnek a nemzetközi jog alanyai.¹³⁵ Viszont a kormányközi szervezeteknek is csak limitált jogalanyiságuk van, feladataikhoz kötöten, hiszen szemben az államokkal, ezek nem terület szerint, hanem a funkció köré szerveződtek.¹³⁶

Érdemes még kitérni az ENSZ-en belüli megfigyelő státuszra is, mivel az mindenképpen egyfajta elismerést jelent és beemeli az adott szereplőt a nemzetközi jog elsődleges szereplői közé. A megfigyelő státusz két szükséglet biztosítására lett létrehozva: hogy kapcsolatot biztosítson az ENSZ és a bizonyos fokú jogalanyisággal bíró nem-állam szereplő között, illetve, hogy az államiság kritériumait lényegében teljesítő, de elismerést és felvételt nem nyert szereplők képviselőtét biztosítsa.¹³⁷ A kizárólag szokáson alapuló állandó megfigyelő státusz azoknak van fenntartva, akik nem tagállamai az ENSZ-nek, de tagjai egy vagy több szakosított szervének.¹³⁸ A megfigyelő státusz elnyerése a romák szempontjából előnyös lehetne, lévén, hogy egy igen nagyfokú elismerést jelentene. Viszont felmerül a kérdés, hogy kit illetne meg ez a státusz. Adja magát a válasz, hogy éppen azt a szervezetet, amelyik a nem-territoriális nemzet koncepcióját kialakította és azt ma is képviseli. Ez pedig az IRU. De vajon megvalósítható-e ez a célkitűzés, és egyáltalán, minek minősíthető az IRU?

3.2. A roma jogalanyiság és az IRU

Az IRU már 1971 óta ismert NGO,¹³⁹ ami saját bevallása szerint az ENSZ-nél is regisztrálásra került.¹⁴⁰ Az tehát látszik, hogy az IRU csak, mint nem-kormányközi szerv került elismerésre, márpedig a célkitűzés az egyenlő nemzeti státusz elérése.¹⁴¹ A romák egyenlő nemzetként képviselőt akarnak a nemzetközi térben, mégpedig a nemzetállami állampolgárságtól független új utat keresve.¹⁴² Márpedig a nem-kormányközi szervezetek nem rendelkeznek jogalkotói és végrehajtói funkciókkal és hatalommal, nem hordozhatnak közjogi funkciókat

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ KLABBERS i. m. 85.

¹³⁷ CRAWFORD (2006) i. m. 193–194.

¹³⁸ <http://www.un.org/en/sections/member-states/about-permanent-observers/index.html>

¹³⁹ ERRC.

¹⁴⁰ <http://iromaniunion.org/index.php/en/about-us/congresses.html?start=8>

¹⁴¹ UN Press Conference

¹⁴² Declaration..

és hatalmat.¹⁴³ Mindenesetre nagy örömet váltott ki az is, hogy a közelmúltban az IRU az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsába különleges konzultatív státuszt kapott.¹⁴⁴ Mi több, volt aki ennek jelentőségét messze túlbecsülve már ENSZ tagságként interpretálta a jelenséget.¹⁴⁵ A konzultatív státusz elnyerése kétségkívül egy lépés a roma vezetők azon célja felé, hogy az IRU státuszát, mint a roma nemzet képviselőjét a nemzetközi szervezetek előtt hivatalossá tegyék.¹⁴⁶ Azonban figyelembe véve a tényt, hogy jelenleg 5083 NGO élvez aktív konzultatív státuszt az ECOSOC-on belül,¹⁴⁷ ez azért mégsem egy mindent megváltoztató eredmény. De még ha az is lenne, itt akkor is csak arról lenne szó, hogy egy NGO nemzetközi elismerést kapott. Ez persze nem lebecsülendő, csak éppen nem ez a célja a roma elitnek a nem-territoriális nemzet elképzelésével kapcsolatban. Hiszen így nem maga a roma nemzet lenne képviselve a nemzetközi fórumok előtt, hanem a roma nemzetközi érdekeket képviselő szervezet hallathatná a hangját. Ezek között pedig nem is kicsi a különbség. Ugyanis, ha tényleg egyenlő státuszt és képviselést szeretnének a romák, akkor ahhoz az kellene, hogy a roma népet, mint olyat, saját jogán ismerjék el szuverénnek és a nemzetközi jog alanyának. A valódi egyenlőséghez viszont az kellene, hogy államként tudja magát a nemzet megszervezni. Ez azonban nem csak nem célja a romáknak, hanem egyszerűen nem is lehetséges.

A nem-területi nemzet igényének szinte minden síkon ellenfeszül a nemzetközi jog jelenlegi rendszere. Ahhoz, hogy ez az igény megvalósulhasson, a nemzetközi jog koncepcionális újragondolására lenne szükség és a nemzetközi rendszerben való részvétel módjainak radikális átalakítására.¹⁴⁸

¹⁴³ Bertus de VILLIERS: Protecting Minorities on a Non-Territorial Basis – Recent International Developments. *Beijing Law Review*, Vol. 3., 2012. 173.

¹⁴⁴ [http://iromaniunion.org/doc/084_Internationale%20Romani%20Union_\(BK\).pdf](http://iromaniunion.org/doc/084_Internationale%20Romani%20Union_(BK).pdf)

¹⁴⁵ Ramuš MUAREM: A moment for the history of the Roma all over the world! The International Romani Union – IRU is a part of the UNITED NATIONS!, *Romatimes*, <http://www.romatimes.news/index.php/en-us/iru/3099-a-moment-for-the-history-of-the-roma-all-over-the-world-the-international-romani-union-iru-i%E2%80%A6> [letöltve: 2018.10.02]

¹⁴⁶ MARUSHIAKOVA–POPOV i. m. 10.

¹⁴⁷ <http://csonet.org/index.php?menu=17>

¹⁴⁸ GOODWIN i. m. 1.

A TÖKÉLETES PIAC NYOMÁBAN, AVAGY A REPRODUKCIÓS MUNKA MINT A BIOTÖKE LEGÚJABB FORMÁJA

TÓTH Eszter Anna

Úr: „*Ne kérdd
Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől.*”
(Madách Imre: Az ember tragédiája, tizenötödik szín)

1. Bevezető

Az élő emberi test és annak részei nem dolgok. Az emberi személyiség integráns részét képezik, ezért a személyiségi jogok védelme alatt állnak.¹ Ehhez képest azonban eltérő megítélés alá esik a testtől elvált szervek, szövetek és sejtek jogi státusza.² Ezt a kérdést bonyolítja tovább a pótanyaság, ahol a nő a „testét” szolgáltatja a kívánságszülők számára. A pótanyaság az asszisztált reprodukciós eljárások egyik, nemzetközi szinten terjedőfélben lévő formája. A megállapodásban a pótanya vállalja, hogy a kívánságszülők – vagy adott esetben donor ivarsejtből – ivarsejtjéből IVF útján létrejött embriót kihordja, majd sikeres terhesség esetén a gyermeket átadja a kívánságszülők részére.³

¹ MENYHÁRD Attila: *Dologi jog*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 18.

² Gyöngyösi Zoltán szerint például a testtől elvált ivarsejt dolognak tekintendő és szűk körben rendelkezési jog is fennáll rajta. GYÖNGYÖSI Zoltán: *Az élet és test feletti rendelkezések joga*. Budapest, HVG-Orac, 2002. 317.

³ A szakirodalomban megjelenő „*intended parents*” és „*gestational mother*”, „*surrogate mother*” valamint „*gestational carrier*” kifejezéseket magyarul „kívánságszülőknek” és „pótanyának” fordíthatjuk. További distinkciót tehetünk a haza szakkifejezések alapján „dajkaanya” és „béranya” között aszerint, hogy az utóbbi ellenszolgáltatás fejében, míg az előbbi ingyenes vállalja el a terhességet. NAVRATYIL Zoltán: *A varázsló eltöri pálcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukzív klónozásig*. Budapest, Gondolat, 2012. 141.

Jelen tanulmány a pótyasági szerződéseknek csupán egy szűk aspektusát veti fel és arra keresi a választ, hogy miként válhat a pótya által vállalt terhesség szerződéses szolgáltatássá?⁴ Tágabb értelemben ugyanis nem csak a méhét szolgáltatja az eljáráshoz, hanem egész testét és szervezetét is mozgósítja a kívánságshűlők érdekében, melyet a szakirodalomban gyakran „reproduktios munkának” is neveznek.⁵ A reprodukciós munka alapja a pótya reprodukciós képességében keresendő, ti. a szervezete képes befogadni az embriót és egy gyermeknek életet adni. Ezzel azonban a pótya tulajdonképpen az emberi test integritásának és forgalomképtelenségének pajzsán törést okoz. A reprodukciós munka szükségsszerűen felveti a test és a méh dologi jogi státuszának és forgalomképességének vizsgálatát. Dolgozatomban felvázolom azoknak a teóriáknak főbb vonalait, melyek megalapozzák – vagy éppen elvetik – a reprodukciós munka és a női test dologi jogi státuszának és forgalomképességének kérdését. A teóriák kiteljesedését leginkább az Indiában megjelenő „reproduktios turizmus” szemlélteti, így a piaci mechanizmusok érvényre jutása az indiai gyakorlaton keresztül kerül bemutatásra.

1.1. Regeneratív teória

A neves szerzőpáros, Bodnárék szerint a méh forgalomképességének alapja annak regenerációs képességében rejlik. Ennek lényege, hogy a terhességgel érintett szervek és a nő szervezetének egésze a terhességet követően képes regenerálódni és így visszaáll a test eredeti egyensúlya csakúgy, mint petesejtadományozást követően.⁶ Hasonló érveléssel találkozhatunk a nemzetközi szakirodalomban „regeneratív munka” elnevezéssel. Ezalatt nem csak a pótyaság kapcsán megjelenő reprodukciós munkát érthetjük, de idesorolhatjuk a petesejt- és hímvarsejtadományozást, embrióadományozást, és az

⁴ A pótyaság a magánjog széles körét átölelő problémákat vet fel. Így kérdés például, hogy kit tekintünk a szerződés alapján megszületett gyermek anyjának: a pótyát, aki kihordta, vagy a kívánságshűlőt, akihez genetikailag kötődik a gyermek? Szintén nehéz kérdést jelent, hogy esetlegesen szerződészegés esetén, amikor a pótya nem hajlandó átadni a gyermeket, mert érzelmileg kötődik hozzá miként járjon el a jog: még ha érvényes és kikényszeríthető szerződésnek tekintenénk az ilyen megállapodásokat, hogyan vegye el a gyermeket a pótyától és adja át a kívánságshűlőknek? Kik legyenek a gyermek shűlei, ha fogyatékosan jön világra és nem akarják átvenni a kívánságshűlők?

⁵ Melinda COOPER – Catherine WALDBY: *Clinical Labour. Tissue Donors and Research Subjects in the Global Bioeconomy*. Durham–London, Duke University Press, 2014. 50.

⁶ BODNÁR Zoltán – BODNÁR Béla: Pótyasági szerződések. *Jogtudományi Közöny*, 42. évf., 1987/9. 485.

öszejtadományozást is.⁷ Hazánkban a regeneráció kifejezést az Eütv. használja a szövetátültetés körében, eszerint azok a szövetek ültethetők át, melyek utóbb képesek újratermelődni.⁸

Álláspontom szerint a teóriával kapcsolatban két kifogást szükséges megemlíteni. Egyrészt az Eütv. körében használt regeneratív kifejezés kizárólag a *szövetekkel* kapcsolatban értelmezendő,⁹ a szervekre – így a reprodukcióval érintett szervekre – nem vonatkozik. Dogmatikai szempontból kiemelendő, hogy a regeneratív képesség sokkal inkább vonatkozik a szervezet *tulajdonságára*, mintsem jogi státuszára.

1.2. Locke-i tulajdonjog teória

A pótanyasági szerződések körében a forgalomképesség érdekében gyakran hivatkoznak arra, hogy a pótanyát saját teste és képességei felett tulajdonjog – ezen belül rendelkezési jog – illeti meg, ezért szabadon rendelkezhet reprodukációs képességének szerződésben való szolgáltatásáról.¹⁰

A saját személy feletti tulajdonjog kapcsán gyakran hivatkoznak Locke érvelésére. Locke szerint „Mindenkinek tulajdona a saját személye, ehhez senkinek sincs joga, csak magának”.¹¹ A Locke-i érvelés mentén megalapozottnak tűnhet, hogy a pótanya szabadon rendelkezhet a teste felett.¹² Egyes feminista szerzők szerint a pótanya teste feletti rendelkezési jogosultság előnyös is volna tulajdonképpen abból a szempontból, hogy megóvja testi integritását a kívánságszülők behatásától.¹³ Ehhez hasonló tendencia már megjelent a letett ivarsejtek és embriók körében, ahol a letevőket szűk körben rendelkezési jogosultság illeti meg.¹⁴

⁷ COOPER–WALDBY i. m. 90.

⁸ DÓSA Ágnes – HANTI Péter – KOVÁCSY Zsombor: *Kommentár az egészségügyi törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 432.

⁹ KOVÁCSY Zsombor: *Az egészségügyi jog nagy kézikönyve*. Budapest, Wolters Kluwer, 2008. 443.

¹⁰ Elizabeth MOEN: Women's Rights and Reproductive Freedom. *Human Rights Quarterly*, Vol. 3., No. 2., 1981. 57.

¹¹ John LOCKE: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Budapest, Gondolat, 1986. 58.

¹² Murieann QUIGLEY: *Self-Ownership, Property Rights, and the Human Body*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018. 75.

¹³ Jennifer NEDELSKY: Property in Potential Life: A Relational Approach to Choosing Legal Categories. *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. 6., No. 2., 343–365., 352.

¹⁴ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 210/A. §.

Ezzel szemben Ulpianus szerint „senki sem tulajdonosa önmaga testének”.¹⁵ A saját személy feletti tulajdon szükségképpen magában hordozza azt, hogy a pótanyát saját teste felett is megilleti tulajdonjog. Azonban ahogy a bevezetőben is kifejtésre került, az emberi test nem dolog, ezért nem állhat fenn rajta vagyoni jogosultság. Továbbá álláspontom szerint sem a test, sem a testtől elvált ivarsejtek és embriók felett nem a tulajdonjog, hanem a személyiséghez kötődő önrendelkezési jog¹⁶ teremti meg a lehetőséget a korlátozott rendelkezéshez.

1.3. Marx-i munkateória

A dologi jogi státuszon és tulajdonjogon túl a reprodukciós képesség szerződéses szolgáltatásának feltétele annak forgalomképessége. A forgalomképesség alapja, hogy a dolgokon, illetve javakon vagyoni jellegű jogosultság állhat fenn, amely nyomán a dolgok, illetve javak átruházhatók.¹⁷ Ugyanakkor a fentiekben már megválaszolásra került a test jogi státusza és felette való tulajdonlás kérdése így marad a kérdés, hogy mi más alapozhatná meg a forgalomképességet?

Locke folytatja: „[...] testének munkája és kezének műve a szó szoros értelemben az övé.”¹⁸ Locke nézetei megalapozzák azt, hogy a munka felett is fennállhat tulajdonjog. Locke nézete ebben a tekintetben összecseng a szintén gyakran hivatkozott „Marx-i munkateóriával”. Marx szerint az ember által elvégzett munka elválik az embertől ezért elidegeníthető.¹⁹ Az elvi tétel mögött húzódó megfontolás szerint Marx dolgoknak a használati értékkel bíró javakat tekintette a forgalomképesség megalapozottságát pedig az átruházhatóságból eredeztette.²⁰ Álláspontja szerint a forgalomképesség megalapozásához nem szükséges, hogy a javak egyben dolgok is legyenek, erre reprezentatív példaként a *szolgáltatások* állhatnak.²¹ Az érvelés szerint tehát a pótanya által nyújtott

¹⁵ Ulp. D. 9, 2, 13 pr. (18 ad ed.), „Liber homo suo nomine utilem Aquiliae habet actionem: directamenim non habet, quo niam dominus membrorum suorum nemo videtur. Fugitiviam utem nomine dominus habet.”

¹⁶ KOVÁCSY i.m. 445.

¹⁷ VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter: *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. I. k. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 928.

¹⁸ LOCKE i.m. 58.

¹⁹ KARL MARX: *Gazdasági-Filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest, Kossuth, 1977. 93.

²⁰ DONNA DICKENSON: *Body Shopping: The Economy Fuelled by Flesh and Blood*. Oxford, Oneworld Publications, 2008. 11.

²¹ CAROLYN MCLEOD: For Dignity or Money: Feminists on the Commodification of Women's Reproductive Labour. In: BONNIES STEINBOCK (ed.): *The Oxford Handbook of Bioethics*.

reprodukciós munka lehet forgalomképes, hiszen maga a munka elvált a testtől, a pótanya rendelkezhet felette, ezért átruházható szolgáltatásnak minősül.

Álláspontom szerint azonban a munkateória számos ponton dogmatikai bukfencekbe botlik. Radin rámutat, hogy a forgalomképesség alapvető feltétele az átruházhatóságon túl az *elválaszthatóság*.²² Általában véve az emberi munka elválik az ember testétől (és személyiségétől),²³ a pótanyaság esetében azonban a reprodukciós munka szervesen az ember testi integritásának részét képezi. Továbbá a pótanya személyiségét is eldologiasítja, hiszen a reprodukciós munka esetén a személyiség és a testi integritás nem választható el egymástól, szorosan összefonódik.²⁴ Megjegyzendő, hogy a reprodukciós képesség a személyiséghez való tartozás nyomán a női identitás része is, ezért tűnik megalapozottnak az aggodalom, hogy a nő a testén túl személyiségét és nőiségét is devalválja.²⁵

1.4. A piaci mechanizmusok alkalmazása

Az emberi test és annak forgalomképes részei képezik újabban a tőke új megjelenési formáját, az ún. „*biotőkét*”, melyekből kölcsönös haszonra tud szert tenni a piac és az egyén is. A „piaci mechanizmusok”²⁶ jegyében a pótanyaság és a méh reprodukciós képessége az ivarsejtadományozáshoz és őssejtkutatáshoz hasonlóan újabb kiaknázható és allokalható erőforrásokat jelent a biomedicinális kereskedelem piacán.²⁷ A piaci mechanizmusok lényege, hogy kereslet kínálat alapon a piaci szereplők szabadon értékelik a használati értékük alapján, hogy mely dolgokat, illetve javakat kívánják megvenni vagy eladni.²⁸ Ezzel kapcsolatban felvetődik az elképzelés, hogy a piaci mechanizmus alkalmas szabályozási eszköznek bizonyulna a reprodukciós képesség allokalásához.

Oxford, Oxford University Press, 2007. 262.

²² Margaret Jane RADIN: Market Inalienability. *Havard Law Review*, Vol. 100., No. 8., 1987. (1849–1937) 1852–1853.

²³ RADIN i.m. 1907.

²⁴ Stephen WILKINSON: *Bodies For Sale – Ethics and Exploitation in the Human Body Trade*. London, Routledge, 2003. 53–54.

²⁵ Carol PATEMAN: *The Sexual Contract*. California, Stanford University Press, 1988. 206–207.

²⁶ A szakirodalomban megjelenő „*market rhetoric*” kifejezés leginkább a piaci mechanizmusnak feleltethető meg.

²⁷ SÁNDOR Judit: *Az én molekulám. Bioetika és emberi jogok a XXI. század elején*. Budapest, L'Harmattan, 2016. 41.

²⁸ Elizabeth ANDERSON: The Ethical Limitations of the Market. *Economics and Philosophy*, Vol. 6., 1990. 179–181.

A kereslet-kínálat alapú szabályozás szükségszerűen magában hordozza azt, hogy minden forgalom tárgya lehet, amit valaki el akar adni és más meg kíván venni.²⁹ Azonban dogmatikai szempontból önmagában a forgalomképesség még nem jelenti azt, hogy az adott dologok, javak a piacon szükségszerűen meg is jelenhetnek. A forgalomképesség dogmatikai megalapozottságon túl egy erkölcsi és etikai kérdés is egyben.³⁰

Az aggodalmak eloszlatása végett egyes szerzők szerint a piacképes a reprodukciós képességet, így a nő testét úgy forgalomképesnek tekinteni, hogy közben nem dologiasítja el azt.³¹ Erre reprezentatív példaként szolgálhat a házikedvencek esete. A házikedvencek szintén dolgok, viszont a hozzájuk fűződő érzelmi kötődésünknek megfelelően másképp kezeljük őket, mint akár egy marék szemetet.³² Ezzel szemben azonban Elizabeth S. Anderson felveti, hogy a piaci mechanizmusok eldologiasítják a női testet és a szülő-gyermek kapcsolatot, hiszen a piac kifejező eszköze nem más, mint a pénz. A szerződéshez a pótanya az egész testét és érzelmeit szolgáltatja azzal, hogy kihordja majd átadja a gyermeket, cserébe a kívánságszülők kizárólag pénzbeli ellenszolgáltatást tudnak nyújtani, ezzel azonban a pénz eldologiasítja és devalválja a pótanya érzelmeit és kötődését a gyermek iránt.³³ Richard J. Arneron azonban rámutat, hogy a piaci mechanizmusok nem hagyják figyelmen kívül a test különlegességét és a szülő-gyermek közötti érzelmeket pusztán azért, mert a fáradozásaiért cserébe pénzt kap.³⁴ Ezzel kapcsolatban felhívható Martha C. Nussbaum korántsem taxatív listája azokról a körülményekről, melyek „eldologiasíthatják” az embert. Felsorolja többek között a helyettesíthetőséget, a tulajdonjog alapján történő értékesítést és adásvételt, valamint az ember érzelmeinek figyelmen kívül hagyását.³⁵

²⁹ RADIN i. m. 1859–1860.

³⁰ MENYHÁRD ATTILA: Forgalomképes személyiség? In: MENYHÁRD Attila – GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 82.

³¹ Anton VAN NIEKERK – Liezl VAN ZYL: Commercial Surrogacy and the Commodification of Children: An Ethical Perspective. *Medicine and Law*, Vol. 4., 1995. 168.

³² Hugh V. McLACHLAN – J. Kim SWALES: Babies, Child Bearers and Commodification: Anderson, Brazier et al., and the Political Economy of Commercial Surrogate Motherhood. *Health Care Analysis*, vol. 8., no.1., 2000. 5.

³³ Elizabeth S. ANDERSON: Is Women's Labour a Commodity? *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 19., No. 1., 1990. 84.

³⁴ Richard J. ARNERON: Commodification and Commercial Surrogacy. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 21., No. 2., 1992. 143.

³⁵ Martha C. NUSSBAUM: Objectification. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 24., No. 4., 1995. 257. „fungibility”, „ownership”, „denial of subjectivity”.

Feminista álláspont szerint a pénz és a piaci mechanizmusok három tényezőt képtelenek megfelelően értékelni: a szülő-gyermek kapcsolatot, a női testet, valamint a reprodukciós képességeket, végül a társadalmi osztályokat és a faji különbözőségeket.³⁶ Ez azt jelentené, hogy használati érték és kereslet kínálat alapú szabályozás nyomán a piac a fehérbőrű, kékszemű és magas IQ-val rendelkező pótanya és egy alacsonyabb társadalmi osztályból érkező pótanya között különbséget tesz.³⁷

Álláspontom szerint a Nussbaum által felvetett körülmények megalapozottan igazolják a reprodukciós munka forgalomképességével kapcsolatos aggodalmakat. A piaci mechanizmusok térnyerésével érvénybe lép a pénz „korróziós” hatása.³⁸ Amint az egyetlen értékmérő a pénz lesz, úgy az emberi test, a női reprodukciós képességek és megszületendő gyermekkel való kapcsolat a kereskedelmi tranzakciókhoz képes eddigi metajurisztikusságától megfosztva annyit fog érni: amennyit adnak majd érte.

1.5. Egy eltérő teória: a szolgáltatás sajátossága

A feminista nézeteket valló Debra Satz felveti, hogy a reprodukciós munka jellegéből fakadóan eltérő megítélés alá esik, mint más szerződéses szolgáltatások. Ennek okát egyrészt a szerződés *asszimmetriájából*, valamint a terhesség *természetéből* adódó eltéréstől eredezteti. A szolgáltatás más szerződéses szolgáltatásokhoz képest eltérő megítélés alá esik a piaci mechanizmusokban, továbbá a terhesség esszenciális sajátossága, hogy a munka-produktum viszonyban a terhesség minősül munkának, melynek produktuma egy gyermek, s ez szükségképpen érinti a szülő-gyermek kapcsolatot.³⁹ Ezzel szemben azonban Anne Philips szerint a terhesség, mint reprodukciós munka természetében nem esszenciálisan más, mint bármely más munka, amely érinti a testi integritást. A pótanyasági megállapodásokban a nő autoritása az orvosi beavatkozások

³⁶ NEDELSKY i. m. 335.

³⁷ ANDERSON i. m. 76.

³⁸ Michael J. SANDEL: *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2012. 173.

³⁹ Debra SATZ: *Why Some Things Should Not Be for Sale – The Moral Limits of Markets*. Oxford, Oxford University Press, 2010. 116–117.: „*assymmetric thesis – essentialist thesis*”.

nyomán szükségszerűen „sérül”, továbbá maga a munka a testen belül zajlik, ám ez nem eredményez eltérést más szerződéses szolgáltatásokhoz képest.⁴⁰

Noha Satz egyetért a szerződések sajátosságaival, álláspontja szerint azonban a sajátosság nem pusztán a szerződésben és a munka jellegében gyökerezik. Nézetei szerint a szerződés ezenfelül egyértelműen sérti a nemek közötti egyenlőséget. Egyrészt a megállapodások lehetőséget teremtenek arra, hogy a nők reprodukciós képességei felett mások behatást gyakoroljanak. Míg hímivarsejt adományozáskor a férfi test integritása nem sérül, addig a pótnyaság esetén a szolgáltatás szükségszerűen kontrollhelyzetet teremt a nő teste felett, ezzel dogiasítva el tulajdonképpen a nő testét. A szerződés továbbá a nőt pusztán „gyermektermelővé” minősíti, mely az egész női társadalom megítélésére hátrányosan hat. Továbbá a pótnyaság az anya-gyermek kötődést az apa-gyermek viszonyhoz hasonló pusztán genetikai kapcsolat szintjére degradálja.⁴¹

2. Méhbér vagy éhbér?

A piaci mechanizmusok értékelőképességének negatív példáját jelenti az ún. reprodukciós turizmus jelensége. Azok a meddő párok, akiknek hazájában az eljárás nem engedélyezett vagy nem megfelelőek a feltételek, egy megengedő szabályozást folytató államba utaznak és ott veszik igénybe az eljárást.⁴² Ez a turizmus számos államban már reprodukciós „iparaggá” nőtte ki magát, ahol a felek kereslet-kínálat alapon veszik igénybe a pótnyák szolgáltatásait.⁴³ Ilyen államnak tekinthető India, Ukrajna és Thaiföld, melyek közül jelen tanulmányban Indiát mutatom be részletesen.

A „reprodukciós nagyhatalomként” is emlegetett Indiában 2002-ben engedélyezték a pótnyaságot, legutóbb azonban 2016-ban szigorították a szabályozáson, ezzel elvágva a reprodukciós turizmus útját.⁴⁴ Indiában a piaci kereslet-kínálatot ügynökségek és klinikák segítik,⁴⁵ melyek a honlapjukon

⁴⁰ Anne PHILIPS: *Our Bodies Whose Property?* Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2013. 74., 80.

⁴¹ SATZ i. m. 128–131.

⁴² NAVRATYIL Zoltán: Bérnyaság határok nélkül? *Iustum Aequum Salutare*, 3/2017. 101.

⁴³ ZELLER Judit: Reprodukciós turizmus Európában. In: DRINÓCZY Tímea (szerk.): *Határon átnyúló és uniós jogi témák: Magyarország – Horvátország*. Pécs–Eszék, PTE ÁJK, 2011. 601.

⁴⁴ Sharmila RUDRAPPA: Why Is India's Ban on Commercial Surrogacy Bad for Women. *North Carolina Journal of International Law*, Vol. 43., No. 4., 2018. 72.

⁴⁵ Az egyik leghíresebb indiai klinika Nayna Patel nevéhez fűződik. <http://ivf-surrogate.com/DrNayanaPatel>.

hosszú, képekkel is ellátott listán kínálják fel a potenciális pótanyajelölteket, akik közül a kívánságszülők szabadon döntenek el, hogy milyen testalkatú, szemszínű, adottságú pótanyát szeretnének választani az eljáráshoz. A potenciális pótanyák többségük tanulatlan, sőt előfordulhat, hogy írni-olvasni sem tudnak.⁴⁶ Számukra a pótanyasági eljárás elsősorban jövedelemszerzési lehetőség, ugyanis egy-egy eljárással éves jövedelmük többszörösét is megkereshetik.⁴⁷

Egy sikeres megállapodás esetén a pótanyán végrehajtják a beültetést és ezzel kezdetét veszi a kilenc hónapig tartó hosszú folyamat. A pótanyákat erre a célra létesített „hotelekben” helyezik el, ahol szigorú napirendet kell követniük. Ennek keretében nem távozhatnak engedély nélkül a szállásról, szexuális cölibátust kell fogadniuk és tartózkodniuk kell minden megterhelő tevékenységtől.⁴⁸ A kilencedik hónap végén sikeres terhesség esetén megszületik a vágyott gyermek, akit a császármetszést követően rögtön elvesznek a pótanyától anélkül, hogy érintkezett volna a gyermekkel.⁴⁹ A procedúráért cserébe a klinikák 5000-7000 \$-t kérnek el a kívánságszülőktől azonban gyakori, hogy ebből a pótanya csupán néhány ezer dollárt kap meg.⁵⁰

Az indiai gyakorlat kapcsán két piaci tényezőre hívnám fel a figyelmet. Egyrészt az ügynökségek megjelenésével az egyébként bensőséges reláció kibővül, ezzel megfosztva a feleket az intim viszonytól. Az ügynökséges szerepe önmagában véve nem volna aggályos, ha pusztán a felek közötti kapcsolat megteremtését könnyítenék meg, illetve felügyelnék a szerződés teljesítését.⁵¹ Azonban az eljárás kapcsán nem csupán a felek között végeznek közvetítő tevékenységet, de jelentős profitra tesznek szert az ellenértékbe beépített közvetítői tevékenységért elért díj révén.

Ehhez szorosan kapcsolódik a piaci gyakorlattal kapcsolatos másik tényező, az ellenérték. A pótanyaság két formája közötti különbséget is éppen az ellenérték megléte, illetve hiánya jelenti. Az ingyenes dajkaanyaság esetén a pótanya az eljárásért cserébe nem kap semmit, csupán igazolt költségeit térítheti meg,

⁴⁶ Kristine SCHANBACHER: India's Gestational Surrogacy Market: An Exploitation of Poor, Uneducated Women. *Hastings Women's Law Journal*, Vol. 25., No. 4., 2014. 206.

⁴⁷ Neha D. WADEKAR: Wombs for Rent: a Bioethical Analysis of Commercial Surrogacy India. *Tiftscope*, Vol. 10., No. 3., 2011. 32–34.

⁴⁸ Erről ld. részletesen a „Womb on rent” című dokumentumfilmet.

⁴⁹ Sharmila RUDRAPPA: *Discounted Life – The Price of Global Surrogacy in India*. New York, New York University Press, 2015. 127–128.

⁵⁰ WADEKAR i. m. 31. Megvizsgálendő, hogy nemzetközi viszonylatban Amerikában akár 100.000 \$-t is elkérnek egy eljárásért, míg ugyanez Indiában 5000-7000 \$, Ukrajnában 5000-10.000 \$ körül mozog.

⁵¹ PHILIPS i. m. 79–80.

míg visszterhes bérnyaság esetén jelentős összegre tehet szert.⁵² Az ingyenes forma mellett szóló érvek szerint, az eljárást a pótanya részéről jövedelemszerzési szándék helyett altruista célok motiválják, mely összhangban van az eljárás bensőséges és intim jellegével.⁵³

Egyes szerzők azonban rávilágítanak, hogy a pótanya kedvezőtlenebb helyzetbe kerül az ingyenes forma esetén. Az ellenérték megfizetése indokolt, hiszen az altruista motivációk vegyülhetnek jövedelemszerzési céllal. Megadhatja a pótanya a gyermekszületés élményét úgy, hogy közben jelentős jövedelemre tesz szert, önmagában ugyanis a pénz megléte nem változtat a jószándékú motivációkon.⁵⁴ Továbbá ezzel nem dologiasítják el a nőt, hiszen a piacon minél többre kerül valami, annál értékesebb.⁵⁵

Álláspontom szerint azonban nem az ellenérték megléte vagy hiánya jelenti az eldologiasodás határvonalát, erre szolgál reprezentatív példaként az indiai helyzet. Itt a pótanyák pusztán „inkubátorok”, akik kihordják a megrendelt gyermeket és amint megszületik, átadják a kívánságszülőknek, mindenféle érzelmi kötődés nélkül.⁵⁶

3. Összegzés

Álláspontom szerint az emberi test forgalomképessége már a dologi mivolt szintjén megbukik, és ezt kívánják orvosolni azok a nézetek, melyek dologi státusz híján is megalapozottnak vélik a forgalomképességet. Különbséget kell tenni az emberi testtől elvált és az emberi test részét képező szervektől, szövetektől. Míg az előbbieket lehet szó dologi státuszról, addig utóbbi esetben – mindezüdig – egyöntetű álláspont szerint az emberi test nem dolog és nem forgalomképes. Álláspontom szerint a dologi mivolt és a forgalomképesség dogmatikailag ebben az esetben azért nem választható szét, mert a reprodukációs munka az emberi testen *belül* történik, ezért a test státusza és a test forgalomképessége nem válik el egymástól (míg pl. ivarsejtadományozáskor az ivarsejt elvált a testtől). Egyetértve a szerződéses szolgáltatás különlegességével, a méh

⁵² NAVRATYIL (2012) i. m. 141.

⁵³ Denise E. LASCARIDES: A Plea for the Enforceability of Gestational Surrogacy Contracts. *Hofstra Law Review*, Vol. 25., No. 4., 1997. 1236.

⁵⁴ ARNERSON i. m. 155.

⁵⁵ MCLEOD i. m. 271.

⁵⁶ Amrita PANDE: *Wombs in Labor – Transnational Commercial Surrogacy in India*. New York, Columbia University Press, 2014. 136.

és a reprodukciós képesség egy kiemelt helyet foglal el a női szervezetben. Ezt hivatott reprezentálni a *portio mulieris* esete is: az anyaméh egy létfontosságú, nemesebb szerv, benne gyökerezik az, ami a nőt nővé teszi: új életet képes teremteni. Ezt a bensőséges és intim viszonyt azonban beárnyékolhatja a reprodukciós turizmus nyomán fejlődő „iparág”. Álláspontom szerint az ellenérték egy újabb piaci faktorként megerősíti a piaci mechanizmusok alkalmazását, azonban az eldologiasodás már a test szerződéses szolgáltatásként való megjelenésével megvalósul.

Talán hasonlóan az élet kezdetével és végével kapcsolatos vitáknál, itt is végső soron az emberi mivolt áll a középpontban. Noha a jótékony kutatásokat és az orvostudomány előrehaladását egy sokkal engedékenyebb szabályozás szolgálná, korántsem biztos, hogy a Hippokratészi eskü jegyében korlátlanul engedélyezhető volna bármely eljárás és így az emberi test dologi státuszát, illetve forgalomképességét áttörő pótanyaság. Ez az aggodalom a „slippery slope” elvében gyökerezhet. A reprodukciós munka forgalomképessége által felvetett liberális, laissez-faire elvre épülő, piacorientált szabályozás mentén előfordulhat, hogy dominószerűen megborítanánk akár az ivarsejteken végezhető kutatások, akár az ivarsejtek felhasználásának korlátait.⁵⁷ Ugyanakkor jogos kritikaként vethető fel, hogy nem feltétlenül a piaci mechanizmusok jegyében szükséges az eljárást szabályozni. Marad hát a kérdés: kinyithatjuk-e résnyire Pandóra szelencéjét?

⁵⁷ Mary WARNOCK: *Making Babies – Is There a Right to Have Children?* Oxford, Oxford University Press, 2002. 51.

